

В. П. ТИХИЙ

**ВИБРАНІ ПРАЦІ
З КОНСТИТУЦІЙНОГО
І КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВА**

Харків
«Право»
2017

Упорядники:

Упорядник наукових праць з *конституційного права*:

А. А. Яковлев – заступник головного вченого секретаря
Національної академії правових наук України, доктор філософії

Упорядник наукових праць з *кримінального права*:

О. М. Сарнавський – професор кафедри правових дисциплін Київського
факультету Національної академії Національної гвардії України,
доктор філософії, старший науковий співробітник, полковник юстиції

Тихий В. П.

Т46 Вибрані праці з конституційного і кримінального права / В. П. Тихий ;
[передм. В. Я. Тація ; упоряд.: А. А. Яковлев, О. М. Сарнавський]. – Харків :
Право, 2017. – 848 с. : іл.

ISBN 978-966-937-311-3

Вибрані наукові праці включають роботи автора: монографії, наукові статті, тези наукових доповідей, навчальні посібники, конспекти лекцій, розділи підручників і науково-практичних коментарів. Публікації розташовані в системі: з конституційного права – відповідно до структури Конституції України, із Загальної частини кримінального права – Загальної частини Кримінального кодексу України, з Особливої частини кримінального права – ієрархії цінностей: людина, суспільство, держава.

Для наукових співробітників, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, практичних працівників, усіх, хто цікавиться науками конституційного і кримінального права.

УДК 340(062.552)
ББК 67.0я9

ISBN 978-966-937-311-3

© Тихий В. П., 2017
© Яковлев А. А., Сарнавський О. М.,
упорядкування, 2017
© Видавництво «Право», 2017

Передмова

ТИХИЙ Володимир Павлович – український правознавець, доктор юридичних наук з 1987 р., професор з 1990 р., академік Національної академії правових наук України з 2004 р., заслужений працівник освіти України з 1991 р., Заслужений юрист України з 2003 р., лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2006), премії імені Ярослава Мудрого (2001, 2009). Закінчив у 1963 р. Харківський юридичний інститут. У 1963–68 рр. працював слідчим в органах прокуратури Луганської і Дніпропетровської областей, з 1968 р. – у Харківському юридичному інституті (тепер – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) – аспірант, старший викладач, доцент, заступник декана і декан денного факультету, старший науковий співробітник, професор, декан заочного факультету, проректор з навчальної роботи. У 1996–2004 рр. – суддя Конституційного Суду України, з 2005 р. – суддя Конституційного Суду України у відставці, у 2005–2008 рр. – керівник Київської наукової лабораторії Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, з 2009 р. – віце-президент – керівник Київського регіонального центру Національної академії правових наук України. Основні напрями наукової діяльності – права і свободи людини і громадянина, конституційне правосуддя, вчення про злочин і його стадії, кримінально-правове забезпечення громадської безпеки. Опублікував понад 300 наукових праць, присвячених проблемам Загальної та Особливої частин кримінального права, питанням конституційного права та загальної теорії права.

У наукових працях В. П. Тихий визначив поняття закінченого і незакінченого злочинів, добровільної відмови від злочину, удосконалив поняття готування до злочину та замаху на злочин і запропонував закріпити їх у Кримінальному кодексі. Розробив і сформулював поняття злочинів проти громадської безпеки, спрогнозував їх розвиток, обґрунтував їх систему і довів необхідність передбачення за них відповідальності у самостійному (окремому) розділі Кримінального кодексу. Ці пропозиції стосовно як стадій злочину, так і злочинів проти громадської безпеки враховані в новому Кримінальному кодексі. Значний внесок В. П. Тихий зробив у розробку питань правового забезпечення безпеки людини та відповідальності за злочини проти виборчих і референдних прав.

В. П. Тихий – співавтор: «Юридичної енциклопедії» (1998–2004), «Великого енциклопедичного словника» (2007, 2012), «Великої української юридичної енциклопедії у 20 томах» (2017, Т. 17), монографій «Правова система України: історія, стан та перспективи у 5 т.» (2008) і «Правова доктрина України у 5 т.» (2013), підручників: «Організація судових та правоохоронних органів» (2007, 2008, 2009, 2010, 2011), «Кримінальне право України: Загальна частина» (1999, 2001, 2004, 2007, 2010, 2015), «Кримінальне право України: Особлива частина» (1999, 2001, 2004, 2007, 2010, 2015) та

науково-практичних коментарів до Конституції України (2003, 2011) і Кримінального кодексу України (2002, 2004, 2006, 2009, 2013).

Був членом робочих груп з розробки проектів чинних Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, експертом експертної ради ВАК України та Головою експертної ради з питань проведення експертиз дисертаційних робіт з юридичних наук Міністерства освіти і науки України.

В. П. Тихий – позаштатний консультант Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, член Науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України та Наглядової ради Національної академії Служби безпеки України, спеціалізованих вчених рад по захисту дисертацій у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого і Академії адвокатури України. Міністерством юстиції України вписаний до «Золотої книги української юстиції».

В. П. Тихий є і автором трьох збірок віршів: «Уклін Людині, Квітам, Життю» (2013), «Уславлення Людини, Оспівування Життя» (2014) і «Світе тихий! Світе вільний! Рідна моя Україна!» (2016).

Почесний президент
Національної академії правових наук України,
ректор Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, академік Національної
академії наук України і Національної академії
правових наук України

В. Я. Тацій

Розділ I

Наукові праці з конституційного права

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ (ІДЕЙНІ ОСНОВИ) КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЇХ МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (тези)

(Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 1. – С. 84–85)

1. Актуальність дослідження теоретичних засад (ідейних основ) Конституції України (а тим самим і основи основ конституційного, державного і суспільного ладу) обумовлена як їх світоглядно-методологічним значенням, так і практичними потребами. Після прийняття Конституції України до парламенту безперервно подаються законопроекти про внесення змін до неї, а нині готується проведення радикальної конституційної реформи щодо зміни президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську.

2. Теоретичні засади радянських конституцій, як і взагалі конституцій соціалістичного типу, становить учення марксизму-ленінізму, концептуальними конституційними ідеями (конституційними цінностями) якого є: провідна соціальна роль робітничого класу; соціалістична організація виробництва продуктів і вдосконалення всіх членів суспільства; повна уніфікація світогляду – визнання тільки однієї ідеології – «одержавленої» комуністичної і лише однієї партії – комуністичної як керівної, організуючої і скеровуючої сили суспільства (життєдіяльності народу); панування державної власності; невизнання невід’ємних прав людини (патерналістський підхід до їх генезису та природи, інтерпретація їх як похідних від держави), громадянського суспільства, поділу влади, парламентської демократії тощо.

3. Ідейною основою Конституції України є теорія невідчужуваних і непорушних прав і свобод людини і похідні від неї теорії громадянського суспільства, поділу влади, демократичної, соціальної, правової держави (див., зокрема, преамбулу, статті 1, 3, 22, 157 Конституції України).

4. Ціком природно, що теорія прав людини з її похідними теоріями застосована в Конституції України з урахуванням сучасного досвіду. Людина, її життя, і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави (стаття 3 Конституції України).

5. Теорія прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграли таку ж роль у падінні тоталітарних режимів, у розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді

СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, самостійних, демократичних держав.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. Американська Декларація незалежності (1776 рік) визначила, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать право на життя, право на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими поки вона (ця влада) захищає права людини і «ґрунтується на згоді тих, кими управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати цю владу і встановити нову, засновану на таких принципах, які найкращим чином забезпечать його безпеку і благополуччя. Це, по суті, теж визнання прав людини, але цього разу у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789 рік): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню».

6. Ідея невід'ємних прав людини, ідеал людства епохи Просвітництва, стали вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки її життєздатність ідеї невід'ємних прав людини та її вирішальну роль, а й її всезагальність, універсальність для розвитку всіх країн.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчить Статут ООН, однією із засновниць (фундаторів) якого є й Україна, Загальна декларація прав людини (1948 рік), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 рік), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 рік), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 рік), Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 рік), Американська декларація прав та обов'язків людини (1948 рік), Африканська декларація прав людини і народів (1981 рік), Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 рік) та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

7. Людина – найвища цінність, і тому найпріоритетнішим напрямом правових досліджень має стати забезпечення її прав і свобод. Категорії та наукові поняття теорії прав і свобод людини є філософськими (світоглядними), загальнонауковими, загальними для суспільних наук або загальними для теорії держави і права та галузевих юридичних наук. Отже, ця теорія, її категорії, наукові поняття мають методологічне значення для правознавства. Вони виступають відповідно «інструментом» наукового пошуку, методологічним засобом пізнання або джерелом постановки актуальних проблем правознавства і принципів (характерних напрямів) їх розв'язання, тобто виконують методологічні функції.

ІДЕЙНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

(Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 11 (97). – С. 21–23)

Ідея природних прав і свобод людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для конституцій всіх демократичних держав. Досвід історії наявно підтвердив не тільки її життєздатність і її головну роль, а й всезагальність, універсальність для розвитку всіх країн. Права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього людства і тому мають всесвітнє значення.

У зв'язку з цим ідейною основою Конституції України була обрана теорія невідчужуваних прав і свобод людини та їх гарантій (теорії: поділу влади, парламентаризму громадянського суспільства, верховенства права, демократичної, правової, соціальної держави тощо).

Цілком природно, що теорія прав людини з її похідними теоріями гарантування цих прав застосована в Конституції України з урахуванням сучасного досвіду.

Саме такий висновок випливає з вивчення Конституції України. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 8 Конституції України).

Чітко втілений в Конституції України принцип законності. органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав і свобод людини, заборонено їх скасовувати, в тому числі і шляхом внесення змін до Конституції.

Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55 Конституції України, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судом.

Незворотність дії в часі та законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58 Конституції України) також гарантує права людини від посягань держави: Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 64 КК). Такі обмеження мають переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві.

Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і таким чином заклала конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Не менш важливою в аспекті відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є ч. 4 ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

На жаль, Конституція України не містить механізмів забезпечення реалізації багатьох конституційних прав людини і громадянина.

Певною мірою це пов'язано з низьким рівнем свободи в радянські часи. Права і свободи людини не досліджувались, оскільки це вело до їх визнання. А вони кваліфікувалися марксизмом не інакше, як так звані права і свободи. Саме тому СРСР, УРСР, як і інші країни соціалістичного табору, голосували проти прийняття ООН Загальної декларації прав людини. Лише за її зберігання, не кажучи вже про розповсюдження, притягали до кримінальної відповідальності як за особливо небезпечний державний злочин – антирадянську агітацію і пропаганду.

Сумно відома ст. 62 КК УРСР 1960 р., де Загальна декларація прав людини розглядалася як антирадянська література.

Практично лише після проголошення незалежності України з теми права і свободи людини було знято табу.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основоположних свобод людини у відносинах з державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальноновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, насамперед, права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності життя (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– приведення законодавства у галуз прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами, практикою Європейського суду з прав людини;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини;
– прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про зброю, про захист персональних даних, про недержавні правозахисні організації, безоплатну правову допомогу.

Залишаються актуальними питання підвищення рівня гарантування соціальних прав громадян, подолання їх певної декларативності шляхом виконання з боку державних органів відповідних програм, виділення достатніх економічних та фінансових ресурсів, посилення контрольних функцій, подальшого розвитку громадянського суспільства, створення більш гуманного соціуму, в якому люди мають не тільки свободу слова і переконань, а й будуть вільні від страху насилля і нестатків (злиднів). Щоб кожна людина мала реальне право на такий порядок, при якому права і свободи людини можуть бути повністю здійснені.

Законодавство та діяльність щодо забезпечення прав людини повинні бути з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був упевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Але людина не тільки об'єкт забезпечення прав і свобод, а й суб'єкт цієї сфери. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІДЕЙНИХ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

(Шості юридичні читання : матеріали Міжнародної наукової конференції 22-23 квітня 2010 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 8–10)

Ідея природних прав і свобод людини – ідеал людства епохи Просвітництва стала вирішальною основою для конституцій всіх демократичних держав. Досвід історії наявно підтвердив не тільки її життєздатність і її головну роль, але й все загальність, універсальність для розвитку всіх країн. Права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього людства і тому мають всесвітнє значення.

В зв'язку з цим ідейною основою Конституції України була обрана теорія невідчужуваних прав і свобод людини та їх гарантії (теорії: поділу влади, парламентаризму, громадянського суспільства, верховенства права, демократичної, правової, соціальної держави тощо).

Цілком природно, що теорія прав людини з її похідними теоріями гарантування цих прав застосована в Конституції України з урахуванням сучасного досвіду.

Саме такий висновок випливає з вивчення Конституції України. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Визначаються і діють принципи поділу влади і верховенства права (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 8 Конституції України).

Чітко втілений в Конституції України принцип законності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав і свобод людини, заборонено їх скасовувати в тому числі і шляхом внесення змін до Конституції.

Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55 Конституції України, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судом.

Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58 Конституції України) також гарантує права людини від посягань держави. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 64 КК). Такі обмеження мають переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві.

Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і таким чином заклала конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Не менш важливою в аспекті відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є і ч. 4 ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

На жаль Конституція України не містить механізмів забезпечення реалізації багатьох конституційних прав людини і громадянина.

В певній мірі це пов'язано з низьким рівнем свободи в радянські часи. Права і свободи людини не досліджувались, оскільки це вело до їх визнання. А вони кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи. Саме тому СРСР, УРСР як і інші країни соціалістичного табору, голосували проти прийняття ООН Загальної декларації прав людини. За сам факт її зберігання, не кажучи вже про розповсюдження, притягали до кримінальної відповідальності як за особливо небезпечний державний злочин – антирадянську агітацію і пропаганду. Сумно відома ст. 62 КК УРСР 1960 р. Загальна декларація прав людини розглядалася як антирадянська література.

Практично лише після проголошення незалежності України з теми прав і свобод людини було знято табу.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основоположних свобод людини у відносинах з державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, насамперед, права на життя (стаття 27), права на повагу гідності (стаття 28), свободи та особистої недоторканності (стаття 29), недоторканності житла (стаття 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (стаття 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами, практикою Європейського суду з прав людини;

- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;
- посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини;
- прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про зброю, про захист персональних даних, про недержавні правозахисні організації, безоплатну правову допомогу.

Залишаються актуальними питання підвищення рівня гарантування соціальних прав громадян, подолання їх певної декларативності шляхом виконання з боку державних органів відповідних програм, виділення достатніх економічних та фінансових ресурсів, посилення контрольних функцій, подальшого розвитку громадянського суспільства, створення більш гуманного соціуму, в якому люди мають не тільки свободу слова і переконань, але й будуть вільні від страху насилля і нестатків (злиднів). Щоб кожна людина мала реальне право на такий порядок, при якому права і свободи людини можуть бути повністю здійснені.

Законодавство та діяльність по забезпеченню прав людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був упевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Але людина не тільки об'єкт забезпечення прав і свобод, але й суб'єкт цієї сфери. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості; якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

ІДЕЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ – ОСНОВА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

(Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (23–24 черв. 2011 р.). – Х. : Право, 2011. – С. 74–80)

Актуальність дослідження теоретичних засад (ідейних основ) Конституції України (а тим самим і основи основ конституційного (державного і суспільного) ладу) обумовлена як їх світоглядно-методологічним значенням, так і практичними проблемами.

Ідейними основами конституцій демократичних держав є теорія прав людини і похідні від неї теорії громадянського суспільства, поділу влади, демократичної, правової держави, верховенства права тощо.

Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, зруйнувавши феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, в розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), у розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, самостійних, демократичних держав. До речі, права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. Американська декларація незалежності (1776 р.) визначила, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належить право на життя, право на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона (ця влада) захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати цю владу і встановити нову, засновану на таких принципах, які повинні найкращим чином забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це, по суті, теж визнання прав людини, але на цей раз у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і Французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини».

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва, стала вирішальною основою для наступних конституцій практично у всіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав

людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню, а і їх універсальний характер.

Основні права і свободи людства становлять підвалини справедливості, рівності, свободи, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчить Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якого є і Україна, Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Факультативний протокол до міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.); Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.); Африканська декларація прав та обов'язків людини (1948 р.); Американська декларація прав людини і народів (1981 р.); Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.) та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

У зв'язку з цим ідейною основою Конституції України була обрана теорія невідчужуваних прав і свобод людини та їх гарантій. Цілком природно, що теорія прав людини з її похідними теоріями гарантування цих прав застосована в Конституції України з урахуванням сучасного досвіду.

Саме такий висновок випливає з вивчення Конституції України. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Визначаються і діють принципи поділу влади і верховенства права (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 8 Конституції України).

Чітко втілений в Конституції України принцип законності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав і свобод людини, заборонено їх скасовувати, в тому числі і шляхом внесення змін до Конституції.

Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55 Конституції України, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судом.

Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58 Конституції України) також гарантує права людини від посягань держави. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 64 КК). Такі обмеження мають переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві.

Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і таким чином заклала конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Не менш важливою в аспекті відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є і ч. 4 ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Але, на жаль, Конституція України не містить механізмів забезпечення реалізації багатьох конституційних прав і свобод людини і громадянина.

У певній мірі це пов'язано з низьким рівнем свободи в радянські часи. Права і свободи людини відповідно не досліджувались, оскільки це вело до їх визнання. А вони кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи. Саме тому СРСР, УРСР як і інші країни соціалістичного табору, голосували проти прийняття ООН Загальної декларації прав людини. За сам факт її зберігання, не кажучи вже про розповсюдження, притягали до кримінальної відповідальності, як за особливо небезпечний державний злочин – антирадянську агітацію і пропаганду (сумнозвісна ст. 62 КК УРСР 1960 р.). Загальна декларація прав людини розглядалася як антирадянська література, а втеча за кордон або відмова повернутись із-за кордону розглядалась як зрада Батьківщині.

Практично лише після проголошення незалежності України з теми права і свободи людини було знято табу.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основоположних свобод людини у відносинах з державою;
- врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;
- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, насамперед, права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;
- ратифікування, зокрема, Факультативного протоколу до міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародної Конвенції про захист осіб від насильницьких зникнень;
- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами, практикою Європейського суду з прав людини;
- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
- зміцнення основи економіки – малого і середнього бізнесу;
- розвиток середнього класу, громадського суспільства;
- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

- посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини;
- прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про референдум, про зброю, про недержавні правозахисні організації, безоплатну правову допомогу тощо

Залишаються актуальними питання підвищення рівня гарантування соціальних прав громадян, подолання їх певної декларативності шляхом виконання з боку державних органів відповідних програм, виділення достатніх економічних та фінансових ресурсів, посилення контрольних функцій, подальшого розвитку громадянського суспільства, щоб кожна людини мала реальне право на такий порядок, при якому права і свободи людини можуть бути повністю здійснені. Утвердження і забезпечення прав людини – визначальна детермінанта розвитку політичної системи (детально див. Том II : Правова, демократична держава в політичній системі: стан, тенденції та перспективи розвитку / авт. кол. : О. В. Скрипнюк (кер.), В. В. Медведчук, В. П. Тихий [та ін.]. – С. 669-690.)

Законодавство та діяльність по забезпеченню прав людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був упевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Але людина не тільки об'єкт забезпечення прав і свобод, але й суб'єкт цієї сфери. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості; якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

Людство живе в епоху трансформації, переходу до нового незворотного, але далеко невідомого стану, невизначеного майбутнього. Існуючі економічні та соціальні структури довели свою неспроможність, вони не в змозі вирішити проблеми розвитку людства.

Для забезпечення прав і свобод людини потрібна розбудова нового безпечного, більш гуманного і демократичного суспільства, нового миролюбивого устрою, заснованого на принципах солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, справедливості, взаємної відповідальності індивіда і суспільства, толерантності, поваги і турботи про життя соціуму, відношення один до одного як до членів єдиної загальнолюдської сім'ї, визначення балансу між економічними, етичними, емоційними та духовними цінностями тощо.

Метою суспільного ладу повинно бути створення умов для забезпечення безпеки і благополуччя (добробуту) для кожної людини. Це вимагає шукати і знаходити інноваційні підходи вирішення ключових питань сьогодення.

Глобалізація, формування нового світового порядку вимагають подальшого розвитку теорії прав і свобод людини, наповнення їх оновленим змістом і обсягом. Але залишається незмінною закономірність: права і свободи людини повинні визначати всі підсистеми суспільства і їх забезпечення можливе лише в суверенній і незалежній, демократичній, соціальній, правовій державі під надійним контролем міжнародної спільноти.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ – ОСНОВА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

(Загальна декларація прав людини: історія та сучасний розвиток. – К.: ВЦ УНА, 2004. – С. 9–13)

Проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною необхідністю, умовою для життєдіяльності людини.

Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини, і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (частина перша статті 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні її природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпеки. Вона (безпека) є одним з головних показників якості та рівня життя.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загрози для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та Загальної Декларації прав людини, адже «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (стаття 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (стаття 3). У Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи беручи до уваги Загальну Декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація

має на меті забезпечити загальне і ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції (стаття 1).

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, інформаційної, громадської безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур). Про це свідчать такі положення Конституції України: права і свободи людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); усі є вільні і рівні у своїй гідності та правах (частина перша статті 21); права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (частина друга статті 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до цих законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя статті 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша статті 24).

Визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (стаття 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частини друга та третя статті 8).

Згідно зі статтею 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загально-визнані принципи не загадуються в цій статті, проте посилення на загально-визнані принципи і норми міжнародного права введено до статті 18, яка стосується зовнішньої політики України.

Чітке втілення в Конституції України принципу законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений роботи те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (стаття 19). Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також частина третя статті 8 та частина перша статті 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (стаття 58 Конституції) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в Конституції в окремих статтях (постатейно), а не в спільній статті.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

3) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України є також засобом забезпечення безпеки людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушення права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюється шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто, право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах з державою;
- врегулювання поведінки людей відповідно до загально-визнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;
- забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових осіб, посадових і службових осіб;
- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції України, а саме: права на життя (стаття 27), права на повагу гідності (стаття 28), свободи та особистої недоторканності (стаття 29), недоторканності житла (стаття 30); таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (стаття 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34);
- приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;
- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;
- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про зброю, охоронну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був впевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері.

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

(Матеріали Другої міжнародної конференції «Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини у діяльності спецслужб» 24 квітня 2009 р. – Київ, 2009. – С. 12)

Я хочу присвятити свій виступ проблемам правового забезпечення безпеки людини. Справа в тому, що безпека людини, на мій погляд, повинна розглядатися не просто як складова національної безпеки, а як визначальна її складова. Адже безпека – найнеобхідніша з потреб людини, її продукування не може зупинитися ані на мить.

Так, у Конституції України безпека людини визнана однією з найвищих соціальних цінностей. Безпека людини є одним з головних показників якості та рівня життя; показники знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше через недостатнє, так і зайве забезпечення безпеки, як через нестачу, так і надлишок безпеки.

Забезпечення безпеки людини – головна функція, мета і обов'язок держави, всіх гілок влади і владних державних механізмів. Але безпека людини є не стільки метою як такою, скільки доцільною діяльністю, що застосовує певні засоби, які породжують певний результат. Тільки певні засоби і здатні виправдовувати безпеку як мету, а не навпаки, оскільки результат людської діяльності є функцією засобів, а не функцією мети.

Держава повинна гарантувати правові засоби, способи і форми діяльності органів державної влади, якими забезпечуються додержання прав і свобод людини. Законодавство та діяльність щодо забезпечення безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини, щоб турбота про безпеку людини не перетворилася на тотальний контроль над людьми, зокрема над їхньою свідомістю. Заради збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують свободі громадян. Рівень безпеки людини повинен бути якнайменше таким, щоб у суспільстві утворилася атмосфера миру та спокою. Щоб кожний був вільним від страху і злиднів, не боявся насильницького зруйнування свого добробуту, був упевненим, що його життя і здоров'я, честь і гідність, свобода, власність і спокій завжди під надійною охороною держави.

Особливе занепокоєння викликають в умовах кризи проблеми соціальних спокою та безпеки, бо ми якось забуваємо, що знаходимося в умовах глобальної кризи, досі невідомої людству. І належний рівень соціальної безпеки є можливим лише за активної діяльності держави в цій сфері.

ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И СТАБИЛЬНОСТЬ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

(Треті харківські політологічні читання. – Харків, 1995. – С. 18)

В обществе имеются как потенциальные так и актуальные внутренние и внешние источники опасности для всеобщих интересов граждан. В связи с этим существует постоянная потребность в их защите и защищённости, гарантированности от опасности, т.е. в общественной безопасности. Она является всеобщим благом, ценностью, безопасностью для всех граждан общества. Её реальное, надёжное и эффективное обеспечение создаёт обстановку общественного спокойствия, является необходимым условием стабильности гражданского общества. Каждый его гражданин должен быть уверен, что права и свободы надёжно защищены от опасностей. Обратной стороной потребности в общественной безопасности выступает состояние общественного беспокойства, тревоги и неуверенности в надёжной защите всеобщих интересов граждан.

БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЗНАЧЕННЯ, ВИДИ

(Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – № 2 (85). – С. 31–46)

У статті визначено поняття людини, безпеки, безпеки людини, її значення, зв'язок із правами людини, їх гарантіями, проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини, дано характеристику конституційних та інших правових засобів забезпечення безпеки людини.

Ключові слова: Конституція України, людина, безпека, безпека людини, права людини, правові гарантії, право людини на безпеку.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Термін «безпека людини» складається з двох слів «безпека» і «людина». Для з'ясування того, яке явище дійсності називається конституційним терміном «безпека людини» і чи дійсно цей термін відповідає природі вказаного явища, потрібно надати йому перш за все мовного тлумачення і з'ясувати, зокрема, походження цього терміна, його генетичні зв'язки, одвічне, справжнє, можливо, й нині забуте значення, тобто провести етимологічний аналіз. Як у звичному, так і в науковому розумінні, безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета. Інакше кажучи, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що він не є не тим, не іншим» [1, с. 44]. Навряд чи хтось стане заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою всіх і кожного, необхідною умовою існування й розвитку. Слово «безпека» складається з приєменника *bez* і основи іменника *река*, пов'язаного з дієсловом *ректі*, українське «пекти» [2, с. 163]. Приєменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського характеру. Вихідне, початкове значення, за одними джерелами, – «поза» [3, с. 39], за іншими – при відсутності – «крім» [2, с. 161]. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови – *рек* («смола»). Старослов'янською «пкъъ, пкъль смола; пекло». Згідно із догмами християнства, грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язують зі словом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце [4, с. 328, 329]. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека. Пек – це слов'янський бог пекла. У давньоукраїнській міфології «пек» – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди. Син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям, – кровожерний, страхітливий, підступ-

ний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек») (за Д. Зелениним). «Пекло» – царство Пека, страхітливе підземелля, куди «провалювалися» (крізь «криваві горловини») душі грішників після своєї смерті. За давніми міфами, пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять «проваль» – з «кривими горловинами» між ними: «чим більше гріха у людини, тим важча її душа, тим глибше вона провалюється крізь горловини» (І. Литвинчук). Давні українці вірили, що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі, за уявою давніх українців, призводила до землетрусів. Походи Чура в пекло, двобої з Пеком становлять низку давньоукраїнських пригодницьких міфів (за М. Слободянюком) [5, с. 181, 182]. Спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.) означає заподіяти кому-небудь смерть. Синоніми: відправити (спровадити) на той світ; відбирати життя; випустити душу; випустити дух; вибити дух; випустити кишки; відправити чортам на сніданок [6, с. 124]. Російською іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» – від pekti (піч), а «піч» створене від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть» [3, с. 336, 337].

Як відомо, історичне (етимологічне) значення того чи іншого слова не завжди збігається із сучасним. Утім вказані значення слова «безпека» в принципі тотожні. У сучасній українській і російській мовах слово «безпека» означає стан, коли кому-, чому-небудь ніхто і ніщо не загрожує [7, с. 430], а небезпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи [8, с. 953].

Згідно з лексичною нормою слововживання повинно здійснюватися у властивих йому значеннях на сучасному етапі. При мовному тлумаченні слід вживати норми літературної мови. Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і отже, припускає небезпеку. Все має свою протилежність, безпека – теж термін, який вживається спеціально для позначення протилежного безпеці – небезпека. Протилежності не існують одне без одного. Безпечний (отже, співвідносний із небезпечним) стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто словами із протилежними значеннями [9, с. 44]. Слово «небезпека» максимально протилежне вихідному значенню слова «безпека» і створює нове значення, нове поняття, виражає нову оцінку факту дійсності. Безпека виступає формою прояву своєї протилежності – небезпеки, і окремо від предмета не існує. Безпека – це властивість предмета, а не сам предмет. Це те, що має чи не має той чи інший предмет. Лише в результаті відволікання, абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття «безпека». Воно, описуючи одну із загальних властивостей предметів, фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, відволікаючись від того, чим вони розрізняються між собою, застосовуються в багатьох, якщо не у всіх науках, набуваючи статусу загальнонаукового поняття.

Кожний предмет володіє різноманітними властивостями. Тому його стан виявляється залежно від того, які з його властивостей переважають (мають перевагу) над іншими в даний момент і в даному відношенні. «Домінуюча в певних умовах властивість предмета або їх сукупність і визначає його стан, тобто конкретний спосіб його існування» [10, с. 19].

Звідси випливає, що поняття «безпека» фіксує домінуючий спосіб існування предмета як стан, за якого кому-, чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми іменуємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття стосовно небезпеки, не враховуючи його прояву в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого

предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей.

У той же час стан предметів «не тільки виявляється в певних відносинах, а й самі відносини беруть активну участь у формуванні цих відносин» [11, с. 31-32]. Це означає, що жодний предмет не може мати незалежні способи виявлення буття (стану), оскільки основні характеристики будь-якого предмета залежать від його взаємовідносин з іншими предметами. Інакше кажучи, кожний предмет існує лише у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин. Таким чином, безпека предмета виявляється у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин і останні тією чи іншою мірою формують і змінюють безпеку.

Безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого). Потрібно розрізнити безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки.

Державний стандарт України 2293-99 визначає термін «безпека» як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. Таке визначення безпеки обумовлене тим, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Тому може йтися лише про відносну безпеку, про захищеність тих чи інших цінностей від небезпек. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку. Тому мова повинна йти про безпеку свободи і розвитку людини, суспільства.

Зміст безпеки виявляється в різних її видах по-різному. Різними є і засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т.ін. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів.

Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека розподіляється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відотною. За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т.ін.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, виділимо такі види безпеки: людини, суспільства, держави. За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільноту – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Питання «Хто є людина?» до цього часу залишається спірним, невирішеним і найскладнішим, філософським питанням. Під словом «людина» звичайно розуміється жива істота, яка володіє такими властивостями, які дають можливість відрізнити людей від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і надзвичайно складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них під своїм кутком зору, ті аспекти, які обумовлені її потребами, і зосереджують увагу лише на певних якостях людини.

Людина, з точки зору природничих наук і психології, – це біологічний вид, який має ряд якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей [12, с. 188]. З точки зору суспільних наук людина – це як біологічна, так і соціальна істота.

Для права важливі насамперед ті риси (властивості, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода, честь, гідність, безпека. Інакше кажучи, людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення.

Ідея безпеки людини була висунута в теорії суспільного договору, яка по суті є безпековою (захисною) теорією. З погляду прихильників цієї теорії суспільству і державі передують повна анархія і «війна всіх проти всіх» або за деякими поглядами ідилічна свобода. Спільною рисою природного стану, в якому довгий час перебували люди, є необмежена особиста свобода. Нею люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення особистих прав (прав людини). Таким чином, відповідно до теорії суспільного договору, люди свідомо будували суспільство, уклали союз для охорони власних інтересів.

«Право людини, – писав І. Кант, – повинно забезпечувати їй безпеку, воно надійніше за всі стіни» [13, с. 306]. Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, соціальних, правових, демократичних держав. Права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. В Американській декларації незалежності (1776) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати і встановити нову, засновану на таких принципах, які повинні якнайкраще забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це по суті теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню».

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якої є і Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини і народів 1981 р., Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Ідейною основою Конституції України також були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недотор-

канність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека вже за самим фактом свого існування мають найвищу, безумовну цінність. Людина не тільки соціальна цінність, а й самоцінність. Тому некоректно є вказівка Конституції України на соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

За радянських часів право людини на безпеку не досліджувалося, оскільки це вело до визнання прав і свобод людини, які кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи.

Із деякими наближеннями до потреб у безпеці в психології відносять потреби в захищеності; стабільності; залежності; відсутності страху, тривоги; потреби у структурі; порядку, законі і обмеженнях; силі покровителя тощо [14, с. 63]. Мирне, яке живе спокійним життям, стабільне, гарне суспільство, як правило, дає своїм членам можливості почувати себе в достатній безпеці; так само як сита людина не відчуває себе голодною, той, хто перебуває в безпеці, не відчуває загрози [14, с. 64].

Таким чином, проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для життєдіяльності людини. Безпека є найнеобхіднішою із потреб людини, і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (частина перша статті 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної), психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні їй природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв'язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним порушувати питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її безпечної існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та

інші види. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систему, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки. Так, доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо ймовірність фатального наслідку становить один випадок на мільйон. Якщо ж ризик досягає значення 10^3 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийнятнього ризику встановлений у нормативно-правових актах. Прийнятним рівнем індивідуального ризику для смертельних випадків вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків із смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів України і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (ст. 3). У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розд. 1 цієї Конвенції (ст. 1).

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур).

Відповідно до Конституції України визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6). Конституційні

положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частини 2, 3 ст. 8).

Згідно зі ст. 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загальновизнані принципи права не згадуються в цій статті, проте посилання на загальновизнані принципи і норми міжнародного права введено до ст. 18, яка стосується зовнішньої політики України.

Чітке втілення в Конституції України принципу законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав людини, зобов'язуючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист всього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та здійснити їх практичне втілення. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в Конституції в окремих статтях (постатейно), а не в спільній статті. Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і, таким чином, закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

- 1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;
- 2) права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;
- 3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;
- 4) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушень) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України є також засобом забезпечення безпеки людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократич-

ними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушенню права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюється шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права. Тобто, право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. «Люди, – писав Гегель, – впевнені у тому, що держава повинна існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не спадає на думку, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі» [15, с. 293].

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

Потреба в безпеці – це потреба в захищеності й потреба почувати себе у стані, за якого відсутня загроза для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, в стані, коли їй ніщо не загрожує, у світі, вільному від страху. Але в суспільстві існують небезпеки для людини: фізичні, біологічні, психологічні, екологічні, економічні, соціальні, технічні, політичні, інформаційні тощо. Деякі з них, на жаль, стають нормою нашого життя.

У широкому значенні безпека людини охоплює всі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, екологічну, економічну, майнову, соціальну, природну, технічну, політичну, інформаційну тощо.

Поряд із правом людини на безпеку у широкому значенні слова Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вужькому), буквальному розумінні слова, тобто право на безпеку життя і здоров'я людини, право людини на їх захищеність, охорону життя і здоров'я (частини 2 і 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується цілою низкою інших норм Конституції України і передбачає право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50).

Тому під безпекою людини у вужькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, існування людини, вільне від загроз її життю і здоров'ю, захищеності від них. Пояснення безпеки людини

простим і природним чином розкриває її сутність і відповідає на питання чому існує безпека людини і чому вона така, а не інша.

Саме з цього виходить і нова наука «Безпека життєдіяльності». Без життя немає й самої людини.

Положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів і у сфері безпеки людини. До галузевого законодавства щодо безпеки людини належить законодавство про охорону здоров'я, праці, про дорожній рух, про цивільну оборону, про охорону навколишнього середовища, пожежної безпеки тощо.

Відповідно до ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні умови праці, проживання, навчання тощо (ст. 293), на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282). Стаття 282 ЦК України передбачає, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Поняття підприємницької діяльності як виду господарської діяльності та поняття останньої визначені відповідно у статтях 42 і 3 ГК України. Тому під іншою діяльністю, передбаченою ст. 282 ЦК України, потрібно розуміти як господарську діяльність, зокрема підприємницьку, так і іншу поведінку фізичних та/або юридичних осіб, яка загрожує життю та здоров'ю людині. Про це свідчать і норми глави 81 ЦК України «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». Стаття 1163 ЦК України, яка має назву «Усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» і передбачає, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. До речі, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя та здоров'я фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі.

Кримінальний кодекс України забезпечує безпеку людини як нормами Загальної, так і Особливої частини. Злочином визнається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК України), тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо, і тому, якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК України сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони, так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста та майнова).

Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої частини КК України захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК України), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на за-

тримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, є не чим іншим, як формами забезпечення безпеки людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), або про виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України). Вчинення злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки людини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України).

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструє усічені склади злочинів, переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Низка норм Особливої частини КК України передбачає відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми кримінального законодавства про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК України), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК України). Безпеку людини забезпечують і норми Кодексу про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за визначенням – безпеку всіх людей.

Висновки. Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах із державою;
- врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;
- забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;
- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;
- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;
- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
- створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини є найвищою цінністю і головним обов'язком держави є їх утвердження і забезпечення, у ч. 1 ст. 1 КК України потрібно вказати на їх пріоритетну охорону.

Необхідні подальші наукові дослідження вказаних напрямів та видів безпеки людини, особливо соціальної, екологічної, технічної, інформаційної та безпеки людства.

Список використаних джерел

1. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности / В. С. Магун. – Л., 1983. – 176 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А-Г. – 632 с.
3. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская ; ред. С. Г. Бархударов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 543 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4: Н-П. – 654 с.
5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – 240 с.
6. Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 2. – 854 с.
7. Словник української мови: в 20 т. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1 : А-Б. – С. 1–100.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 1026 с.
9. Полюга А. М. Словник антонімів української мови / А. М. Полюга ; за ред. А. С. Паламарчука. – 2-ге вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
10. Кемкин В. И. Категория «состояние» в науковом познании / В. И. Кемкин. – М. : Высш. шк., 1983. – 120 с.
11. Симанов А. Л. Понятие «состояние» как философская категория / А. Л. Симанов. – Новосибирск : Наука, 1982. – 127 с.
12. Школьник Ю. К. Человек. Полная энциклопедия / Ю. К. Школьник. – М. : Эксмо, 2007. – 256 с.
13. Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль: науч.-публицист. чтения. – М., 1988. – С. 299–333.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с.
15. Гегель Г. В. Ф. Философия права : [пер. с нем.] / Г. В. Ф. Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.

ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

(Правничий вісник Університету «КРОК». – К., 2009. – Вип. 4. – С. 4–9)

Людина – найвища цінність, і тому найпріоритетнішим напрямком правових досліджень повинно стати забезпечення її прав і свобод. Саме питанням закріплення у Конституції України прав та свобод людини і присвячена дана стаття.

Человек – наивысшая ценность, поэтому наиболее приоритетным направлением правовых исследований должно стать обеспечение его прав и свобод. Именно вопросам закреплённых Конституцией Украины прав и свобод человека и посвящена данная статья.

A human being is the highest value, therefore guaranteeing of all rights and freedoms shall be legal research directions of the highest priority. The article under review gives prominence to the issues stipulated by the Constitution of Ukrainian rights and freedoms of the person.

Ключові слова: права і свободи, Конституція України, відповідальність держави перед людиною, гарантії захисту прав і свобод людини.

Постановка проблеми

Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, зруйнувавши феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, у розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), у розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних, незалежних, самостійних, демократичних держав. Права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика [2].

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. В американській декларації незалежності (1776) [3] визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать право на життя, право на свободу і на прагнення до щастя. Автори зазначеної Декларації визнали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона (ця влада) захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати цю владу і встановити нову, засновану на таких принципах, які мають найкращим чином забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це, по суті, теж визнання прав людини, але на цей раз у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголошені у Французькій Декларації прав людини і громадянина (1789 р): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну ко-

ристь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню» [4].

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично у всіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а і їх універсальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства, і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчить Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якої є і Україна; Загальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.); Факультативний протокол до міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.); Європейська Конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950 р.); Африканська декларація прав та обов'язків людини (1948 р.); Американська декларація прав людини і народів (1981 р.); Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.) та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина [5].

Формулювання цілей статті

У цій статті автор ставить за мету ще раз наголосити на сучасних проблемах прав та свобод людини в Україні і показати шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ідейною основою Конституції України [1] були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26) [1].

Визначаються і діють принципи поділу влади і верховенства права (ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 8 Конституції України).

Чітко втілений в Конституції України принцип законності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19).

Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав і свобод людини, заборонено їх скасовувати, у тому числі і шляхом внесення змін до Конституції.

Особливо важливими є також положення ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55 Конституції України, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судом.

Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58 Конституції України) також гарантує права людини від посягань держави. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Такі обмеження мають переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві.

Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 Конституції України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Таким чином положення Конституції заклали конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Не менш важливою в аспекті відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є і ч. 4 ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Хоча ідея прав людини і лежить в основі та пронизує кожний розділ Конституції, виступає центром її організаційного начала, стрижнем Основного закону, але, на жаль, Конституція України не містить механізмів забезпечення реалізації багатьох конституційних прав і свобод людини і громадянина.

В певній мірі це пов'язано з низьким рівнем свободи в радянські часи. Права і свободи людини відповідно не досліджувались, оскільки це вело до їх визнання. А вони кваліфікувались марксистом не інакше як так звані права і свободи. Саме тому СРСР, УРСР, як і інші країни соціалістичного табору, голосували проти прийняття ООН Загальної декларації прав людини. За сам факт її зберігання, не кажучи вже про розповсюдження, притягали до кримінальної відповідальності як за особливо небезпечний державний злочин – антирадянську агітацію і пропаганду (сумно відома ст. 62 КК УРСР 1960 р.). Загальна декларація прав людини розглядалася як антирадянська література. А втеча за кордон або відмова повернутись із-за кордону розглядалась як зрада Батьківщині.

Практично лише після проголошення незалежності України з теми прав і свобод людини було знято табу.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основоположних свобод людини у відносинах з державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, насамперед, права на життя (стаття 27), права на повагу гідності (стаття 28), свободи та особистої недоторканності (стаття 29), недоторканності житла (стаття 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31), недоторканності особистого і сімейного життя (стаття 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (стаття 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (стаття 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– ратифікування Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародної Конвенції про захист осіб від насильницьких зникнень;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами, практикою Європейського суду з прав людини;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

– зміцнення основи економіки – малих і середніх підприємств;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини;

– прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про референдум, про зброю, про захист персональних даних, про недержавні правозахисні організації, безоплатну правову допомогу.

Залишаються актуальними питання підвищення рівня гарантування соціальних прав громадян, подолання їх певної декларативності шляхом виконання зі сторони державних органів відповідних програм, виділення достатніх економічних та фінансових ресурсів, посилення контрольних функцій, подальшого розвитку громадянського суспільства. Щоб люди були вільні від страху насилля і нестатків (злиднів). Щоб кожна людина мала реальне право на такий порядок, при якому права і свободи людини можуть бути повністю здійснені.

Законодавство та діяльність по забезпеченню прав людини повинні бути, з однієї сторони, достатніми, а з іншої – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був упевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Але людина – не тільки об'єкт забезпечення прав і свобод, але й суб'єкт цієї сфери. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

Вимагає подальшої розробки загальна теорія прав і свобод людини і громадянина. Вона є предметом теорії держави і права, її методологічною основою, і саме вона покликана виявити загальні закономірності функціонування, розвитку та гарантування прав і свобод людини і громадянина, а також забезпечувати правознавство засадничими поняттями у цій сфері. Такі ж завдання стоять і перед наукою конституційного права щодо конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Людина – найвища цінність, і тому найпріоритетнішим напрямком правових досліджень повинно стати забезпечення її прав і свобод. Категорії та наукові поняття теорії прав і свобод людини є філософськими (світоглядними), загальнонауковими, загальними для суспільних наук або загальними для теорії держави і права й галузевих юридичних наук. Отже ця теорія, її категорії, наукові поняття мають методологічне значення для правознавства. Вони виступають відповідно «інструментом» наукового пошуку, методологічним засобом пізнання або джерелом постановки актуальних про-

блем правознавства і принципів (характерних напрямків) їх вирішення, тобто виконують методологічні функції.

Права і свободи людини визначають завдання і принципи правового регулювання, межі втручання влади, підстави відповідальності, характер і межі застосування санкцій тощо.

Висновки

Людство живе в епоху трансформації, переходу до нового, незворотного, але далеко не відомого стану, невизначеного майбутнього. Існуючі економічні та соціальні структури довели свою неспроможність, вони не в змозі вирішити проблеми розвитку людства.

Для забезпечення прав і свобод людини потрібна розбудова нового, безпечного, більш гуманного і демократичного суспільства, миролюбивого устрою, заснованого на принципах солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, справедливості, взаємної відповідальності індивіда і суспільства, толерантності, поваги і турботи про життя соціуму, відношення один до одного як до членів єдиної загальнолюдської сім'ї, визначення балансу між економічними, етичними, емоційними та духовними цінностями тощо.

Метою суспільного ладу повинно бути створення умов для забезпечення безпеки і благополуччя (добробуту) для кожної людини. Це вимагає шукати і знаходити інноваційні підходи вирішення ключових питань сьогодення.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Паріцак О. Пилип Орлик, його конституція і бачення проблем тогочасної України / О. Паріцак. – К.: Дзвін, 1990. – С. 14–29.
3. Американська декларація незалежності // Основні міжнародно-правові документи. – К., 1989. – С. 29–31.
4. Французька Декларація прав людини і громадянина // Основні міжнародно-правові документи. – К., 1989. – С. 45–51.
5. Статут ООН // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 21–56.
6. Декларація про державний суверенітет // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31.
7. Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
9. Закон України «Про референдум» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 33. – Ст. 443.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

(Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: Збірник наукових праць на пошану академіка Юрія Сергійовича Шемшученка. До 75-річчя від дня народження. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2010. – С. 178–182)

Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, самостійних, демократичних держав. Права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. В Американській декларації незалежності (1776 р.) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати і встановити нову, засновану на таких принципах, які повинні найкращим чином забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це, по суті, теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню».

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якої є і Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини і народів 1981 р., Підсумковий акт наради з безпеки та

співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Так, згідно із Загальною декларацією прав людини «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (ст. 3). У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне і ефективне визначення і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції (ст. 1).

Ідейною основою Конституції України були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (частина третя ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (частина перша ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (частина перша ст. 26).

Визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права (частина перша ст. 6, частина перша ст. 8 Конституції України).

Чітко втілений в Конституції України принцип законності. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга ст. 19).

Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав і свобод людини, заборонено їх скасовувати в тому числі й шляхом внесення змін до Конституції.

Особливо важливими є також частина третя ст. 8 та частина перша ст. 55 Конституції України, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судом.

Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58 Конституції України) також гарантує права людини від посягань держави. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша ст. 64 КК). Такі обмеження мають переслідувати законну мету і бути необхідними в демократичному суспільстві.

Дуже важливо, що частина друга ст. 55 Конституції України кожному гарантує право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, ор-

ганів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб і таким чином заклала конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Не менш важливою в аспекті відповідальності держави перед людиною за свою діяльність є і частина четверта ст. 55 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна.

Хоча ідея прав людини і лежить в основі і пронизує кожний розділ Конституції, виступає центром її організаційних засад, стрижнем Основного закону, але, на жаль, Конституція України не містить механізмів забезпечення реалізації багатьох конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Певною мірою це пов'язано з низьким рівнем свободи в радянські часи. Права і свободи людини відповідно не досліджувались, оскільки це вело до їх визнання. А вони кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи. Саме тому СРСР, УРСР, як і інші країни соціалістичного табору, голосували проти прийняття ООН Загальної декларації прав людини. За сам факт її зберігання, не кажучи вже про поширення, притягали до кримінальної відповідальності як за особливо небезпечний державний злочин – антирадянську агітацію і пропаганду (сумно відома ст. 62 КК УРСР 1960 р.). Загальна декларація прав людини розглядалася як антирадянська література. А втеча за кордон або відмова повернутись із-за кордону розглядалися як зрада Батьківщині.

Практично лише після проголошення незалежності України з теми прав і свобод людини було знято табу і змінена парадигма у визначенні цінностей суспільства.

Визнання найвищою цінністю людини вимагає:

- забезпечення верховенства, пріоритету прав і основоположних свобод людини у відносинах з державою;
- виконання вимог щодо права кожного на безпечне для життя і здоров'я як природного, так і соціального довкілля;
- врегулювання поведінки людей відповідно до загальновизнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;
- підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, насамперед права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34);
- узгодження законодавства у галузі прав людини з міжнародними нормами і стандартами;
- ратифікація Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародної конвенції про захист осіб від насильницьких зникнень;
- забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, у тому числі європейськими, нормами і стандартами, практикою Європейського суду з прав людини;
- посилення юридичного забезпечення права людини на власність;
- зміцнення основи економіки – малих і середніх підприємств;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини;

– прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України, законів про референдум, про зброю, про захист персональних даних, про недержавні правозахисні організації, безоплатну правову допомогу.

Залишаються актуальними питання підвищення рівня гарантування соціальних прав громадян, подолання їх певної декларативності шляхом виконання з боку державних органів відповідних програм, виділення достатніх економічних та фінансових ресурсів, посилення контрольних функцій, подальшого розвитку громадянського суспільства. Щоб люди були вільні від страху насильства і нестатків (злиднів). Щоб кожна людина мала реальне право на такий порядок, за якого права і свободи людини можуть бути повністю здійснені.

Законодавство та діяльність, спрямована на забезпечення прав людини, повинні бути з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження прав людини держава не має права звертатися до засобів, які загрожують її свободі. Рівень забезпечення прав людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера свободи, миру та спокою, щоб кожний був упевнений в тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі і гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він захищений державою.

Але людина – не тільки об'єкт забезпечення прав і свобод, а й суб'єкт цієї сфери. Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша ст. 68).

Згідно з Загальною декларацією прав людини кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи (частина перша ст. 29); при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (частина друга ст. 29).

Вимагає подальшої розробки загальна теорія прав і свобод людини і громадянина. Вона є предметом теорії держави і права, її методологічною основою і саме вона покликана виявити загальні закономірності функціонування, розвитку та гарантування прав і свобод людини і громадянина та забезпечувати правознавство засадничими поняттями в цій сфері. Такі ж завдання стоять і перед наукою конституційного права щодо конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Людина – найвища цінність, і тому найпріоритетнішим напрямом правових досліджень повинно стати забезпечення її прав і свобод. Категорії та наукові поняття теорії прав і свобод людини є філософськими (світоглядними), загальнонауковими, загальними для суспільних наук або загальними для теорії держави і права і галузевих юридичних наук. Отже, ця теорія, її категорії, наукові поняття мають методологічне значення для правознавства. Вони виступають відповідно «інструментом» наукового пошуку, методологічним засобом пізнання або джерелом постановки актуальних проблем правознавства і принципів (характерних напрямів) їх вирішення, тобто виконують методологічні функції.

Права і свободи людини визначають завдання і принципи правового регулювання, межі втручання влади, підстави відповідальності, характер і межі застосування санкцій тощо.

Людство живе в епоху глобалізації та трансформації, переходу до нового, незворотного, але далеко не відомого стану, невизначеного майбутнього. Існуючі економічні та соціальні структури довели свою неспроможність, вони не в змозі розв'язати проблеми розвитку людства.

Для забезпечення прав і свобод людини потрібна розбудова нового, мирного, безпечного, більш гуманного і демократичного суспільства, миролюбного устрою, заснованого на принципах солідарності, співробітництва, взаємодопомоги, справедливості, взаємної відповідальності індивіда і суспільства, толерантності, поваги і турботи про життя соціуму, ставлення один до одного як до членів єдиної загальнолюдської сім'ї, визначення балансу між економічними, етичними, емоційними та духовними цінностями тощо.

Метою суспільного ладу повинно бути створення умов для забезпечення безпеки і благополуччя (добробуту) для кожної людини. Це вимагає пошуку і віднайдення достовірних знань, інноваційних підходів вирішення ключових питань сьогодення.

У цьому напрямі значні науково-правові дослідження здійснюють науковці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України під керівництвом його директора, академіка цієї академії та НАПрН України, доктора юридичних наук, професора Ю. С. Шемшученка.

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

(Вісник Академії прокуратури України. – 2006. – № 2. – С. 81–84)

Ставши незалежною, Україна вступила до Ради Європи, метою якої є досягнення більшого єднання між країнами-членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу. Ця мета досягається за допомогою органів Ради шляхом розгляду питань, які становлять спільний інтерес, шляхом укладання угод і здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, юридичній та адміністративній галузях, а також в галузі захисту та подальшого здійснення прав і основних свобод людини (пункти «а» і «б» ст. 1 Статуту Ради Європи).

Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість для нашої держави цих чинних міжнародних договорів, які згідно з ч. 2 ст. 8 Конституції України стали частиною національного законодавства України.

Конвенція і протоколи до неї закріплюють основні права і свободи людини, встановлюють міжнародні норми, яких мають дотримуватися держави у відносинах з людьми, та обов'язки ефективно забезпечувати всім громадянам, які підпадають під юрисдикцію держави, можливість користуватися основними правами та свободами.

Відповідно до ст. 32 Конвенції (зі змінами, внесеними Протоколом № 11 до неї) питання тлумачення і застосування вимог Конвенції та протоколів до неї віднесені до компетенції Європейського суду з прав людини. Україна визнала цю компетенцію, про що спеціально вказано у згаданому законі про ратифікацію Конвенції.

Тлумачення положень Конвенції та протоколів до неї Європейський суд з прав людини здійснює у своїх рішеннях при розгляді конкретних справ – шляхом правотлумачення він перевіряє відповідність вимогам Конвенції та протоколів до неї норм національного законодавства і результатів їх тлумачення та тлумачення положень міжнародного права національними судами. Європейський суд з прав людини також перевіряє повноту (достатність) національного законодавства і його досконалість у сфері дії конвенційних норм. Національне законодавство та його застосування мають відповідати вимогам Конвенції та протоколів до неї.

Згідно з ч. 1 пунктів «а» і «б» ст. 13 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з метою забезпечення положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року і протоколів до неї, порушення яких встановлене рішенням Європейського суду з прав людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого судом порушення, а також усунення підстави для надходження до суду заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду

в суді, вживаються заходи загального характеру. Ці заходи спрямовані на усунення визначеної в рішенні системної проблеми та її першопричин, зокрема внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування тощо («Голос України», від 5 квітня 2006 року № 62 (3812)).

При різних тлумаченнях прав людини і основоположних свобод перевагу має тлумачення Європейського суду з прав людини, якщо воно не обмежує змісту й обсягу існуючих прав і свобод в Україні.

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини з'ясовує і роз'яснює конвенційні норми, конкретизує їх зміст та обсяг. Від справи до справи Європейський суд виробляє і формулює практику (правові позиції, положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі загальні й усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію («невичерпність» роз'яснення), і тому в подальшому Європейський суд з прав людини керується саме ними, спирається на них при розгляді інших аналогічних справ. Разом із конвенційними нормами правові положення Європейського суду з прав людини регулюють діяльність держав-учасниць Ради Європи у сфері прав людини і основних свобод. Однак Європейський суд з прав людини не може формулювати права й обов'язки, які не передбачені Конвенцією і протоколами до неї.

Конвенція та протоколи до неї є частиною норм міжнародного права, а отже, тлумачаться на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та правил, встановлених статтями 31 та 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.

Договір має тлумачитися добросовісно відповідно до звичайного значення, яке варто надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта та цілей договору. Поряд із контекстом враховується: усяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або щодо застосування його положень; наступна практика застосування договору, що встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; будь-які відповідні норми, які застосовуються у відносинах між учасниками.

Окремі міжнародні договори містять положення, згідно з якими спори щодо тлумачення або застосування договору вирішуються шляхом переговорів, арбітражними судами чи спеціально створеними органами. Одним із таких органів, юрисдикція якого поширюється на питання тлумачення міжнародних договорів, є Міжнародний суд ООН.

Договори Ради Європи передбачають можливість врегулювання спорів щодо їх тлумачення чи застосування в органах Ради Європи. Європейський комітет із правового співробітництва Ради Європи вирішує спори щодо тлумачення чи застосування Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією (ст. 21). Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи уповноважений розглядати спори щодо тлумачення чи застосування Конвенції про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року (ст. 42), а також сприяти дружньому врегулюванню будь-яких труднощів, які можуть виникнути у зв'язку із застосуванням Конвенції про передачу засуджених осіб 1983 року (ст. 23), Європейської конвенції про міжнародну діяльність кримінальних вироки 1970 року (ст. 65), Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом 1977 року (ст. 9), Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року (ст. 44) тощо.

У цих випадках Європейський суд з прав людини використовує акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення.

Використання правових положень Європейського суду з прав людини національними судами при тлумаченні Конвенції про захист прав людини й основоположних

свобод і протоколів до неї є, на наш погляд, обов'язковим відповідно до підпункту «б» п. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів для наступної практики застосування договору.

Згідно зі ст. 17 згаданого вище Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, протоколи до неї та практику Європейського суду з прав людини і Європейської комісії з прав людини як джерело права.

Норми Конвенції та протоколів до неї взяті за зразок при розробці і прийнятті Конституції України. Відповідні конституційні норми щодо прав і свобод людини і громадянина та їх гарантій є якщо не тотожними, то аналогічними конвенційним нормам. Тому правові положення Європейського суду з прав людини необхідно застосовувати і при тлумаченні відповідних норм Конституції України.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини і громадянина є основою Конституції України, а Конституція – єдиним цілим, правові положення Європейського суду з прав людини мають застосовуватися при тлумаченні й інших її положень.

Понад те, правові положення Європейського суду з прав людини застосовуються і при тлумаченні законів України, адже вони, як і інші нормативно-правові акти України, приймаються на основі Конституції України та мають відповідати їй (ч. 2 ст. 8 Конституції України).

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави: утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Конституції України). Тому їх поняття, визначені Європейським судом з прав людини, мають методологічне значення, виступають інструментом національного судового тлумачення норм права.

При цьому необхідно пам'ятати, що в законодавстві держав-учасниць Конвенції для позначення одного і того ж правового поняття використовують різні терміни. Такі термінологічні розбіжності неминучі, адже, на відміну від понять, слова і словосполучення, якими виражаються і закріплюються поняття, у всіх мовах різні, а відтак, одне і те ж поняття виражається у різних мовах по-різному. Отже, значення конвенційних слів і термінів необхідно встановлювати у значенні, визначеному цими нормами та тлумаченнями, наданими Європейським судом з прав людини.

Зокрема, Європейський суд з прав людини визначив як такі, що мають автономне значення, не залежне від значення, яке надається у правових системах держав-сторін Конвенції, терміни «Цивільні права і обов'язки» та «Кримінальне обвинувачення» у п. 1 ст. 6 Конвенції, «обвинувачення у вчиненні злочину» у пунктах 2 і 3 ст. 6 Конвенції, «майно» у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, «законне ув'язнення», «законний арешт» у підпунктах «а» і «б» п. 1 ст. 5 Конвенції тощо.

У п. 5 ст. 17 зазначеного вище Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено, що у разі виявлення мовної розбіжності між оригінальними текстами та (або) в разі потреби мовного тлумачення оригінального тексту використовується відповідна практика Європейського суду з прав людини. Так, вирішуючи проблему розбіжності англійського і французького текстів Конвенції, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що перевага має надаватися французькому тексту. Відповідно до тлумачення Європейського суду з прав людини особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, яка не бажає захищати себе особисто, повинна мати можливість користуватися правовою допомогою захисника, обраного на власний розсуд, а якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника, то має право

отримати таку допомогу безкоштовно (рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» від 25 квітня 1983 року, п. 31).

Національні суди України також у своїй правоінтерпретаційній діяльності щодо прав і свобод людини та їх гарантій використовують принципи, методи і правила тлумачення конвенційних норм, вироблених Європейським судом з прав людини.

Згідно з Протоколом 32 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод «Про надання Європейському суду з прав людини повноважень робити консультативні висновки» він може на запит Комітету міністрів Ради Європи надавати консультативні висновки з правових питань, щодо тлумачення Конвенції і протоколів до неї (ч. 1 ст. 1). Однак такі висновки не стосуються будь-яких питань, що мають відношення до змісту чи обсягу прав і свобод, як вони визначені в Розділі I Конвенції і в протоколах до неї, або інших питань, які Європейський суд з прав людини або Комітет міністрів можуть вирішувати в процесі кожного розгляду, що може бути прийнятий відповідно до Конвенції (ч. 2 ст. 1). Як видно з викладеного, надані Європейським судом з прав людини консультативні висновки за своїм значенням є порадами фахівців, тобто вони не мають юридичної сили і за об'єктом тлумачення суттєво відрізняються від тлумачень Європейського суду з прав людини, які він надає при розгляді справ про порушення конвенційних норм. Та з огляду на те, що це – мотивовані висновки Європейського суду з прав людини, який складається з правознавців із визнаним авторитетом, їх використання є виправданим.

Насамкінець необхідно зауважити, що Європейський суд з прав людини, інтерпретуючи конвенційні норми відповідно до своїх повноважень, використовує наукові висновки найкваліфікованіших правознавців, а міжнародний суд ООН взагалі згідно зі своїми повноваженнями при вирішенні справ застосовує як допоміжний доказ для визначення правових норм доктрини найдосвідченіших спеціалістів із публічного права.

Подібна практика заслуговує на увагу.

ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПОРЯДОК ЇХ ФОРМУВАННЯ, ПОВНОВАЖЕННЯ

(Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ». Науково-практичний коментар / за ред. О. В. Скрипнюка, І. А. Гимченка, В. П. Тихого. – Х. : Право, 2012. – С. 75–84)

1. У місті Києві діють представницькі органи місцевого самоврядування – Київська міська рада, районні в місті ради (у разі їх утворення), які є юридичними особами.
2. Порядок формування та повноваження міської, районних у місті рад визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» з особливостями, передбаченими цим Законом.

У ст. 5 Конституції України визначено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює свою владу безпосередньо та через органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Ці органи є представницькими і повинні формуватися відповідно до демократичних засад та здійснювати свою діяльність згідно із законами держави.

Наявність представницького органу, що обирається членами територіальної громади, є визначальною характеристикою місцевого самоврядування. Як зазначено в Європейській хартії місцевого самоврядування, місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи (ст. 3). Тобто у документі, що узагальнив європейський досвід функціонування місцевого самоврядування, указується на визначальне місце у його здійсненні саме виборних, представницьких органів місцевого самоврядування, оскільки лише демократично обраний колегіальний орган може претендувати на роль першого після територіальної громади носія функцій і повноважень місцевого самоврядування.

До представницьких органів Конституція України та Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» відносять сільські, селищні, міські ради, що представляють сільські, селищні, міські громади та здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією та законами України.

У Києві представницьким органом місцевого самоврядування є Київська міська рада та районні у Києві ради за умови їх створення. Київська міська рада є юридичною особою, має власну печатку, рахунок у банку, символіку, від свого імені може набувати майнових і особистих немайнових прав та виконувати обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді та мати інші реквізити і повноваження відповідно до законодавства.

Представницькі органи місцевого самоврядування формуються за результатами місцевих виборів, які є вільними та відбуваються на основі гарантованого Конституцією України загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Згідно із Законом України від 10 липня 2010 р. № 2487-VI «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» вибори Київської міської ради, районних у місті Києві рад (за умови створення) проводяться за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, за якою:

1) половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обирається за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами міста, району в місті;

2) половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради обирається за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно Києва та районів у Києві.

Право голосу на виборах до Київської міської ради (районних у місті Києві рад) мають дієздатні громадяни України, які належать до відповідних територіальних громад (до територіальних громад відповідних міст, місце проживання яких зареєстровано в межах відповідного району в місті) та яким на день виборів виповнилося вісімнадцять років.

Виборчий процес здійснюється на засадах: 1) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес; 2) політичного плюралізму та багатопартійності; 3) публічності і відкритості; 4) рівності суб'єктів виборчого процесу перед законом; 5) рівності прав усіх кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови; 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу до засобів масової інформації незалежно від форми власності; 7) неупередженості органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ і організацій до місцевих організацій партій, кандидатів у депутати.

Місцеві вибори можуть бути черговими, позачерговими, повторними, проміжними. Чергові вибори депутатів Київської міської ради, районних у місті Києві рад проводяться у зв'язку із закінченням визначеного Конституцією України п'ятирічного строку повноважень депутатів відповідних рад. Рішення про їх проведення приймається Верховною Радою України. Позачергові місцеві вибори призначаються парламентом у разі дострокового припинення повноважень депутатів Київської міської ради.

Повторні вибори депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі призначаються відповідною територіальною виборчою комісією у разі визнання відповідних виборів у цьому виборчому окрузі такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи такою, що відмовилася від депутатського мандата у відповідному одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі. Проміжні вибори депутата призначаються територіальною виборчою комісією в разі дострокового припинення повноважень депутата, обраного в одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі.

Чергові, позачергові місцеві вибори призначаються не пізніше ніж за 60 днів до дня виборів, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня чергових, позачергових місцевих виборів. Повторні місцеві вибори призначаються на останню неділю шістдесятиденного строку з дня прийняття рішення про їх призначення, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня повторних місцевих виборів.

Рішення про призначення повторних виборів депутатів (депутата) у відповідному багатомандатному, одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у десятиденний строк з дня прийняття рішення про визнання відповідних виборів у цьому виборчому окрузі такими, що не відбулися, чи в разі визнання особи такою, що відмовилася від депутатського мандата у відповідному одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі.

Проміжні вибори депутата призначаються на останню неділю шістдесятиденного строку з дня прийняття рішення про їх призначення, а виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня проміжних місцевих виборів. Рішення про їх призначення приймається територіальною виборчою комісією не пізніше як у десятиденний строк з дня дострокового припинення повноважень депутата, обраного у відповідному одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі.

Рішення про кількість своїх депутатів приймається Київською міською радою поточного скликання не пізніше як за 50 днів до дня місцевих виборів. Київська міська рада скликання 2002–2006 рр. налічувала 88 депутатів, 2006–2008 рр. – 120. У 2008 р. за результатами позачергових виборів було обрано 120 депутатів. Рішення про кількість депутатів районної у місті ради приймається відповідною районною у місті, сільською, селищною радою поточного скликання не пізніше як за 50 днів до дня місцевих виборів.

Обраним в одномандатному виборчому окрузі вважається кандидат, який одержав більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, відносно інших кандидатів, які балотувалися в цьому виборчому окрузі. Якщо найбільшу і водночас однакову кількість голосів виборців набрали два або більше кандидатів, проводиться повторне голосування по цих кандидатурах. У багатомандатному виборчому окрузі депутатські мандати розподіляються між кандидатами у депутати, включеними до виборчих списків від місцевих організацій партій, які отримали три і більше відсотків голосів виборців, за умови, що кількість цих голосів виборців дорівнює виборчій квоті або є більшою за виборчу квоту.

Вибори можуть бути визнані такими, що не відбулися, у разі, якщо у відповідному виборчому окрузі після закінчення строку реєстрації кандидатів не залишилося жодного кандидата, жодного виборчого списку місцевих організацій партій.

Слід зазначити, що згідно з рішенням Київської міської ради від 27 травня 2001 р. № 280/1257 «Про межі нових адміністративних районів м. Києва та організаційні заходи по проведенню адміністративно-територіальної реформи» у Києві було створено 10 районних рад: Голосіївська, Дарницька, Деснянська, Дніпровська, Оболонська, Печерська, Подільська, Святошинська, Солом'янська, Шевченківська. Однак розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 9 вересня 2010 р. № 7/4819 «Про організаційно-правові заходи, пов'язані з виконанням рішення Київської міської ради» та рішенням Київської міської ради від 30 вересня 2010 р. № 787 «Про питання організації управління районами в місті Києві» ці районні ради було ліквідовано, а замість них утворено районні в місті Києві державні адміністрації, підпорядковані Київській міській державній адміністрації. Крім того, 7 вересня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон № 2500-VI «Про внесення змін до Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ»», який законодавчо закріпив можливість «неутворення» районних у місті Києві рад. Рішенням Київської міської ради від 9 вересня 2010 р. № 7/4819 «Про питання організації управління районами в місті Києві» з 31 жовтня 2010 р. були ліквідовані районні в місті Києві ради та їх виконавчі органи (районні в місті Києві державні адміністрації), унаслідок чого вибори до районних у місті Києві рад не проводяться.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» окремо закріплює повноваження представницьких органів місцевого самоврядування, їх виконавчих органів, посадових осіб місцевого самоврядування, розрізняючи власні і делеговані повноваження. До власних належать ті права і обов'язки, які держава визнає за суб'єктами місцевого самоврядування і які забезпечують самостійне вирішення населенням питань місцевого значення. Делегованими є повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом з одночасною передачею необхідних матеріальних і фінансових ресурсів, реалізація яких підконтрольна органам державної виконавчої влади.

Повноваження Київської міської ради можна розглянути з точки зору виконання нею таких ключових функцій, як нормотворча, установча, контрольна та правоохоронна. Реалізація нормотворчої функції передбачає, що орган місцевого самоврядування здійснює правове регулювання комунальних відносин у межах своїх повноважень (порядок управління і розпорядження комунальною власністю, місцевими фінансами, регулювання земельних відносин, забудови території, використання природних об'єктів місцевого значення та ін.), розробляє і приймає статут територіальної громади, регламент ради, затверджує Положення про зміст, опис та порядок використання символіки територіальної громади, приймає низку нормативних актів локального характеру.

Правоохоронну функцію становлять повноваження щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян на підвідомчій території. Слід відзначити, що зміст правоохоронної функції стосовно місцевого самоврядування становить охорона громадського порядку, що є необхідною умовою підтримання на території громади режиму законності, який забезпечується діяльністю всієї системи правоохоронних і судових органів, а також різноманітних державних служб, інспекцій, які здійснюють функції нагляду і контролю за дотриманням законодавства. У рамках реалізації правоохоронної функції виконавчі органи місцевого самоврядування сприяють діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, внутрішніх справ та адвокатури.

Реалізація установчої функції передбачає, що представницький орган місцевого самоврядування на пленарних засіданнях вирішує питання щодо визначення відповідно до закону кількісного складу ради, внутрішньої структури і персонального складу комісії ради, її виконавчих органів, апарату ради та її виконавчих органів, забезпечуючи таким чином повну організаційну самостійність місцевого самоврядування. Сюди ж віднесено прийняття рішення про застосування засобів масової інформації відповідної ради, призначення і звільнення їх керівників. У ст. 7 Закону України від 23 вересня 1997 р. «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» закріплено, що органи місцевого самоврядування мають право засновувати або бути співзасновниками друкованих чи аудіовізуальних засобів масової інформації в порядку, встановленому законодавством України, і в межах коштів, що виділяються з державного чи місцевих бюджетів на висвітлення їх діяльності або за рахунок перерозподілу коштів, що виділяються на забезпечення функціонування цих органів.

Установча функція також допускає створення відповідно до закону місцевої міліції, яка утримується за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, затвердження і звільнення її керівників та дільничних інспекторів. Установчий характер мають також повноваження щодо створення у разі необхідності органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб'єктами комунальної власності спільних проектів або спільного фінансування комунальних підприємств, установ та організацій, визначення

повноважень цих органів, а також вирішення відповідно до законодавства питань про створення підприємствами комунальної власності спільних підприємств, у тому числі з іноземними інвестиціями.

До реалізації контрольної функції органів місцевого самоврядування належать здійснення представницькими органами місцевого самоврядування численних контрольних заходів щодо перевірки діяльності посадових осіб, виконавчих органів місцевого самоврядування і депутатів (заслуховування звітів, повідомлень, розгляд депутатських запитів, прийняття рішень про дострокове припинення повноважень посадових осіб місцевого самоврядування, діяльність тимчасових контрольних комісій місцевих рад), заслуховування повідомлень керівників органів внутрішніх справ про їх діяльність щодо охорони громадського порядку на відповідній території та порушення перед відповідними органами вищого рівня питання про звільнення з посади керівників цих органів у разі визнання їх діяльності незадовільною.

Контрольна функція також здійснюється шляхом взаємного контролю радами, посадовими особами і виконавчими органами місцевого самоврядування за дотриманням правових актів органів місцевого самоврядування, участі у контролі за дотриманням законодавства на території громади (за використанням земель та інших природних ресурсів, за станом роботи щодо розгляду звернень громадян на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, за станом благоустрою виробничих територій, організації озеленення, охорони зелених насаджень і водойм тощо). Наслідками цих заходів можуть виступати звернення до суду про визнання незаконними актів органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальної громади, а також повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, внесення подань до відповідних органів про притягнення до відповідальності посадових осіб, якщо вони ігнорують законні вимоги і рішення рад та їх виконавчих органів, прийняті в межах їх повноважень.

Крім контрольних самоврядних повноважень органів місцевого самоврядування, можна виділити делеговані повноваження контрольного характеру, зокрема контроль:

- за належною експлуатацією та організацією обслуговування населення підприємствами житлово-комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, транспорту, зв'язку, за технічним станом, використанням та утриманням інших об'єктів нерухомого майна всіх форм власності; прийняття рішень про скасування наданого ними дозволу на експлуатацію об'єктів у разі порушення екологічних, санітарних правил, інших вимог законодавства;

- за дотриманням законодавства щодо захисту прав споживачів;
- за станом квартирної обліку та додержанням житлового законодавства на підприємствах, в установах та організаціях, розташованих на відповідній території, незалежно від форм власності;

- за забезпеченням соціального захисту працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці на підприємствах, в установах та організаціях, а також за якістю проведення атестації робочих місць, за умовами праці та надання працівникам відповідно до законодавства пільг та компенсацій за роботу у шкідливих умовах;

- за додержанням земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, відтворенням лісів;

- за дотриманням законодавства, затвердженої містобудівної документації при плануванні та забудові відповідних територій; зупинення у випадках, передбачених за-

коном, будівництва, яке проводиться з порушенням містобудівної документації та проектів окремих об'єктів, а також може заподіяти шкоду навколишньому природному середовищу;

- за забезпеченням надійності та безпечності будинків і споруд незалежно від форм власності в районах, що зазнають впливу небезпечних природних і техногенних явищ та процесів.

До делегованих повноважень, які реалізуються виконавчими органами місцевого самоврядування під час виконання правоохоронної функції, віднесено забезпечення вимог законодавства щодо розгляду звернень громадян, здійснення контролю за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності. До віддання виконавчого органу міської ради також належать: утворення комісій у справах неповнолітніх та спостережної комісії, спрямування їх діяльності; сприяння органам внутрішніх справ у забезпеченні додержання правил паспортної системи; вирішення спільно з відповідними органами Міністерства внутрішніх справ України питань щодо створення належних умов для служби та відпочинку особовому складу органів внутрішніх справ.

За сферами діяльності можна виділити такі функції: забезпечення комплексного розвитку території громади; планування; бюджетно-фінансову; управління комунальною власністю і місцевими фінансами; забезпечення задоволення потреб населення у житлових, транспортних, торгових та комунально-побутових послугах; соціального захисту населення; зовнішньоекономічну; сприяння оборонній діяльності держави; розвитку охорони здоров'я, освіти, культури і спорту; природоохоронну; регулювання земельних відносин; облікову; дозвільно-реєстраційну; інформаційну.

Слід указати на потенційну можливість ослаблення ролі представницьких органів у механізмі місцевого самоврядування, що простежується у поділі компетенції міської ради на загальну (питання, які вони можуть передавати виконавчому органу, міському голові, що створює передумови для підміни ради її виконавчим органом) і виключну (питання, які повинні вирішуватися радою виключно на її пленарних засіданнях). До ознак ослаблення ролі міської ради слід віднести і те, що серед виключних повноважень ради частка повноважень, що безпосередньо стосуються вирішення нею питань місцевого значення та характеризують її як орган місцевого самоврядування, є досить незначною. До того ж підхід до розмежування повноважень між представницькими і виконавчими органами місцевого самоврядування певною мірою суперечить ст. 140 Конституції України, згідно з якою місцеве самоврядування має здійснюватись територіальними громадами у порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. Тобто повноваження виконавчих органів не можуть визначатися поза повноваженнями відповідних рад, які безпосередньо представляють територіальні громади.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ – ОСНОВА СПРАВЕДЛИВОГО ВИРІШЕННЯ СУДОВИХ СПРАВ, ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

(Громадська Рада «Судова реформа». Збірка матеріалів. – К., 2005. – С. 27–29)

Реальний захист прав і свобод, справедливе вирішення судових справ неможливі без незалежності суддів. Принцип незалежності суддів зобов'язує суддів бути неупередженими у дослідженні обставин справи та у прийнятті рішень. Конституція України передбачає, що незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України (ч. 1 статті 126); вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється (ч. 2 статті 126).

Конституційний Суд України в Рішенні від 1 грудня 2004 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів», хоча і не визначив конституційне поняття «незалежність суддів», але кваліфіковано оцінку незалежності суддів і сформулював примірний (невичерпний, незакритий), однак достатньо широкий перелік важливих чинників (засобів), які гарантують незалежність суддів. Конституційний Суд України роз'яснив, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Незалежність суддів забезпечується насамперед особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддів; захистом їх професійних інтересів; особливим порядком притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей; гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту; заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду; суддівським самоврядуванням.

Додаткові гарантії незалежності і недоторканності суддів, крім уже передбачених Конституцією України, можуть встановлюватися також законами. Такі гарантії визначені, зокрема, статтею 13 Закону України «Про статус суддів».

Не допускається зниження рівня гарантії незалежності і недоторканності суддів в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів.

Положення частини другої статті 126 Конституції України «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Останнім часом знов лунають пропозиції повернути повноваження Верховній Раді України – офіційного тлумачення Конституції України та законів України, а Конституційному Суду України і Верховному Суду України – право законодавчої ініціативи.

Нагадаємо, що за радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право тлумачення Конституції і законів належало до виключного відання Верховної Ради, яка під виглядом їх роз'яснення могла змінювати їх зміст, встановлювати нові норми і надавати їм таким чином зворотної сили. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і позбавила Верховну Раду України права офіційного тлумачення Конституції та законів.

Збереження за Верховною Радою України цієї функції не тільки створювало небезпеку ревізії Конституції та законів, а й позбавляло б обов'язковості і остаточності судові рішення, призвело б до їх перегляду, підірвало б стабільність законодавства, робило б парламент «суддею у «власній справі».

Тлумачення права – це функція судової влади. Справа в тому, що застосування норм Конституції, як і інших норм права, неможливе без їх тлумачення. При розгляді судами справ здійснюється казуальне тлумачення законодавства, тобто таке тлумачення, яке має юридичну силу лише стосовно цієї конкретної справи. Нормативне тлумачення Конституції України дає Конституційний Суд України (статті 147, 150 Конституції України). Воно має державний загальнообов'язковий характер.

Зовсім іншу правову природу мають роз'яснення з питань застосування законодавства, які згідно з Законом України «Про судоустрій України» дають судами Пленум Верховного Суду України та пленуми вищих спеціалізованих судів України. На відміну від актів нормативного тлумачення Конституції України та законів України Конституційного Суду України, вони не мають обов'язкового характеру, тобто позбавлені юридичної сили і є лише рекомендаціями (порадами конституційними тощо). Адже кожний суддя, вирішуючи конкретну справу повинен керуватися лише нормами законодавства. Інше вирішення питання щодо юридичної природи вказаних актів порушувало б конституційний принцип незалежності суддів. Згідно з Конституцією України судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 статті 129). Конкретизуючи ці конституційні положення, стаття 14 Закону України «Про судоустрій України» передбачає, що судді здійснюють правосуддя самостійно і незалежно від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються лише закону. Органи та посадові особи, фізичні та юридичні особи зобов'язані поважати незалежність суддів і не посягати на неї. Суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону.

Згідно зі статтею 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процеду-

ри і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу розподілу влад. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України.

Цю позицію стосовно Конституційного Суду України ми відстоюємо з 1995 року (див. Тихий В. П. Деякі проблеми конституційної юрисдикції в Україні // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. Харків, Національна юридична академія України, 1995, с. 298–299).

Забезпечення незалежності суддів вимагає зміни порядку призначення суддів на адміністративні посади.

У зв'язку з цим підлягає скасуванню Верховною Радою України чи визнанню Конституційним Судом України неконституційною ч. 5 статті 20 Закону України «Про судоустрій України» щодо призначення на посади голів судів та їх заступників. Ця норма суперечить і не відповідає вимогам принаймні статті 6, ч. 1 статті 8, статтям 21, 24 Конституції України.

РОЛЬ СУДДІВСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ У ЗМІЦНЕННІ СУДОВОЇ ВЛАДИ

(Питання удосконалення судової системи України: Матер. наук.-практ. конференції / Ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х.: вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 111–113)

Шановні учасники конференції! Згідно з Конституцією, ст. 36, громадяни України, у тому числі і судді мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і реалізації своїх прав і свобод та задоволення інтересів, за винятком певних обмежень, передбачених законом. На основі цих конституційних положень та Закону України «Про об'єднання громадян» в Україні створена і діє Всеукраїнська незалежна асоціація суддів України, в якій налічується 1,5 тис. суддів. Це як професійні судді, так і судді у відставці. На черговому з'їзді буде переглянутий устав, і тепер будуть приймати і суддів, які знаходяться на пенсії. В кожній області діють регіональні асоціації, відділення та осередки, у тому числі і в Харківській області. Суддівська асоціація приймає участь у діяльності як Європейської асоціації суддів, так і міжнародної асоціації суддів. Наша асоціація має своє друковане видання – інформаційний бюлетень. *Суддівська асоціація захищає права і свободи суддів*. Так, нею був направлений відкритий лист, звернення до вищих органів державної влади України стосовно публічних висловлювань у засобах масової інформації, які принижували авторитет судової влади. Запропоновано було вжити заходи для забезпечення авторитету судової влади. На четвертому з'їзді Суддівської асоціації, що відбувся у березні минулого року, зазначалося, що існуючий порядок фінансування та умови функціонування суддів і діяльності судів ставлять під сумнів незалежність суддів, а отже, і конституційне право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина. З'їзд прийняв відповідне звернення до Верховної Ради. На цьому з'їзді була розглянута і Концепція удосконалення судівництва та забезпечення справедливого суду відповідно до міжнародних стандартів, яка була підготовлена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. На з'їзді з доповіддю виступив В. І. Шишкін, член цієї комісії. В обговоренні приймав активну участь і тодішній міністр юстиції С. П. Головатий. З'їзд схвалив цю Концепцію з цілим рядом пропозицій і зауважень членів Суддівської асоціації і направив ці пропозиції Національній комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Декілька слів щодо запропонованих законопроектів.

У проекті Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус суддів» передбачено, що судді можуть утворювати об'єднання та брати участь у них з метою захисту своїх прав та інтересів, підвищення професійного рівня. Ці положення необхідно привести у відповідність до ст. 36 Конституції України, як щодо права суддів на свободу об'єднання у громадські організації, так і щодо мети цих об'єднань. Текст, на мій погляд, не відповідає Конституції. *Вимагає певного корегуван-*

ня і вказівка законопроектів на таку мету як підвищення професійного рівня суддів. В існуючій редакції ця мета лише обмежує права суддів. Щоб уникнути ототожнення громадського об'єднання суддів з суддівським самоврядуванням, що має місце в проекті закону, норма про громадські об'єднання суддів підлягає виділенню в окрему статтю, адже відповідно до ст. 130 Конституції суддівське самоврядування діє лише для вирішення питань внутрішньої діяльності, а в законі право на об'єднання йде другим реченням після цього. Вкрай обмежено конкретизується у проекті Закону України «Про статус суддів» конституційне положення про те, що держава забезпечує особисту безпеку суддів та їх сімей. У проекті закону все зводиться до того, що забезпечення безпеки суддів, членів їх сімей, збереження їх майна здійснюється відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Але ж є й інші норми, зокрема, норми Кримінального кодексу, які забезпечують безпеку суддів. Тому тут є обмеження.

Для покращення суддівського корпусу, добору кадрів доцільно було б передбачити в законі представництво членів Суддівської асоціації у складі як кваліфікаційних комісій, так і дисциплінарної комісії у фазі її створення. Вимагає з'ясування правова природа тлумачення законодавства Верховним Судом України і його пленуму. Якщо стосовно роз'яснень вищих спеціалізованих судів, проект закону кваліфікує їх як рекомендації, то стосовно роз'яснень Верховного Суду, його пленуму, говорить просто про роз'яснення цих органів, таке враження, ніби вони є обов'язковими до застосування. Вони теж є рекомендаціями. Відповідно до Конституції судді при здійсненні правосуддя незалежні, підкоряються лише закону. Інша справа, коли роз'яснення відображають судову практику, яка відповідає закону, вони повинні застосовуватись при вирішенні однієї й тієї ж категорії справ.

Зараз готується п'ятий з'їзд Всеукраїнської незалежної суддівської асоціації. До речі, в Уставі цієї асоціації є дуже цікава норма відносно того, щоб обрали президентом, віце-президентом, членом правління, необхідно не пізніше, ніж за місяць до початку з'їзду написати заяву, щоб претендента включити до балотування на цю посаду. Це рекомендація Європейської асоціації суддів.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

(Вибори Президента України – 2004: проблеми теорії та практики. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 9-10 червня 2005 року. – К.: Атіка, 2005. – С. 358–364)

За Конституцією України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади України є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (частина друга статті 5); ніхто не може узурпувати державну владу (частина четверта статті 5); громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (частина перша статті 38); вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування; виборцям гарантується вільне волевиявлення (стаття 71).

Конституцією України передбачені вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Виборами представницьких органів державної влади є вибори народних депутатів України (вибори до Верховної Ради України) і вибори Президента України.

Вибори до представницьких органів місцевого самоврядування – це:

вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

вибори сільських, селищних, районних, міських, районних у містах і обласних рад;

вибори сільських, селищних і міських голів.

Організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України (пункт 20 частини першої статті 92 Конституції України).

За порушення виборчого законодавства встановлюється юридична відповідальність.

Згідно з Конституцією України засади цивільно-правової відповідальності за діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України (пункт 22 частини першої статті 92); ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (частина перша статті 60); за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність (частина друга статті 60); юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (частина друга статті 61).

За найбільш небезпечні порушення виборчого законодавства настає кримінальна відповідальність, яка полягає у застосуванні судом від імені держави до особи, що вчинила злочин, державного примусу у формі покарання.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) має цілу систему кримінально-правових норм, за якими настає кримінальна відповідальність за порушення виборчо-

го законодавства. Насамперед, у розділі V Особливої частини КК України передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. До цих злочинів законодавець відносить перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК України), неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів (ст. 158 КК України), порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) та порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК України).

Перешкоджання здійсненню виборчого права карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років (частина перша статті 157 КК України).

Перешкоджання здійсненню виборчого права, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням влади або службового становища, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (частина друга статті 157 КК України).

Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК України) – це створення перепон вільному здійсненню громадянином права обирати та бути обраним до органів державної влади або органів самоврядування або здійсненню права вести передвиборчу агітацію. Способи (прийоми) перешкоджання здійсненню виборчого права можуть бути різними: насильство, погрози, обман, підкуп та ін.

Перешкоджання здійсненню виборчого права, що вплинули на результати голосування або виборів, караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років (частина третя статті 157 КК України).

Неправомірне використання виборчих бюлетенів, а саме: видача членами виборчої комісії виборчого бюлетеня будь-якій особі з метою надання їй можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більш ніж один раз у ході голосування, видача виборчого бюлетеня особі, не внесеної до списку виборців на виборчій дільниці, або видача заповненого виборчого бюлетеня, а також незаконна передача іншій особі незаповненого виборчого бюлетеня карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років (частина друга статті 158 КК України).

Підлог виборчих документів, тобто виготовлення виборчого документа невстановленого зразка чи виготовлення у спосіб, не передбачений законом, внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей або будь-яка інша його підробка, а також використання завідомо підробленого виборчого документа чи виготовленого у спосіб, не передбачений законом, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (частина друга статті 158 КК України).

Підлог виборчого документа, а також використання завідомо підробленого виборчого документа або виготовленого у спосіб, не передбачений законом, вчинений членом виборчої комісії або іншою службовою особою, а так само завідомо неправдивий підрахунок голосів або ж завідомо неправильне встановлення чи оголошення результатів виборів караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (частина третя статті 158 КК України).

Умисне порушення таємниці голосування під час проведення передбачених законом України виборів, вчинене членом виборчої комісії або іншою службовою особою з використанням влади чи службового становища, карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від одного до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (стаття 159 КК України).

Перешкоджання насильством, обманом, погрозою, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права брати або не брати участі у референдумі, вести агітацію до дня проведення референдуму карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років (частина перша статті 160 КК України).

2. Ті самі дії, вчинені членом комісії з проведення референдуму, іншою службовою особою або за попередньою змовою групою осіб, караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк до п'яти років (частина друга статті 160 КК України).

3. Підроблення документів референдуму, приписування, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою, караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправними роботами на строк до двох років або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років (частина третя статті 160 КК України).

За порушення виборчого законодавства кримінальна відповідальність може також наставати і за іншими статтями Кримінального кодексу при наявності всіх ознак злочинів, передбачених ними. Так, це може бути кримінальна відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, зокрема публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (стаття 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (стаття 110 КК України); порушення рівності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (стаття 161 КК України); незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (стаття 361 КК України); порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних систем (стаття 363 КК України); захоплення державних або громадських будівель чи споруд (стаття 341 КК України); втручання в діяльність державного діяча, зокрема Голови або члена Центральної виборчої комісії (стаття 344 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (стаття 357 КК України); незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (стаття 359 КК України) тощо.

Враховуючи, що порушення виборчого законодавства, як правило, вчинюється службовими особами, відповідальність за ці дії може наставати в деяких випадках і за статтями Кримінального кодексу України про злочини у сфері службової діяльності, зокрема за зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службову недбалість та хабарництво.

Як бачите, кримінально-законодавча база достатня. Але до останнього часу, незважаючи на масові порушення виборчих прав громадян, норми Кримінального кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за ці злочини, практично не застосовувалися. Вони були якщо не «мертві», то «в комі».

Вибори 2004 року актуалізували цілу низку проблем відповідальності за порушення виборчих прав громадян. На деякі з них вже звертав увагу народний депутат України М. В. Оніщук.

Вивчення судової практики надасть можливість вирішити питання, чи залишити в статті 157 Кримінального кодексу відкритий перелік способів учинення перешкоджання здійсненню виборчого права, чи обмежитись закритим, вичерпним переліком способів учинення цього злочину.

Коли розроблявся проект чинного Кримінального кодексу практики застосування вказаної норми не існувало. Вибори 2004 року наочно показали, що пропозиції декриміналізувати неправомірне використання виборчих бюлетенів є передчасними.

Ці дії не втратили суспільної небезпечності, притаманної злочину. Вони були дуже розповсюджені, в деяких регіонах набули характеру епідемії.

Вимагають криміналізації грубі порушення порядку фінансування виборчого процесу.

За менш суспільно небезпечні порушення виборчого законодавства передбачена адміністративна або дисциплінарна відповідальність. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення встановлена адміністративна відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів (стаття 186-2). Це публічні заклики або агітація за бойкотування виборів Президента України або народного депутата, опублікування або поширення іншим способом неправдивих відомостей про кандидата в Президенти України або депутати, а також агітація за або проти кандидата в день виборів, що тягне за собою накладення штрафу від трьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина перша статті 186-2).

Втручання в роботу виборчих комісій, що перешкоджає виконанню ними обов'язків, пов'язаних з реєстрацією кандидата в Президенти України або депутати, підрахунком голосів чи визначенням результатів або підбиттям загальних підсумків виборів, тягне за собою накладення штрафу від трьох до шести неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина третя статті 186-2).

Норми цієї статті мають прогалини. Вони не передбачають відповідальності за всі адміністративні порушення, характерні для виборчого процесу і його окремих стадій (етапів). У зв'язку з цим необхідно повернутися до відповідного законопроекту, розробленого свого часу Центральною виборчою комісією.

Дисциплінарну відповідальність за порушення виборчого законодавства несуть ті чи інші працівники (як за невиконання своїх трудових обов'язків).

Матеріальна відповідальність за порушення виборчого законодавства може бути складовою кримінальної, адміністративної, цивільної або дисциплінарної відповідальності та полягати в покритті заподіяних матеріальних збитків.

За порушення виборчого законодавства може наставати і конституційно-правова відповідальність. Так, відповідно до Конституції України Верховна Рада України може усунути Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту) (пункт 10 частини першої статті 85), звільнити з посад осіб у випадках, передбачених Конституцією України (пункт 15 частини першої статті 85), припинити повноваження членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України (пункт 1 частини першої статті 85), достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності відповідного висновку Конституційного Суду України (пункт 2 частини першої статті 85).

Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу також може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (пункт 1 статті 85 Конституції України).

Прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України (частина четверта статті

115 Конституції України). Тому є зайвою частина шоста статті 115 Конституції України, у якій йдеться про те, що Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президенту України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України чи у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри. На практиці були випадки несвоєчасного подання Прем'єр-міністром України в цих ситуаціях заяви про відставку Кабінету Міністрів України. Неважко уявити собі можливі тяжкі наслідки, коли стосовно Кабінету Міністрів України Верховною Радою України прийнято резолюцію недовіри або Президент України, відповідно до пункту 9 частини першої статті 106 Конституції України, припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку, а Прем'єр-міністр України не подає Президенту України заяву про відставку Кабінету Міністрів України.

Нарешті, відповідно до Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частина четверта статті 55). Звідси випливає, що за порушення виборчого законодавства, яке забезпечує виборні права громадян, можлива і міжнародно-правова відповідальність.

Дослідження проблем відповідальності за порушення виборчого законодавства вимагає вирішення проблеми виборів, їх результатів у поєднанні з принципом верховенства права, передбаченого частиною першою статті 8 Конституції України. Річ у тому, що у зв'язку з наростаючою тенденцією неучасті (неявки) виборців у голосуванні, ухиленням від виконання громадянського (морального) обов'язку брати участь у виборах (абстенентизм), створюються небезпека зведення нанівець принципу народо-владдя, загроза нелегітимності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Одним із реальних і ефективних виходів з цього становища є внесення певних змін до статті 71 Конституції України – встановлення юридичного обов'язку брати участь у виборах (обов'язковість голосування) та відповідних санкцій за неявку на вибори.

Вимагає зміни і положення Конституції України про те, що не мають права голосу громадяни, яких визнано недієздатними (частина друга статті 70). Це положення необхідно викласти коректно, без зневаги до гідності людей.

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ТА ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧИХ ПРАВ

(Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9–10 лютого 2006 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – С. 126–128)

Конституція України закріплює, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади України є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5); ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 ст. 5); громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38); народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69); вибори до органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування; виборцям гарантується вільне волевиявлення (ст. 71).

Конституцією передбачені вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Виборами до представницьких органів державної влади є вибори народних депутатів України (вибори до Верховної Ради України) і вибори Президента України.

Вибори до представницьких органів місцевого самоврядування це:

1. вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
2. вибори сільських, селищних, районних, міських, районних у містах і обласних рад;
3. вибори сільських, селищних і міських голів.

Організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України (п. 20 ч. 1 ст. 92) Конституції України.

За порушення права на вільні вибори органами державної влади та їх посадовими особами настає відповідальність, насамперед це конституційна відповідальність.

Згідно з Конституцією України до повноважень Верховної Ради належить: 1) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції; 2) звільнення з посад та надання згоди на звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією; 3) припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України; 4) висловлення недовіри Генеральному прокурору України, що має наслідком його

відставку з посади; 5) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції або законів України; 6) звільнення з посади керівника Верховної Ради України (відповідно пункти 10, 15, 21, 25, 28, 35 ч. 1 ст. 85); дострокове припинення повноваження народного депутата України у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього (ч. 2 ст. 81).

Відповідно до Конституції України, рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради (ч. 3 ст. 81). Виходить, що Верховна Рада України може й не прийняти вказаного рішення і тим самим не виконати вирок суду. Це суперечить вимогам правової держави і положенням самої Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ч. 1 ст. 6), судові рішення є обов'язковими до виконання (ч. 5 ст. 124).

Конституція України передбачає, що Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від їх конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 1 ст. 87); Президент України припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку (п. 10 ч. 1 ст. 106); відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України (ч. 3 ст. 115); прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України (ч. 4 ст. 115).

Тому є зайвою ч. 6 ст. 115 Конституції України, що Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України чи у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри. В практиці були випадки несвоєчасного подання Прем'єр-міністром України в цих ситуаціях заяви про відставку Кабінету Міністрів. Не важко уявити собі ті можливі наслідки, коли стосовно Кабінету Міністрів України Верховною Радою України прийнята резолюція недовіри, або Президент України відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 106 Конституції України припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку, а Прем'єр-міністр України не подає Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України.

За порушення права на вільні вибори Президент України, згідно Конституції України, крім припинення повноважень Прем'єр-міністра України та прийняття рішення про його відставку (п. 9 ч. 1 ст. 106) може: 1) припинити повноваження членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій на цих посадах; 2) звільнити Генерального прокурора України з посади; 3) звільнити з посади за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; 4) скасувати акти Кабінету Міністрів України та акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (відповідно пункти 10, 11, 14, 16 ч. 1 ст. 106); рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня (ч. 8 ст. 118); з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конститу-

ційності (ч. 2 ст. 137). Останнє повноваження Президента України не в повній мірі кореспондується з повноваженнями Конституційного Суду України, який в цій частині вирішує питання лише про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Відповідно до пунктів 4, 5 і 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України за порушення права на вільні вибори може наступати конституційно-правова відповідальність і суддів – звільнення їх з посади органом, що їх обрав або призначив.

Крім Конституції України конституційна відповідальність органів державної влади та їх посадових осіб за порушення права на вільні вибори передбачається і законами України про організацію і порядок проведення виборів до органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Санкціями за порушення виборчих прав виступають:

1. відмова в реєстрації кандидата;
2. виголошення попередження кандидату;
3. скасування рішення виборчої комісії;
4. дострокове припинення повноважень члена виборчої комісії;
5. розформування виборчої комісії, заміна її складу, тощо.

Саме за масові і грубі порушення права на вільні вибори при проведенні минулих президентських виборів були визнані недійсними результати повторного голосування, висловлено недовіру уряду та Центральній виборчій комісії і відправлено їх у відставку, замінено склад усієї системи виборчих комісій, призначено і проведено нове голосування.

З метою забезпечення демократичних виборів доцільно прийняти Закон України «Про основні гарантії виборчих та референдумних прав».

За суспільно небезпечні порушення права на вільні вибори передбачена кримінальна відповідальність. Кримінальний кодекс України має щодо цього цілу систему відповідних норм. Насамперед, в розділі V Особливої частини КК передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. До цих злочинів законодавець відносить перешкоджання здійсненню виборчого права, неправомірне використання бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів та порушення таємниці голосування.

До останнього часу, не дивлячись на масові і грубі порушення виборчих прав громадян, ці норми фактично не застосовувались. За станом на жовтень 2005 р. по факту фальсифікації президентських виборів порушено більше чотирьохсот тисяч кримінальних справ, але в абсолютній більшості вони стосуються рядових виконавців, а організатори фальсифікацій до цього часу не покарані. Це дуже тривожний факт. Адже безкарність веде до вчинення нових, при тому і більш тяжких злочинів. Вимагають удосконалення як норми Кримінального кодексу щодо відповідальності за злочинне порушення виборчих прав, так і практика їх застосування.

Кримінальна відповідальність за порушення права на вільні вибори може наступати і за іншими статтями Кримінального кодексу, при наявності всіх ознак злочинів, ними передбачених, зокрема за злочини у сфері службової діяльності. Це зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службова недбалість та хабарництво.

За суспільно шкідливі порушення виборчих прав передбачена адміністративна, дисциплінарна і/або цивільно-правова відповідальність. Так, в Кодексі України про адміністративні правопорушення встановлена адміністративна відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів (ст. 186-2). Норми цієї статті також не застосовувались і мають певні прогалини. Вони не пе-

редбачають відповідальність за всі адміністративні вчинки, характерні для виборчого процесу і його окремих стадій.

Дисциплінарну відповідальність за порушення виборчого законодавства несуть ті чи інші працівники як за невиконання своїх трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність за порушення виборчих прав може бути як самостійною, так і складовою кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності.

Порушення виборчих прав громадян може бути оскаржено в суді і судом вибори можуть бути визнані недійсними зі всіма випливаючими з цього наслідками, як це і трапилось з повторним голосуванням з виборів Президента України 21 листопада 2004 р.

За порушення виборчого права можлива і міжнародно-правова відповідальність держави. Відповідно до Конституції України кожен має право після використання всіх національних засобів захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 53). Характерним прикладом цього є справа «Мельниченко проти України», по якій Європейський суд з прав людини визнав, що нашою державою були порушені виборчі права заявника і зобов'язав її, зокрема, сплатити йому певну суму компенсації моральної шкоди та судових витрат.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ В ПРАВО (З МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ)

(Право України. – 2006. – № 1. – С. 152–153)

З доповіддю «Проблеми відповідальності держави та представників влади за порушення виборчих прав» виступив керівник Київської наукової лабораторії Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України В. Тихий – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України. В доповіді були розглянуті актуальні проблеми конституційної, кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за порушення права громадян на вільні вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Доповідач звернув увагу на те, що безкарність за порушення виборчих прав громадян призводить до скоєння нових, більш небезпечних правопорушень, і обґрунтував необхідність прийняття Закону України «Про основні гарантії виборчих прав і права на участь у референдумах» та удосконалення деяких законодавчих актів. Він також висловив свої міркування щодо дискусійних питань, порушених учасниками конференції стосовно надання парламенту права офіційного тлумачення Конституції та законів, а Конституційному і Верховному Суду – права законодавчої ініціативи. В. Тихий наголосив, що офіційне тлумачення права – це функція судової влади. За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право тлумачення Конституції і законів належало до виключного відання Верховної Ради, яка під виглядом їх роз'яснення могла змінювати їх зміст, встановлювати нові норми і надавати їм в такий спосіб зворотної сили. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і позбавила Верховну Раду України права офіційного тлумачення Конституції та законів. Збереження за Верховною Радою України цієї функції не тільки створювало небезпеку ревізії Конституції та законів, а й позбавляло б обов'язковості та остаточності судові рішення, призводило б до їх перегляду, підривало стабільність законодавства, робило парламент «судею у власній справі».

Згідно зі ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України став безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України і Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу розподілу влади.

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ЇХ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ВІЛЬНІ ВИБОРИ

(Трансформація політики в право: різні традиції та досвід: Матеріали міжнародної наукової конференції / За редакцією академіка НАН України, академіка АПФН України В. Я. Тація. – Х.: Право, 2006. – С. 67–78)

З набуттям незалежності Україна вступила до Ради Європи, метою якої є досягнення більшої єдності між її членами (учасниками), а одним із засобів досягнення цієї мети – захист і розвиток прав людини і основних свобод (п. а і б ст. 1 Статуту Ради Європи).

Законом України від 17 липня 1997 р. «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Верховна Рада України надала згоду на обов'язковість для України цих чинних міжнародних договорів і вони згідно з ч. 2 ст. 8 Конституції України є частиною національного законодавства України.

Конвенція і протоколи до неї закріплюють основні права і свободи людини, встановлюють міжнародні норми, яких повинні дотримуватися держави в їх відносинах з людьми, обов'язки держав ефективно забезпечувати всім, хто підпадає під їх юрисдикцію, користування основними правами і свободами.

Відповідно до ст. 32 вказаної Конвенції зі змінами, внесеними Протоколом № 11 до неї, питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї віднесені до компетенції Європейського суду з прав людини. Україна визнала цю компетенцію, про що спеціально вказано в згаданому законі.

Тлумачення положень Конвенції та протоколів до неї Європейський суд з прав людини здійснює у своїх рішеннях при розгляді конкретних справ.

Європейський суд з прав людини при розгляді таких справ шляхом правотлумачення перевіряє відповідність Конвенції та протоколів до неї національного законодавства і результатів його тлумачення та тлумачення положень міжнародного права, до якого воно відсилає, національними судами. Європейський суд з прав людини перевіряє також повноту (достатність) національного законодавства та його досконалість у сфері дії конвенційних норм. Національне законодавство та його застосування повинні відповідати вимогам Конвенції та протоколів до неї.

У рішеннях Європейський суд з прав людини з'ясовує і роз'яснює конвенційні норми, конкретизує їх зміст і обсяг. Від справи до справи він виробляє і формулює

правові позиції (положення) щодо інтерпретації конвенційних норм. Такі загальні та усталені позиції щодо розуміння конвенційних норм мають загальну дію, тобто поширюються на невизначене коло осіб і на необмежену кількість подібних ситуацій, випадків («невичерпність» роз'яснення) і тому в подальшому ними керується Європейський суд з прав людини, спирається на них при розгляді інших аналогічних справ. Разом з конвенційними нормами правові положення Європейського суду з прав людини регулюють діяльність держав-учасників Ради Європи, всієї державної влади, особливо законодавчої, в сфері прав людини і основних свобод. Але Європейський суд з прав людини не може формулювати прав і обов'язків, які не передбачені Конвенцією і протоколами до неї.

Конвенція і протоколи до неї є частиною норм міжнародного права і тому тлумачаться на основі загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та застосування правил, встановлених статтями 31 і 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року.

Договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору. Поряд з контекстом враховуються: будь-яка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень; подальша практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення; будь-які відповідні норми, які застосовуються у відносинах між учасниками.

Окремі міжнародні договори містять положення, відповідно до яких спори щодо тлумачення або застосування відповідного договору вирішуються шляхом переговорів, арбітражними судами або спеціально створеними органами. Одним з таких органів, юрисдикція якого поширюється на питання тлумачення міжнародних договорів, є Міжнародний суд ООН.

Договори Ради Європи передбачають можливість врегулювання спорів щодо їх тлумачення чи застосування в органах Ради Європи. Європейський комітет із правового співробітництва Ради Європи вирішує спори щодо тлумачення чи застосування Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією (ст. 21). Європейський комітет з проблем злочинності Ради Європи уповноважений розглядати спори щодо тлумачення чи застосування Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 р. (ст. 42), а також сприяти дружньому врегулюванню будь-яких труднощів, які можуть виникнути у зв'язку із застосуванням Конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р. (ст. 23), Європейської конвенції про міжнародну діяльність кримінальних вироків 1970 р. (ст. 65), Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом 1977 р. (ст. 9), Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р. (ст. 44) тощо.

У цих випадках Європейський суд з прав людини використовує акти та рішення міжнародних організацій, спеціалізованих органів, які мають повноваження щодо тлумачення відповідних міжнародних договорів або врегулювання спорів щодо тлумачення.

Використання правових положень Європейського суду з прав людини національними судами, в тому числі і Конституційним Судом України, при тлумаченні Конвенції про захист прав і основних свобод людини та протоколів до неї є, на наш погляд, обов'язковим відповідно до підпункту «б» п. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів як наступної практики застосування договору.

Норми Конвенції та протоколів до неї взяті за зразок при розробці і прийнятті Конституції України. Відповідні конституційні норми щодо прав і свобод людини і громадянина та їх гарантії є якщо не тотожними, то аналогічними конвенційним

нормам. Тому правові положення Європейського суду з прав людини необхідно застосовувати і при тлумаченні відповідних норм Конституції України.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини і громадянина є основою Конституції України, а вона є єдиним цілим, правові положення Європейського суду з прав людини повинні застосовуватися при тлумаченні і інших її положень.

Більше того, правові положення Європейського суду з прав людини застосовуються і при тлумаченні законів України, адже вони, як і інші нормативно-правові акти України, приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 Конституції України).

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком (ч. 2 ст. 3 Конституції України). Тому їх поняття, визначені Європейським судом з прав людини, мають методологічне значення, є інструментом національного судового тлумачення норм права.

При цьому необхідно мати на увазі, що в законодавстві держав-учасників Конвенції для позначення одного і того ж правового поняття використовують різні терміни. Такі термінологічні розбіжності неминучі, адже на відміну від понять слова і словосполучення, в яких вони виражаються і закріплюються, у всіх мовах різні і тому одне і те ж поняття виражається в різних мовах по-різному. Тому значення конвенційних слів, термінів необхідно встановлювати в значенні, визначеному цими нормами та тлумаченнями, наданими Європейським судом з прав людини.

Зокрема, Європейський суд з прав людини визначив як такі, що мають автономне, незалежне від значення, яке надається в правових системах держав-сторін Конвенції, терміни «цивільних прав і обов'язків» і «кримінального обвинувачення» в п. 1 ст. 6 Конвенції, «обвинуваченого у вчиненні злочину» у пунктах 2 і 3 ст. 6 Конвенції, «майна» у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, «законного ув'язнення, або арешту» у п. 1 ст. 5 Конвенції тощо.

Вирішуючи проблему розбіжностей англійського і французького текстів Конвенції, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що перевагу повинен мати французький текст. Так, підпункт «с» пункту 3 ст. 6 передбачає право кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безкоштовно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Англійський текст для відокремлення трьох прав, гарантованих цим положенням, використовує сполучник «чи»/«або», у той час як французький – між першим і другим правом вживає сполучник «чи», а між другим і третім – сполучник «та». Відповідно до тлумачення Європейського суду з прав людини перевагу має французький текст, і особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, яка не бажає захищати себе особисто, повинна мати можливість використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, а якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника, вона має право одержувати таку допомогу безкоштовно (рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» від 25 квітня 1983 р., п. 31).

Національні суди України використовують також у своїй правоінтерпретаційній діяльності щодо прав і свобод людини та їх гарантії принципи, методи, правила тлумачення конвенційних норм, які вироблені Європейським судом з прав людини.

Відповідно до Протоколу № 2 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод «Про наділення Європейського суду з прав людини компетенцією виносити консультативні висновки» Європейський суд з прав людини може на запит Комітету

Міністрів Ради Європи надавати консультативні висновки з правових питань, що стосуються тлумачення Конвенції і протоколів до неї (ч. 1 ст. 1). Але такі висновки не стосуються будь-яких питань, які стосуються до змісту чи обсягу прав і свобод, як вони визначені в розділі I Конвенції і в протоколах до неї, або будь-яких інших питань, які Європейський суд з прав людини або Комітет міністрів можуть знадобитися розглянути внаслідок будь-якого розгляду, яке може бути прийнято відповідно до Конвенції (ч. 2 ст. 1). Як видно з викладеного, надані Європейським судом з прав людини консультативні висновки за своїм визначенням є порадами фахівців, тобто не мають юридичної сили і суттєво різняться за об'єктом тлумачення від тлумачень Європейського суду з прав людини, яке він здійснює при розгляді справ про порушення конвенційних норм. Але, враховуючи, що це мотивовані висновки Європейського суду з прав людини, який складається з правознавців з визнаним авторитетом, їх використання є виправданим.

Необхідно зазначити, що Європейський суд з прав людини при інтерпретації конвенційних норм відповідно до своїх повноважень використовує наукові висновки найкваліфікованіших правознавців, а Міжнародний суд ООН, згідно зі своїми повноваженнями при вирішенні справ застосовує доктрини найкваліфікованіших спеціалістів з публічного права як допоміжний доказ для визначення правових норм.

Подібна практика заслуговує на увагу.

В зв'язку з цим кілька слів щодо дискусійних питань стосовно надання парламенту офіційного тлумачення Конституції та законів, а Конституційному і Верховному Суду – права законодавчої ініціативи.

Офіційне тлумачення права – це функція судової влади. За радянської систем влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право тлумачення Конституції і законів належало до виключного відання Верховної Ради, яка під виглядом їх роз'яснення могла змінювати їх зміст, встановлювати нові норми і надавати їм таким чином зворотної сили. Конституція України закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і позбавила Верховну Раду України права офіційного тлумачення Конституції та законів.

Збереження за Верховною Радою України цієї функції не лише створювало небезпеку ревізії Конституції та законів, а й позбавляло б обов'язковості і остаточності судові рішення, в тому числі і Конституційного Суду України, призводило б до їх перегляду, підривало б стабільність законодавства, робило б парламент «суддею у власній справі».

Згідно зі ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен бути разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України і Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу поділу влади. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України і Верховному Суду України.

За Першим протоколом до Конвенції про захист прав людини та основних свобод, наша держава зобов'язалася проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечуватимуть вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу (ст. 3. Право на вільні вибори).

Європейський суд з прав людини сформулював цілий ряд правових положень по застосуванню цієї норми. Проведення виборів з розумною періодичністю є істотним для справді демократичного суспільства, адже збереження основних прав і свобод людини, – стверджує Суд, – засновано, по суті, на демократичному режимі. Виборча система повинна відповідати умовам, які забезпечують «вільне волевиявлення народу при виборі органів влади». Ці умови, на думку Суду, включають крім свободи вираження поглядів, уже захищених ст. 10 Конвенції, принцип рівності в поводженні зі всіма громадянами при здійсненні ними права голосу і права висувати себе на виборах.

У цій сфері на перший план, зазначає Суд, виходить не обов'язок утримуватися або не втручатися, як відносно більшості громадянських і політичних прав, а обов'язок держави вживати позитивні заходи, щоб провести демократичні вибори.

Конституція України закріплює, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади України є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5); ніхто не може узурпувати державну владу (ч. 4 ст. 5); громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38); народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії (ст. 69); вибори до органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права, шляхом таємного голосування; виборцям гарантується вільне волевиявлення (ст. 71).

Конституцією України передбачені вибори до органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Виборами до представницьких органів державної влади є вибори народних депутатів України (вибори до Верховної Ради України) і вибори Президента України.

Вибори до представницьких органів місцевого самоврядування це:

- 1) вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- 2) вибори сільських, селищних, районних, міських, районних у містах і обласних рад;
- 3) вибори сільських, селищних і міських голів.

Організація і порядок проведення виборів визначаються виключно законами України (п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Конституційний Суд України в рішенні від 5 жовтня 2005 р. у справі про здійснення влади народом роз'яснив: «положення частини другої статті 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими».

За порушення права на вільні вибори органами державної влади та їх посадовими особами настає відповідальність, насамперед це конституційна відповідальність.

Згідно з Конституцією України до повноважень Верховної Ради належить: 1) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 цієї Конституції; 2) звільнення з посад та надання згоди на звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією; 3) припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;

4) висловлення недовіри Генеральному прокурору України, що має наслідком його відставку з посади; 5) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції або законів України; 6) звільнення з посади керівника Верховної Ради України (відповідно пункти 10, 15, 21, 25, 28, 35 ч. 1 ст. 85); дострокове припинення повноваження народного депутата України у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього (ч. 2 ст. 81).

Відповідно до Конституції України, рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України приймається більшістю від конституційного складу Верховної Ради (ч. 3 ст. 81). Виходить, що Верховна Рада України може й не прийняти вказаного рішення і тим самим не виконати вирок суду. Це суперечить вимогам правової держави і положенням самої Конституції України про те, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову (ч. 1 ст. 6), судові рішення є обов'язковими до виконання (ч. 5 ст. 124).

Конституція України передбачає, що Верховна Рада України за пропозицією не менш як однієї третини народних депутатів України від їх конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінетові Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 1 ст. 87); Президент України припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку (п. 10 ч. 1 ст. 106); відставка Прем'єр-міністра України має наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України (ч. 3 ст. 115); прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінетові Міністрів України має наслідком відставку Кабінету Міністрів України (ч. 4 ст. 115).

Тому є зайвою ч. 6 ст. 115 Конституції України, що Прем'єр-міністр України зобов'язаний подати Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України за рішенням Президента України чи у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України резолюції недовіри. В практиці були випадки несвоєчасного подання Прем'єр-міністром України в цих ситуаціях заяви про відставку Кабінету Міністрів. Не важко уявити собі ті можливі наслідки, коли стосовно Кабінету Міністрів України Верховною Радою України прийнята резолюція недовіри або Президент України відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 106 Конституції України припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку, а Прем'єр-міністр України не подає Президентові України заяву про відставку Кабінету Міністрів України.

За порушення права на вільні вибори Президент України, згідно з Конституцією України, крім припинення повноважень Прем'єр-міністра України та прийняття рішення про його відставку (п. 9 ч. 1 ст. 106) може: 1) припинити повноваження членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій на цих посадах; 2) звільнити Генерального прокурора України з посади; 3) звільнити з посади за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; 4) скасувати акти Кабінету Міністрів України та акти Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (відповідно пункти 10, 11, 14, 16 ч. 1 ст. 106); рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня (ч. 8 ст. 118); з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (ч. 2 ст. 137). Останнє повноваження Президента України не повною мірою кореспондується з повноваженнями Конституційного Суду України, який у цій частині вирішує питання лише про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Відповідно до пунктів 4, 5 і 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України за порушення права на вільні вибори може наставати конституційно-правова відповідальність і суддів – звільнення їх з посади органом, що їх обрав або призначив.

Крім Конституції України конституційна відповідальність органів державної влади та їх посадових осіб за порушення права на вільні вибори передбачається і законами України про організацію і порядок проведення виборів до органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Санкціями за порушення виборчих прав є:

- 1) відмова в реєстрації кандидата;
- 2) виголошення попередження кандидату;
- 3) скасування рішення виборчої комісії;
- 4) дострокове припинення повноважень члена виборчої комісії;
- 5) розформування виборчої комісії, заміни їх складу тощо.

Саме за масові і грубі порушення права на вільні вибори при проведенні минулих президентських виборів були визнані недейсними результати повторного голосування, висловлено недовіру уряду та Центральній виборчій комісії і відправлено їх у відставку, замінено склад усієї системи виборчих комісій, призначено і проведено нове голосування.

З метою забезпечення демократичних виборів доцільно прийняти Закон України «Про основні гарантії виборчих та референдумних прав».

За суспільно небезпечні порушення права на вільні вибори передбачена кримінальна відповідальність. Кримінальний кодекс України має щодо цього цілу систему відповідних норм. Насамперед, у розділі V Особливої частини КК передбачена кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. До цих злочинів законодавець відносить перешкоджання здійсненню виборчого права, неправомірне використання бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів та порушення таємниці голосування.

До останнього часу, незважаючи на масові і грубі порушення виборчих прав громадян, ці норми фактично не застосовувались. За станом на жовтень 2005 р. за фактом фальсифікації президентських виборів порушено більше чотирьохсот тисяч кримінальних справ, але в абсолютній більшості вони стосуються рядових виконавців, а організатори фальсифікацій до цього часу не покарані. Це дуже тривожний факт. Адже безкарність веде до вчинення нових, притому більш тяжких, злочинів. Вимагають удосконалення як норми Кримінального кодексу щодо відповідальності за злочинне порушення виборчих прав, так і практика їх застосування.

Кримінальна відповідальність за порушення права на вільні вибори може настати і за іншими статтями Кримінального кодексу, при наявності всіх ознак злочинів, ними передбачених, зокрема за злочини у сфері службової діяльності. Це зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службова недбалість та хабарництво.

За суспільно шкідливі порушення виборчих прав передбачена адміністративна, дисциплінарна і/або цивільно-правова відповідальність. Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення встановлена адміністративна відповідальність за порушення законодавства про вибори Президента України і народних депутатів (ст. 186²). Норми цієї статті також не застосовувалися і мають певні прогалини. Вони

не передбачають відповідальність за всі адміністративні вчинки, характерні для виборчого процесу і його окремих стадій.

Дисциплінарну відповідальність за порушення виборчого законодавства несуть ті чи інші працівники як за невиконання своїх трудових обов'язків. Матеріальна відповідальність за порушення виборчих прав може бути як самостійною, так і складовою кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності.

Порушення виборчих прав громадян може бути оскаржено в суді і судом вибори можуть бути визнані недійсними зі всіма впливаючими з цього наслідками, як це і трапилось з повторним голосуванням з виборів Президента України 21 листопада 2004 р.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ

(Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку. Короткі тези доповідей та наукових повідомлень республіканської науково-практичної конференції, 9-11 листопада 1995 р. – Харків, 1995. – С. 298–299)

1. Необхідною ознакою демократичної правової держави є наявність в неї конституційної юрисдикції, сутність якої полягає в юридичній перевірці (юридичному перегляді) загальними чи спеціальними судами любых законів (крім прийнятих шляхом референдуму) та інших нормативних правових актів на відповідність їх Конституції і визнанні їх (чи окремих їх положень) у разі неконституційності нечинними.

2. В нашій державі конституційна юрисдикція запроваджується в правовій системі вперше і її здійснення закріплюється за одним із головних органів держави – незалежним спеціалізованим постійно діючим органом судової влади Конституційним Судом України. Це не наглядовий і не контролюючий, а юрисдикційний судовий орган. Згідно з Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України» він має правосудну природу і правосудний статус і за характером і змістом своєї державної діяльності повинен здійснювати якраз правосудну діяльність, правосуддя, а не нагляд чи контроль. Тому в ч. 2 ст. 112 Конституції України треба змінити вказівку на піднаглядність Конституційному Суду України діяльності і актів державних органів.

3. Конституційний Суд – це символ і краєкутний камінь демократії, бо основне його соціальне призначення – забезпечувати захист і верховенство Конституції, бути її гарантом, правим судом над нормативними юридичними актами, розв'язувати (вирішувати) на засадах Конституції спори (суперечки) і конфлікти між законодавчими гілками влади щодо їх нормативної компетенції і бути її єдиним арбітром (за принципом «де є право, там повинен бути суд») і своєрідною противагою можливому зловживанню ними своїми повноваженнями або їх перевищенню.

4. Цим і визначається юрисдикція Конституційного Суду України. Він володіє всіма видами юрисдикційних повноважень, притаманних європейським конституційним судам. Цілком природно, що вони потребують перевірці часом, але деякі з них вже тепер підлягають доповненню та удосконаленню.

5. Не дивлячись на те, що людина, її права – вища цінність правової держави, а Конституційний Суд України покликаний забезпечувати захист конституційних прав і свобод особи і до його компетенції відносяться справи про невідповідність Конституції України та міжнародним актам, визнаним Україною, будь-якого закону або іншого нормативного акта, що порушує конституційні права і свободи людини (відповідно ч. 2 ст. 1 і ч. 5 ст. 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»), чинне законодавство не надає права громадянам ініціювання слухання справ в Конституційному Суді. Хоча громадянин і повинен виконувати закони, а не оспорювати їх, він кра-

ще всіх знає чи порушено його конституційне право тим чи іншим нормативним актом. Інакше кажучи, є всі підстави надати можливість кожному звертатися до Конституційного Суду України з заявою про порушення його конституційних прав і свобод, якщо громадянин використав всі звичайні засоби судового захисту. Бо нема сенсу говорити про конституційні права і свободи, якщо не передбачено засобів їх захисту в суді, не виключаючи і Конституційного. Тим більш, що згідно з «Загальною декларацією прав людини» кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення його основних прав, наданих йому Конституцією або законом (ст. 8).

6. В справжньому суді процедура перевірки може бути ініційована лише стороною, яка має інтерес, зацікавлена в розгляді даного питання і прийнятті відповідального рішення. Тому не може бути і мови про початок справи в суді без заявки і наданні Конституційному Суду України права розглядати справи за власною ініціативою, як пропонують деякі автори.

7. Конституційному Суду України належить право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (ст. 103 Конституції України). При здійсненні його права Конституційний Суд стає безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність і законність прийнятих законів. Але головне в тому, що Конституційний Суд України при такій ситуації сам буде порушувати конституційний принцип розподілу влад. Інтереси конституційної законності, авторитета, безсторонності і неупередженості Конституційного Суду, а також суто практичні міркування свідчать, що право законодавчої ініціативи Конституційного Суду є для нього зайвим.

8. Потрібно створити механізм виконання рішень Конституційного Суду України і передбачати різноманітні санкції за їх невиконання чи неналежне виконання, бо вони будуть декларативними, поки не знайдено методи перетворення їх в життя.

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

(Концепція розвитку законодавства України. Матеріали науково-практичної конференції, травень 1996 року, Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1996. – С. 178)

1. Необхідною ознакою демократичної правової держави є наявність в неї конституційної юрисдикції, сутність якої полягає в юридичній перевірці судом законів та інших правових актів на відповідність Конституції і визнанні їх у разі неконституційності нечинними.

2. У зв'язку з розробкою нової Конституції і запровадженням вперше в нашій правовій системі конституційної юрисдикції загострилася дискусія з питання, кому доручити її здійснення – спеціалізованому органу (Конституційному Суду України) чи звичайним судам. З урахуванням важливості конституційної юрисдикції перевагу тут необхідно, на наш погляд, віддати саме Конституційному Суду. При іншому рішенні – будуть знівельовані особливості розгляду конституційних питань. Проблематичним уявляється і незалежність судів у складі загального судового органу при розгляді цих питань. Тому не випадково всі країни Центральної і Східної Європи, які стали на шлях ринкових реформ, створили самостійні незалежні спеціалізовані постійно діючі органи – конституційні суди.

3. Зважаючи на значення функцій Конституційного Суду, його компетенція та порядок формування мають визначатися Конституцією, а порядок діяльності і процедура розгляду справ – конституційним законом про Конституційний Суд.

4. Президент і парламент України одержують свої повноваження безпосередньо від народу, і тому тільки вони повинні рівною мірою формувати склад Конституційного Суду, в однаковій кількості призначати його суддів. Було б доцільним це положення закріпити в майбутній Конституції.

5. Однією з головних функцій Конституційного Суду є розв'язання спорів між законодавчою і виконавчою гілками влади щодо їхніх повноважень у нормотворчій діяльності. Конституційний Суд є єдиним органом (арбітром) у вирішенні цих спорів. У зв'язку з цим він має бути незалежним від інших органів влади і займати самостійне місце в структурі державного апарату. Тому цілком обґрунтовано, що в проекті основного Закону України Конституційному Суду відведена окрема глава.

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА УКРАИНЫ, ЕГО ПОЛНОМОЧИЯ, РЕШЕНИЯ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ

(Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. – Харьков : Право, 2011. / Т. 2 : Конституционные основы правовой системы Украины и проблемы ее совершенствования / под общ. ред. Ю. П. Битяка. – С. 75–198)

Необходимым признаком демократического, социального, правового государства является осуществление судебной конституционной юрисдикции, сущность которой заключается в юридической проверке судом правовых актов высших органов государства на соответствие конституции и признание их в случае неконституционности недействительными.

Конституция Украины предусматривает, что единственным органом конституционной юрисдикции в Украине является Конституционный Суд Украины (ч. 1 ст. 147). Именно он решает вопрос о соответствии законов и других правовых актов Конституции Украины и дает официальное толкование Конституции Украины и законов Украины (ч. 2 ст. 147).

Согласно Конституции Украина является демократическим, социальным, правовым государством (ст. 1); человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются в Украине наивысшей социальной ценностью (ч. 1 ст. 3); права и свободы человека и их гарантии определяют содержание и направленность деятельности государства, утверждение и обеспечение прав и свобод человека являются главной обязанностью государства (ч. 2 ст. 3); в Украине определяется и действует принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8); Конституция Украины имеет наивысшую юридическую силу (ч. 2 ст. 8); законы и другие нормативно-правовые акты принимаются на основе Конституции Украины и должны соответствовать ей (ч. 3 ст. 8).

В связи с этим основное социальное назначение Конституционного Суда Украины – гарантирование верховенства права и Конституции Украины, защита прав и свобод человека, разрешение юридических (конституционно-правовых) споров (конфликтов) между большинством народных депутатов Украины от конституционного состава Верховной Рады Украины и оппозицией, между законодательной и исполнительной ветвями власти, быть их правовым арбитром и противовесом возможному злоупотреблению ими своими полномочиями.

Конституционный Суд Украины имеет все виды юрисдикционных полномочий, присущих европейским конституционным судам. Согласно Конституции Украины к полномочиям Конституционного Суда Украины относятся:

1) решение вопросов о соответствии Конституции Украины (конституционность): законов и других правовых актов Верховной Рады Украины; актов Президента Украи-

ны, актов Кабинета Министров Украины, правовых актов Верховного Совета Автономной Республики Крым (п. 1 ч. 1 ст. 150);

2) дача заключений: о соответствии Конституции Украины действующих международных договоров Украины или тех международных договоров, которые вносятся в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на их обязательность (ч. 1 ст. 151), о соответствии требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины законопроектов о внесении изменений в Конституцию Украины (ст. 159), о нарушении Верховным Советом Автономной Республики Крым Конституции Украины или законов Украины) (п. 28 ч. 1 ст. 85);

3) проверка дела об отстранении Президента Украины с поста в порядке импичмента и дача заключения относительно соответствия конституционной процедуры его расследования и рассмотрения (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151);

4) официальное толкование Конституции Украины и законов Украины (п. 2 ч. 1 ст. 150).

Приведенное свидетельствует о том, что Конституционный Суд Украины решает конституционно-правовые вопросы. В соответствии с Конституцией Украины юрисдикция (полномочия) Конституционного Суда Украины определяется только Конституцией Украины. Законом Украины определяются лишь порядок организации и деятельности Конституционного Суда Украины, процедура рассмотрения им дел (ст. 153 Конституции Украины). В связи с этим является неконституционным положение ст. 3 Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» о том, что полномочия Конституционного Суда Украины определяются и данным Законом. Поэтому Закон Украины от 4 августа 2006 г. «О внесении изменений в раздел IV «Заключительные и переходные положения» Закона Украины «О Конституционном Суде Украины», которым исключались из юрисдикции Конституционного Суда Украины вопросы о соответствии (конституционности) «законов Украины о внесении изменений в Конституцию Украины, которые вступили в силу», Конституционным Судом Украины был признан неконституционным.

Конституционный Суд Украины отметил, что «в соответствии с частью второй статьи 124 Конституции юрисдикция судов распространяется на все правоотношения, которые возникают в государстве. Поэтому Конституционный Суд считает, что именно он должен осуществлять последующий конституционный контроль и относительно закона о внесении изменений в Конституцию после вступления его в силу, поскольку отсутствие судебного контроля за процедурой его рассмотрения и принятия, предусмотренного в разделе XIII этой Конституции, может иметь последствием ограничение или отмену прав и свобод человека и гражданина, ликвидацию независимости или нарушение территориальной целостности Украины или изменение конституционного строя в способ, который не предусмотрен Основным Законом»¹.

Определенные Конституцией Украины полномочия Конституционного Суда Украины могут изменяться лишь путем внесения изменений в Конституцию.

В соответствии со ст. 103 Конституции (Основного Закона) Украины 1978 г. (с изменениями и дополнениями) Конституционному Суду Украины и Верховному Суду Украины принадлежало право законодательной инициативы. Интересы верховенства права, защиты прав и свобод человека и гражданина, авторитета, независимости, беспристрастности и непредубежденности суда, свидетельствуют о невозможности предоставления права законодательной инициативы этим институциям. В противном случае они бы выступали стороной в соответствующих делах.

¹ Рішення Конституційного Суду України від 28 червня 2008 р. у справі про повноваження Конституційного Суду України // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 52. – Ст. 742.

Проверке соответствия Конституции Украины (конституционности) подлежат лишь те законы и другие правовые акты Верховной Рады Украины, акты Президента Украины, акты Кабинета Министров Украины и правовые акты Верховного Совета Автономной Республики Крым, которые вступили в силу, поэтому их оценка осуществляется Конституционным Судом Украины только в порядке последующей (репрессивной) конституционной судебной проверки.

По содержанию статей 147 и 150 Конституции Украины, которые определяют пределы юрисдикции Конституционного Суда Украины, проверке на предмет конституционности подлежат соответствующие правовые акты. При этом среди них не выделены нормативно-правовые или индивидуально-правовые, т. е. к полномочиям Конституционного Суда Украины принадлежит решение вопросов относительно конституционности соответствующих правовых актов независимо от того, имеют они нормативно-правовой или индивидуально-правовой характер.

Согласно п. 1.3 разд. IV «Заключительные и переходные положения» Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» юрисдикция Конституционного Суда Украины по вопросам соответствия Конституции Украины (конституционности) правовых актов распространяется на законы Украины и другие правовые акты Верховной Рады Украины, акты Президента Украины, акты Кабинета Министров Украины, правовые акты Верховного Совета Автономной Республики Крым, принятые после вступления в силу Конституции Украины.

Однако в соответствии с п. 1 разд. IX «Переходных положений» Конституции Украины законы и другие нормативно-правовые акты, принятые до вступления в силу этой Конституции, действуют в части, что не противоречит Конституции Украины. Следовательно, они также могут проверяться Конституционным Судом Украины на предмет их конституционности.

Подпункт 2 п. 3 разд. IV «Заключительные и переходные положения» Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» и Решение Конституционного Суда Украины от 23 июня 1997 г. по делу № 3/35-313 (об актах органов Верховной Рады Украины) юрисдикцию Конституционного Суда Украины по вопросам о соответствии Конституции Украины (конституционности) правовых актов распространили также на законы и другие правовые акты Верховной Рады Украины, нормативные акты Президиума Верховной Рады Украины, правовые акты Верховного Совета Автономной Республики Крым, принятые до вступления в силу Конституции Украины.

При этом Конституционный Суд Украины исходил из того, что на основании п. 1 разд. IX «Переходные положения» Конституции Украины правомерным является распространение юрисдикции Конституционного Суда Украины по вопросам о соответствии Конституции Украины правовых актов, принятых до вступления в силу Конституцией Украины, только на нормативные правовые акты, учитывая, что по своей природе ненормативные правовые акты, в отличие от нормативных, устанавливают не общие правила поведения, а конкретные предписания, обращенные к отдельному индивиду или юридическому лицу, применяются однократно и после реализации исчерпывают свое действие.

Объектом конституционной юрисдикции могут быть не только письменные акты, но и действия или бездействие Верховного Совета Автономной Республики Крым (например, невыполнение требований ст. 138 Конституции Украины о назначении выборов депутатов Верховного Совета Автономной Республики Крым и т. п.). Такие способы нарушения Конституции Украины или законов Украины не исключаются и поэтому согласно Конституции Украины Верховная Рада Украины может досрочно прекратить полномочия Верховного Совета Автономной Республики Крым при нали-

чии вывода Конституционного Суда Украины о нарушении им Конституции Украины или законов Украины (п. 28 ч. 1 ст. 85).

Как показывает практика, не лишним было бы в качестве объекта юрисдикции Конституционного Суда Украины предусмотреть и бездействие высших органов власти Украины.

Не могут быть объектом проверки Конституционного Суда Украины проекты правовых актов, кроме определенных в ст. 159 Конституции Украины законопроектов о внесении изменений в Конституцию Украины. Учитывая принцип разделения власти (ст. 6 Конституции Украины), полномочий Конституционного Суда Украины, он не имеет права вмешиваться в стадии правотворческого (законодательного) процесса, осуществлять предыдущую проверку.

По содержанию статей 150 и 152 Конституции Украины объектом проверки Конституционного Суда Украины могут быть только законы и другие правовые акты, не утратившие силы. Если на момент рассмотрения дела Конституционным Судом Украины правовой акт утратил силу, Конституционный Суд Украины проводит его проверку на предмет конституционности только в тех случаях, когда невозможно восстановить конституционные права и свободы человека и гражданина, нарушенные его применением.

Объектом проверки Конституционного Суда могут быть и нормативно-правовые акты, которые хотя формально и утратили силу, однако породили правоотношения, которые существуют на время рассмотрения дела, что вытекает из предписания ст. 58 Конституции о запрете обратного действия законов и других нормативно-правовых актов во времени, заключающихся в том, что действие законов и других нормативно-правовых актов распространяется на те отношения, которые возникли после вступления их в силу (Решение от 13 мая 1997 г. № 1-зп)¹, и не распространяется на правоотношения, которые возникли и закончились до вступления таковых в силу (Решение от 5 апреля 2001 г. № 3-рп)².

К полномочиям Конституционного Суда Украины не относятся вопросы о законности подзаконных актов Верховной Рады Украины, Президента Украины и Кабинета Министров Украины.

Конституционный Суд Украины также не уполномочен решать вопрос как о конституционности, так и о законности решений органов местного самоуправления (ст. 144 Конституции Украины), актов министерств и других центральных органов исполнительной власти, местных государственных администраций, актов органов прокуратуры Украины, судов общей юрисдикции и др.

Противоречивым является положение ч. 2 ст. 137 Конституции Украины, которая предусматривает право Президента Украины по мотивам несоответствия нормативно-правовых актов Верховного Совета Автономной Республики Крым Конституции Украины и законам Украины на их приостановление с одновременным обращением к Конституционному Суду Украины лишь относительно их неконституционности. В то же время к полномочиям Верховной Рады Украины относится досрочное прекращение полномочий Верховного Совета Автономной Республики Крым при наличии заключения Конституционного Суда Украины о нарушении им Конституции Украины или законов Украины (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституции Украины).

Из этого вытекает, что Конституционный Суд Украины в таких случаях решает вопрос как о конституционности, так и о законности актов Верховного Совета Авто-

¹ Офіц. вісн. України [Текст]. – 1997. – № 20. – С. 117.

² Там же. – 2001. – № 43. – Ст. 1933.

номной Республики Крым. В то же время незаконными акты Верховного Совета Автономной Республики Крым могут признаваться и судами общей юрисдикции.

Конституционный Суд Украины проверяет соответствие законов и других правовых актов действующей Конституции Украины и не уполномочен проверять соответствие правовых актов прежней Конституции Украины, действие которой прекратилось одновременно со вступлением в силу Конституции Украины, т. е. со дня ее принятия (ст. 160 Конституции Украины, Закон Украины от 28 июня 1996 г. «О принятии Конституции Украины и введении ее в действие»).

Объектом проверки Конституционного Суда Украины являются только те акты, которые имеют правовое значение, т. е. касаются права, влекут за собой юридические последствия. Следовательно, не могут быть объектом контроля Конституционного Суда Украины такие акты, как обращения, заявления, акты политического характера и т. п., которые не имеют юридического значения, не порождают никаких юридических последствий.

Конституционный Суд Украины не вправе проверять конституционность положений действующей Конституции Украины ни по каким параметрам, и они не могут быть признаны неконституционными. Однако раздел XIII «Внесения изменений в Конституцию Украины» Конституции Украины устанавливает порядок внесения изменений в Конституцию Украины и предусматривает определенные ограничения при внесении в нее изменений. Поэтому объектом проверки Конституционного Суда Украины являются не только законопроекты о внесении изменений в Конституцию Украины (ст. 159 Конституции Украины), но и законы о внесении изменений в Конституцию Украины.

Носителем суверенитета и единственным источником власти в Украине является народ (ч. 1 ст. 5 Конституции Украины), т. е. в Украине вся власть принадлежит народу (Решение Конституционного Суда Украины от 5 октября 2005 г. по делу № 1-5/2005 об осуществлении власти народом). Власть народа является первичной, единственной и неотъемлемой и осуществляется народом путем свободного волеизъявления, в частности через референдумы, результаты которых обязательны. Поэтому не могут быть объектом проверки Конституционного Суда Украины законы, принятые всеукраинскими референдумами. Но правовые акты Верховной Рады Украины и акты Президента Украины о назначении референдума, принятые в соответствии с их полномочиями, являются объектами проверки Конституционного Суда Украины. Конституционный Суд Украины решает вопрос о соответствии Конституции Украины (конституционности) правовых актов в виде как абстрактной, так и конкретной конституционной проверки. Абстрактная проверка не связана с применением правового акта, а конкретная проверка, напротив, осуществляется в связи с конкретными случаями применения правового акта или с конкретной деятельностью органов государства и должностных лиц.

В соответствии с Конституцией Украины законы и другие правовые акты по решению Конституционного Суда Украины признаются неконституционными полностью или в отдельной части, если они не соответствуют Конституции Украины или если была нарушена установленная Конституцией Украины процедура их рассмотрения, принятия или вступления в силу (ч. 1 ст. 152). Отсюда следует, что Конституционный Суд Украины решает вопрос о соответствии Конституции Украины (конституционности) законов и других правовых актов с точки зрения как материальной, то есть содержательной их проверки, так и формальной, т. е. проверки соответствия установленной Конституцией Украины процедуры их рассмотрения, принятия или вступления в силу и соблюдения конституционных полномочий при их принятии.

Согласно ч. 1 ст. 151 Конституции объектом проверки Конституционным Судом Украины могут быть как ратифицированные международные договоры Украины, так

и международные договоры, которые вносятся в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на их обязательность. Понятие международного договора Украины и перечень видов международных договоров, которые вносятся в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на их обязательность, определены в Законе Украины от 29 июня 2004 г. «О международных договорах Украины».

В соответствии со ст. 7 Закона Украины «О правопреемстве» Украина является правопреемником прав и обязанностей по международным договорам Союза ССР, которые не противоречат Конституции Украины и интересам республики. Таким образом, объектом проверки Конституционным Судом Украины могут быть и международные договоры СССР.

Международные договоры, которые утратили силу, не могут быть объектом проверки Конституционным Судом Украины.

Объектом конституционной юрисдикции могут быть как любой международный договор Украины, так и соответствующие акты нашего государства о присоединении к ним, определения их международными договорами Украины. Действующие международные договоры, согласие на обязательность которых дана Верховной Радой Украины, являются частью национального законодательства Украины (ст. 9 Конституции Украины).

Нормы международного договора могут иметь практику их официального толкования международными органами, которая в этой связи также является объектом проверки Конституционного Суда Украины. Так, юрисдикция Европейского Суда по правам человека в соответствии с ч. 1 ст. 32 Конвенции о защите прав человека и основных свобод «распространяется на все вопросы, которые касаются толкования и применения конвенции». Учет таких толкований является частью выполнения обязательств по международным договорам¹.

Объектом проверки Конституционным Судом Украины может быть и законопроект о внесении изменений в Конституцию Украины относительно его соответствия требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины (ст. 159 Конституции Украины). При рассмотрении этих дел Конституционный Суд Украины проверяет и порядок внесения изменений в Конституцию Украины, предусмотренный разд. XIII Конституции Украины. В Решении Конституционного Суда Украины от 9 июня 1998 г. по делу № 1-26/98 относительно внесения изменений в Конституцию Украины разъяснено, что «включение ст. 159 в раздел XIII Конституции Украины предопределено тем, чтобы не допустить внесения изменений в Конституцию Украины вопреки требованиям ст. 157 и 158 Конституции Украины. Отсюда следует, что согласно ст. 159 Конституции Украины обязательной проверке на соответствие статьям 157 и 158 Конституции Украины подлежат и все возможные поправки, внесенные в законопроект, поданный в Верховную Раду Украины в порядке статей 154–156 Конституции Украины, в процессе его рассмотрения на пленарном заседании Верховной Рады Украины».

Следовательно, законопроект, который согласно заключению Конституционного Суда Украины отвечал требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины и в который были внесены поправки во время рассмотрения на пленарном заседании Верховной Рады Украины, также подлежит проверке Конституционным Судом Украины относительно его соответствия требованиям указанных статьей до принятия его как закона о внесении изменений в Конституцию Украины.

Таким образом, в отношении предоставления заключения о соответствии Конституции Украины международных договоров, которые вносятся в Верховную Раду

¹ Тихий В. П. Правовая природа практики Европейского Суда з прав людини [Текст] / В. П. Тихий // Вісн. Акад. прокуратури. – 2006. – № 2 – С. 81–84.

Украины для предоставления согласия на их обязательность, и о соответствии требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины законопроектов о внесении изменений в Конституцию Украины проверка Конституционного Суда Украины имеет предыдущий (превентивный) характер.

Объектом проверки Конституционного Суда Украины может быть вопрос о соблюдении конституционной процедуры расследования и рассмотрения дела об устранении Президента Украины с поста в порядке импичмента (ч. 2 ст. 151 Конституции).

Конституционная процедура расследования и рассмотрения дел об устранении Президента Украины с поста в порядке импичмента предусмотрена ст. 111 Конституции Украины. Согласно этому проверке Конституционного Суда Украины подлежат: иницирующее большинство конституционного состава Верховной Рады Украины вопроса об устранении Президента Украины с поста в порядке импичмента; создание Верховной Радой Украины специальной следственной комиссии для проведения расследования; включение в ее состав специальной прокуратуры и специальных следователей; работа этой комиссии; ее выводы и предложения; рассмотрение их на заседании Верховной Рады Украины; принятие при наличии оснований Верховной Радой Украины не меньше как двумя третями от ее конституционного состава решения об обвинении Президента Украины в совершении им государственной измены или другого преступления; принятие Верховным Советом Украины решения об обращении к Конституционному Суду Украины о получении его вывода относительно соблюдения конституционной процедуры расследования дела об устранении Президента Украины с поста в порядке импичмента.

В советской системе власти, исходя из формального верховенства высшего представительского органа, наделенного также формально всей полнотой государственной власти, право официального (властного, обязательного) толкования Конституции и законов принадлежало Верховному Совету. Конституция Украины закрепила деление государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную (ст. 6) и из ведения Верховной Рады Украины передала самостоятельным полномочиям Конституционного Суда Украины (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), которыми признала единственным органом конституционной юрисдикции Украины (ч. 1 ст. 147). Официальное толкование Конституции и законов Украины является самостоятельным направлением его деятельности. Об этом свидетельствуют не только ч. 2 ст. 147 и п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституции Украины, но и п. 6 разд. XV Переходных положений Конституции Украины, согласно которому Верховная Рада Украины имела право толковать законы только до создания Конституционного Суда Украины.

Как отмечается в Решении Конституционного Суда Украины от 11 июля 1997 г. по делу № 1/1909-97 о конституционности толкования Верховной Радой Украины ст. 98 Конституции Украины, «эти изменения предопределены переходом к новому порядку осуществления государственной власти на принципах ее деления на законодательную, исполнительную и судебную (часть 1 статьи 6 Конституции Украины), органы которых взаимодействуют между собой на основании конституционно закрепленной системы сдерживаний и противовесов, осуществляя свои полномочия в пределах, установленных Конституцией Украины, и в соответствии с законами Украины (часть 2 статьи 6 Конституции Украины)».

Сохранение за Верховной Радой Украины функции официального толкования (разъяснения) Конституции Украины и законов Украины не только создавало бы опасность внесения изменений в содержание нормативно-правовых актов с целью предоставления им обратного действия, но и лишало бы окончательности решения Конституционного Суда Украины, вело бы к их пересмотру и отмене, подрывало бы

стабильность законодательства, делало бы парламент судьей по своему (собственно-му) делу, чем нарушало бы этот общепризнанный принцип. Если Верховная Рада Украины намеревается создать новые правовые нормы, то она может это сделать с помощью принятия закона. При несогласии парламента с решением Конституционного Суда Украины о толковании тех или иных положений закона он может внести в него поправки, чтобы сделать его более четким или совсем по-другому, но в соответствии с Конституцией Украины урегулировать те или иные общественные отношения.

Объектом официального толкования Конституционного Суда Украины являются Конституция Украины и законы Украины, принятые как до, так и после вступления в силу Конституции Украины. Законы, которые не вступили в силу, и законы, которые утратили силу, официальному толкованию Конституционным Судом Украины не подлежат. Но объектом официального толкования Конституционного Суда Украины могут быть законы или их отдельные положения, которые применяются в связи с их переживающей (ультраактивной) силой.

Официальному толкованию Конституционным Судом Украины подлежат законы, которые соответствуют Конституции Украины. Поэтому официальному толкованию законов Украины предшествует выяснение вопроса об их соответствии Конституции Украины (конституционности). Если окажется, что закон не соответствует Конституции Украины, противоречит ей, он признается неконституционным со всеми вытекающими отсюда последствиями.

Если возможны разные интерпретации тех или иных положений Конституции или законов Украины и эти толкования не противоречат Конституции Украины, решать такие вопросы, конкретизировать такие положения должен парламент. В противном случае своим толкованием указанных положений Конституции или законов Украины Конституционный Суд Украины ограничивал бы полномочия Верховной Рады Украины.

Если существуют пробелы в Конституции или законах Украины, Конституционный Суд Украины должен отказаться от толкования, поскольку здесь нет объекта толкования, а заполнение пробелов в законодательстве Конституционному Суду Украины не подведомственно.

Рассмотрение и решение вопросов Конституционный Суд осуществляет не по собственной инициативе, а в случае обращения определенных субъектов.

Конституция Украины не предусматривает права граждан, иностранцев, лиц без гражданства и юридических лиц на обращение в Конституционный Суд Украины относительно неконституционности законов и других правовых актов (право на конституционную жалобу). Физические и юридические лица могут по этим вопросам обращаться к Президенту Украины, который является гарантом прав и свобод человека и гражданина (ч. 2 ст. 102 Конституции Украины), Уполномоченному Верховной Рады Украины по правам человека (ч. 3 ст. 55 Конституции Украины, Закон Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека») или другим субъектам права на конституционное представление в Конституционный Суд Украины.

Было бы справедливым предоставить право гражданам Украины, иностранцам, лицам без гражданства и юридическим лицам обращаться в Конституционный Суд Украины именно относительно неконституционности законов (их положений), которые нарушают их конституционные права или могут их нарушить. Они лучше знают, нарушены или могут быть нарушены их конституционные права и свободы тем или иным нормативно-правовым актом.

Конституционный Суд Украины по результатам рассмотрения на пленарных заседаниях дел о конституционности законов и других правовых актов и официальном толковании Конституции и законов Украины принимает решение, а в делах по другим

вопросам – дает заключения. Конституционный Суд Украины выносит решение и заключения только относительно того, что может быть обосновано положениями Конституции Украины.

Невзирая на различия по форме, решения и заключения Конституционного Суда Украины равной мерой являются обязательными к исполнению. Это предусмотрено как ч. 2 ст. 150, так и ч. 3 ст. 124 Конституции Украины, в соответствии с которой судопроизводство осуществляется Конституционным Судом Украины и судами общей юрисдикции, а также ч. 5 этой статьи, согласно которой все судебные решения, независимо от их конкретных форм, которые принимаются судами именем Украины, являются обязательными к исполнению на всей территории Украины. Именно так решен этот вопрос и в Законе Украины «О Конституционном Суде Украины» (ст. 69).

Решение и выводы Конституционного Суда Украины действуют непосредственно и не нуждаются в подтверждении со стороны любых органов государственной власти, должностных и служебных лиц.

В случае необходимости Конституционный Суд Украины может определить в своем решении порядок и сроки их выполнения, а также возложить на соответствующие государственные органы обязанности относительно обеспечения выполнения решения.

Конституционный Суд Украины имеет право потребовать от этих органов письменное подтверждение выполнения решения Конституционного Суда Украины.

При рассмотрении дела Конституционный Суд Украины может прийти к выводу и о необходимости урегулирования тех или иных отношений, в частности порядка применения определенной нормы.

Конституционный Суд Украины разъяснил, что положение ч. 2 ст. 70 Закона Украины «О Конституционном Суде Украины» о порядке выполнения решений Конституционного Суда Украины нужно понимать как право Конституционного Суда Украины в случае необходимости определять в своем решении, заключении порядок и сроки их исполнения и возложить обязанность на соответствующие государственные органы обеспечить это исполнение. При этом независимо от того, определен ли в решении Конституционного Суда Украины порядок его выполнения, соответствующие государственные органы обязаны действовать только на основе, в пределах полномочий и способом, предусмотренным Конституцией и законами Украины (Решение Конституционного Суда Украины от 14 декабря 2000 г. по делу № 1-31/2000 о порядке выполнения решений Конституционного Суда Украины).

Дополнительное определение в решениях Конституционного Суда Украины порядка их выполнения не отменяет и не подменяет общую обязательность их исполнения.

Решения и заключения Конституционного Суда Украины являются окончательными. Это значит, что они вступают в силу с момента их принятия (провозглашения) и никто, в том числе Конституционный Суд Украины, упразднить или изменить их не могут. Но изменения Конституции Украины влекут за собой и соответствующие изменения решений Конституционного Суда Украины.

Решения и заключения Конституционного Суда Украины не могут быть обжалованы. Вместе с тем в соответствии с ч. 4 ст. 55 Конституции Украины, если лицом использованы все национальные средства правовой защиты, оно имеет право обращаться за защитой своих прав и свобод в соответствующие международные судебные органы или соответствующие органы международных организаций, членом или участником которых является Украина, а значит, и оспаривать в них решение Конституционного Суда Украины. Но независимо от последствий рассмотрения такой жалобы

межгосударственные органы ни в коем случае не имеют права отменять решения суда того или иного государства.

В случае если правовые акты или их отдельные положения признаются не соответствующими Конституции Украины (являются неконституционными), они объявляются недействительными и утрачивают свою силу со дня принятия Конституционным Судом Украины решения об их неконституционности (ч. 2 ст. 152 Конституции Украины, ст. 73 Закона Украины, «О Конституционном Суде Украины»). Эти акты фактически отменяются и не имеют юридической силы с момента принятия Конституционным Судом Украины решения об их неконституционности. И именно с этого времени законы, другие правовые акты или их отдельные положения, которые решениями Конституционного Суда Украины признаны неконституционными, не подлежат исполнению (применению) как утратившие силу на основании решения Конституционного Суда Украины.

Признание правового акта неконституционным означает его исключение из правовой системы, поскольку он считается аннулированным и недействительным и не подлежит применению.

Органы государственной власти, органы власти Автономной Республики Крым, органы местного самоуправления, предприятия, учреждения, организации, должностные и служебные лица, граждане и их объединения, иностранцы, лица без гражданства, юридические лица не вправе применять или использовать правовые акты или их положения, которые признаны неконституционными.

Юридическая сила решения Конституционного Суда Украины о признании правового акта неконституционным не может быть преодолена повторным принятием такого же акта.

Решения Конституционного Суда Украины, которыми законы, другие нормативно-правовые акты или их отдельные положения признаны неконституционными, имеют силу нормативно-правового акта. Признавая тот или иной нормативно-правовой акт неконституционным и тем самым отменяя его, Конституционный Суд Украины выполняет функцию негативного правотворца. Такие решения Конституционного Суда Украины фактически создают новые правовые нормы. Они распространяются на всех субъектов права и порождают новые права и обязанности.

Решение Конституционного Суда Украины о признании закона или иного правового акта неконституционным лишает их обязательной силы. Но юридическая сила такого решения Конституционного Суда Украины не может быть приравнена к юридической силе обычных законов, поскольку для пересмотра положений этого решения необходимо внесение изменений в Конституцию Украины.

Решения и заключения Конституционного Суда Украины имеют прямое и немедленное действие, а в случаях, предусмотренных Конституцией Украины, и обратное действие. Согласно ст. 58 Конституции Украины решение Конституционного Суда Украины, которое отменяет или смягчает ответственность лица, имеет обратное действие.

Признание правового акта неконституционным является основанием для отмены других правовых актов, которые воспроизводят или конкретизируют его положение. Решения судов и других органов, в основу которых была положена норма, признанная впоследствии неконституционной, не подлежат исполнению и должны быть пересмотрены.

Признание закона неконституционным возобновляет действие «старого закона», если он существовал и не противоречит Конституции Украины или ведет к пробелам в законодательном регулировании тех или иных общественных отношений.

Конституции Украины могут соответствовать альтернативные решения тех или иных вопросов. Поэтому более точным является применение термина «неконституционность правового акта», т. е. его антиконституционность, противоречие Конституции Украины. Иное решение этого вопроса может привести к неоднозначному толкованию и неправильному применению решений Конституционного Суда Украины. Например, правовой акт признан конституционным, но это не свидетельствует о том, что в некоторых случаях такой же акт с противоположным содержанием является неконституционным.

Конституционный Суд Украины принимает решение относительно конституционности того или иного правового акта, но не выражает свою позицию в отношении возможности его применения в конкретном деле судов общей юрисдикции, что было бы вмешательством в его решение.

В резолютивной части решения Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции или законов Украины официально разъясняются положения Конституции и законов Украины, относительно которых было подано конституционное представление или конституционное обращение. В случае, если при толковании (выяснении) закона Украины (его отдельных положений) было установлено его несоответствие Конституции Украины (неконституционность), он (его отдельные положения) признается неконституционным.

Правовая природа решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании положений Конституции и законов Украины производна от положения Конституционного Суда Украины в системе механизма государства и его компетенции. Правовая природа официального толкования Конституции и законов Украины заключается в их выяснении и разъяснении, интерпретации, установлении действительного содержания объема, т. е. в определенной констатации, а не в их изменениях или дополнениях.

Целью официального толкования Конституционным Судом Украины положений Конституции и законов Украины является установление их однозначного и правильного понимания и применения на всей территории государства и предоставление разъяснения относительно этого, определение прав и юридических обязанностей субъектов правоотношений.

Содержанием официального толкования Конституционным Судом Украины положений Конституции и законов Украины выступают их конкретизация, уточнение, детализация. Это определенные нормы, а именно интерпретационные нормы, в которых даются предписания, как понимать тот или иной термин, высказывание или правовую норму в целом, как ее применять. Это нормативное толкование, нормы-разъяснения, которые способствуют правильной реализации Конституции и законов Украины, и в этом аспекте они являются вспомогательным правилом. Вспомогательный характер таких правил проявляется и в том, что они не могут применяться отдельно, самостоятельно, без разъяснительных положений Конституции и законов Украины, они действуют только вместе с положениями, которые разъяснялись, и не могут быть сами по себе нормативной основой правоприменительных актов. При решении конкретных дел необходимо ссылаться на правовые нормы Конституции и законов Украины как на юридические основания для решения, и только дополнительно – на их официальные разъяснения Конституционным Судом Украины.

Функциональное назначение решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов Украины – это юридическое средство обеспечения их правильного и однозначного понимания и применения, а следовательно, одно из юридических средств укрепления конституционной законности, охраны Конституции Украины.

Юридическая сила официального толкования Конституционным Судом Украины положений Конституции и законов Украины заключается в том, что оно (разъяснение) имеет государственный общеобязательный характер, и это приближает его к разъясняемым положениям Конституции и законов Украины.

Официальные толкования Конституционным Судом Украины положений Конституции и законов Украины имеют по своей обязательности высшую юридическую силу в сравнении с толкованиями, которые осуществляются другими государственными органами, должностными и служебными лицами. Это – высший вид толкования Конституции и законов Украины. Ведь Конституция Украины не предусматривает аутентичного толкования ни ее положений, ни законов Украины.

Решение Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов Украины как вспомогательный акт по своей юридической силе располагается (находится в соподчиненном положении) после акта, который разъясняется в такой последовательности: толкование положений Конституции – после Конституции, толкование законов – следом за законами.

Сфера действия (территория, круг лиц и круг случаев) решений Конституционного Суда Украины об официальном толковании Конституции и законов Украины совпадает со сферой действия последних, и они являются нормативными.

Действие во времени официального толкования Конституционным Судом Украины Конституции и законов Украины определяется действием нормы права, которая разъяснена, оно разделяет ее судьбу. При этом толкование одной и той же нормы не может изменяться в течение этого времени, если данная норма непосредственно или опосредованно не изменялась.

Официальное толкование Конституции и законов Украины Конституционным Судом Украины имеет «обратную силу». Ее пределы определяются моментом вступления в силу самих положений Конституции и законов Украины, которые интерпретируются. Ведь в процессе осуществления правовой нормы, которая не изменялась, ее содержание остается тем же (неизменным), и официальными толкованиями только устанавливается тот смысл, который вложил в нее законодатель. Если официальному толкованию Конституционного Суда Украины положений Конституции или законов Украины не соответствуют акты их применения, последние подлежат отмене.

При «переживании» положений интерпретируемых законов Украины имеет место и «переживание» их официального толкования Конституционным Судом Украины.

Толкование Конституции Украины, законов Украины и других актов осуществляется Конституционным Судом Украины также при решении вопросов о соответствии Конституции Украины (конституционности) законов и других правовых актов Верховной Рады Украины, актов Президента Украины, актов Кабинета Министров Украины, правовых актов Верховного Совета Автономной Республики Крым (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституции Украины); при проверке дела и предоставлении заключения о соблюдении конституционной процедуры расследования и рассмотрения дела об импичменте Президенту Украины (ч. 5 ст. 111, ч. 2 ст. 151 Конституции Украины); при предоставлении заключений: о нарушении Верховным Советом Автономной Республики Крым Конституции Украины или законов Украины (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституции Украины), о соответствии Конституции Украины действующих международных договоров Украины или тех международных договоров, которые вносятся в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на их обязательность (ч. 1 ст. 151 Конституции Украины), а также относительно соответствия законопроекта о внесении изменений в Конституцию Украины требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины. Дело в том, что применение Конституции, как и других норм права, невозможно без их толкова-

ния. Без толкования Конституции, законов Украины и других актов невозможно принять решение (заключение), без этого нет и самой конституционной юрисдикции. Но если специальной целью и результатом официального (нормативного) толкования Конституции и законов Украины по конституционным представлениям или конституционным обращениям является само официальное (нормативное) толкование этих актов, то непосредственной целью толкования положений Конституции Украины и актов, которые проверяются на конституционность (казуальное толкование), является правильное решение конкретного вопроса об их соответствии Конституции Украины.

Здесь не ставится специальная цель толкования (разъяснение) Конституции и законов Украины, это является неотъемлемой составляющей применения Конституции, средством решения конкретного конституционно-правового спора, аргументом обоснования решения (заключения), сопровождает этот процесс, фигурирует только в мотивировочной части решения (заключения) и как самостоятельное явление не существует.

Несмотря на то, что это толкование норм права именуется казуальным, оно далеко выходит за пределы конкретного дела. Такие решения Конституционного Суда Украины в конкретных делах являются прецедентами в смысле образцов, примеров понимания и применения положений Конституции и законов Украины. В этих решениях нередко формулируются общие правовые позиции (положения) относительно интерпретации тех или иных норм права. Эти интерпретации, как и официальные (нормативные) толкования Конституции и законов Украины, обязательны для выполнения, в том числе для Конституционного Суда Украины. Поэтому выводы относительно нормативного толкования Конституционного Суда Украины должны, в принципе, применяться и к его казуальному толкованию.

При признании международного договора Украины несоответствующим Конституции Украины он теряет обязательность для Украины. Но в связи с тем, что эта проблема является международно-правовой, при выходе из международного договора необходимо руководствоваться Венской конвенцией о праве международных договоров, другими общепризнанными принципами и нормами международного права и положениями, предусмотренными в самом международном договоре, который проверяется Конституционным Судом Украины.

При признании международного договора Украины соответствующим Конституции Украины (конституционным) его действие не изменяется.

В случаях признания международного договора, который внесен в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на его обязательность не соответствующим Конституции Украины, такое согласие не может быть дано Верховной Радой Украины. В части 2 ст. 9 Конституции предусмотрено, что «заключение международных договоров, которые противоречат Конституции Украины, возможно лишь после внесения соответствующих изменений в Конституцию Украины».

В случае признания международного договора, который вносится в Верховную Раду Украины для предоставления согласия на его обязательность соответствующим Конституции Украины (конституционным), Верховная Рада Украины может продолжать процедуру принятия закона о предоставлении согласия на его обязательность.

Вывод относительно соблюдения конституционной процедуры расследования и рассмотрения дела об увольнении Президента Украины с поста в порядке импичмента дается в соответствии со ст. 111 Конституции Украины. Этот вывод вместе с выводом Верховного Суда Украины о том, содержит ли деяние, в котором обвиняется Президент Украины, признаки государственной измены или другого преступления, является необходимым условием последующего рассмотрения Верховной Радой Украины дела об импичменте. Если вывод Конституционного Суда Украины будет не-

гативным, т. е. будет констатировано несоблюдение указанной конституционной процедуры, рассмотрение дела Верховной Радой Украины должно быть прекращено.

Согласно Конституции Украины заключение Конституционного Суда Украины о соответствии законопроекта о внесении изменений в Конституцию Украины требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины должно быть предоставлено к началу его рассмотрения на пленарном заседании Верховной Рады Украины. Конституционный Суд Украины дает заключение относительно соответствия этих законопроектов требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины согласно положениям ст. 159 Конституции Украины.

Заключения Конституционного Суда Украины относительно соответствия законопроекта о внесении изменений в Конституцию Украины требованиям статей 157 и 158 Конституции Украины являются необходимым условием рассмотрения этого законопроекта Верховной Радой Украины. При позитивном выводе Верховная Рада Украины может внести соответствующие изменения в Конституцию Украины, а при негативном – отклонить такой законопроект.

Невыполнение решений и выводов Конституционного Суда Украины влечет за собой предусмотренную законом ответственность.

В сентябре 2010 г. Конституционный Суд Украины, рассмотрев дело о конституционности Закона от 8 декабря 2004 г. «О внесении изменений в Конституцию Украины», установил наличие нарушений конституционной процедуры в процессе его принятия и признал его неконституционным. Выяснилось, что текст этого Закона существенно отличается от законопроекта № 4180, который в свое время был объектом рассмотрения Конституционного Суда. С юридической точки зрения это уже был иной законодательный акт, который вновь должен был пройти конституционный контроль¹.

Целесообразно было бы предусмотреть в Конституции Украины положения о том, что закон о внесении в нее изменений вступает в силу после предоставления заключения Конституционным Судом Украины о соблюдении процедуры его рассмотрения и принятия.

¹ Рішення від 30 вересня 2010 року у справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України [Текст] // Вісн. Конституц. Суду України. – 2010. – №15. – С. 36.

СТАТТЯ 150. ДО ПОВНОВАЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ НАЛЕЖИТЬ

(Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. – С. 1050–1059)

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

законів та інших правових актів Верховної Ради України;
актів Президента України;
актів Кабінету Міністрів України;
правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

З питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточною і не можуть бути оскаржені.

Норми коментованої статті визначають основні функції і повноваження Конституційного Суду України (пп. 1, 2 ч. 1), коло суб'єктів, які мають право звертатися до Конституційного Суду України, ініціювати розгляд ним конституційно-правових справ (абз. 2 ч. 1), форму та характер актів, які ухвалює Конституційний Суд України, щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів і офіційного тлумачення Конституції України та законів України (ч. 2).

У коментованій статті передбачено дві групи повноважень Конституційного Суду України, а саме: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів (конституційний судовий контроль Конституційного Суду України) (п. 1 ч. 1); 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (правотлумачна, правороз'яснювальна, інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України) (п. 2 ч. 1).

Згідно з коментованою статтею об'єктами конституційного контролю Конституційного Суду України (вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність)) є: 1) закони та інші правові акти Верховної Ради України; 2) акти Пре-

зидента України; 3) акти Кабінету Міністрів України; 4) правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Наведений перелік об'єктів конституційного контролю є вичерпним (закритим).

Поняття законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим містяться відповідно у ст. 91, частинах 3 і 4 ст. 106, статтях 117, 135, 137 Конституції України. Конституційний Суд України не має права перевіряти конституційність положень чинної Конституції України.

Перевірці відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності, тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступного конституційного судового контролю.

Не можуть бути об'єктами конституційного контролю Конституційного Суду України проекти правових актів, крім відповідно до ст. 159 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України. Виходячи із принципу поділу влади (ст. 6 Конституції України), повноваження Конституційного Суду України не дозволяють йому втручатись у стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередній контроль.

За змістом статей 150 і 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності.

Згідно з коментованою статтею в її системному зв'язку з ч. 2 ст. 147 та ч. 1 ст. 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю є лише правові акти, тобто ті, які тягнуть за собою юридичні наслідки. Отже, не можуть бути об'єктом контролю Конституційного Суду України такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру тощо, котрі не мають юридичного значення, не породжують жодних юридичних наслідків.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності підзаконних актів: 1) Верховної Ради України; 2) Президента України; 3) Кабінету Міністрів України; 4) Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Конституційний Суд України також не уповноважений вирішувати питання як конституційності, так і законності актів органів влади, не зазначених у п. 1 ч. 1 коментованої статті. Це рішення органів місцевого самоврядування (ст. 144 Конституції України), акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, акти органів прокуратури України, акти судів загальної юрисдикції тощо.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) у вигляді абстрактного конституційного контролю, тобто такого, який не пов'язаний із застосуванням правового акта.

Конституційний Суд України перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів з точки зору як матеріальної, тобто змістовної, їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті (ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 15 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Розгляд і вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Конституційний Суд України здійснює не за

власною ініціативою, а за зверненнями (конституційними поданнями) певних суб'єктів, передбачених абз. 2 ч. 1 коментованої статті.

Конституційне звернення (подання) є приводом для розгляду справи Конституційним Судом України, тобто зобов'язує Конституційний Суд України прийняти її до розгляду.

Підставою для конституційного подання і відповідно розгляду справи Конституційним Судом України про неконституційність закону або іншого правового акта є наявність спору щодо його (акта) неконституційності. Наявність підстави для розгляду справи зобов'язує Конституційний Суд України розглянути її по суті в судовому засіданні і винести по ній вмотивоване рішення.

Суб'єктами права на звернення (конституційне подання) до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших нормативних актів є: Президент України; не менше сорока п'яти депутатів Верховної Ради України (тобто десята частина загального складу Верховної Ради України, встановленого ч. 1 ст. 76 Конституції України); Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є чинні Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Але об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України можуть бути закони або їх окремі положення, які застосовуються у зв'язку з їх переживаючою (ультраактивною) силою.

Офіційному тлумаченню Конституційного Суду України підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому офіційному тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма наслідками, що випливають із цього.

Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. Інакше, своїм тлумаченням зазначених положень Конституції або законів України Конституційний Суд України обмежував би повноваження Верховної Ради України.

Діяльність щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України здійснює за зверненнями певних суб'єктів за встановленою законом процедурою і виражає в особливій формі – інтерпретаційних актах – у рішеннях, які тягнуть за собою відповідні правові наслідки.

Конституція України, зокрема коментована стаття, не визначила кола суб'єктів, які можуть звертатися до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням Конституції України та законів України, залишивши це питання на розсуд законодавця.

Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» право на звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України мають такі суб'єкти: 1) у формі конституційного подання – Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (абз. 4 ст. 41); 2) у формі конституційного звернення – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні

особи (ст. 43). Підставами для звернення до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням Конституції України та законів України у формах конституційного подання і конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (ч. 1 ст. 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це призвело або може призвести до порушення його конституційних прав і свобод (ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставою для офіційного тлумачення Конституції України або законів України за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб є тільки ті положення цих правових актів, які застосовані або підлягають застосуванню щодо суб'єкта конституційного звернення в конкретній справі, і це призвело або може призвести до порушення його конкретного конституційного права. Суб'єкт конституційного звернення повинен вказати конкретні факти і обставини, які б свідчили про це.

На практиці трапляються такі ситуації, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Конституційний Суд України у цих випадках також розглядає справи за зверненнями фізичних або юридичних осіб і приймає по них відповідні рішення.

Конституційний Суд України за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення.

Рішення Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів і про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, у тому числі і самим Конституційним Судом України, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Невиконання рішень Конституційного Суду України тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Рішення Конституційного Суду України діють безпосередньо і не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів або інших правових актів та щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту ухвалення (проголошення) і ніхто, у тому числі і Конституційний Суд України, скасувати або змінити їх не може.

Рішення Конституційного Суду України не можуть бути оскаржені. Разом з тим згідно з ч. 4 ст. 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а відтак, і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи ні в якому разі не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

У рішенні Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) правових актів вони визнаються нечинними на майбутнє.

У разі якщо ці акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), вони оголошуються нечинними

і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Ці акти фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили чинність на підставі рішення Конституційного Суду України.

Юридичну силу рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не можна подолати повторним прийняттям цього ж акта.

Рішення Конституційного Суду України, якими закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення визнані неконституційними, мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію «негативного» правотворця.

Рішення Конституційного Суду України про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє їх обов'язкової сили. Але юридична сила такого рішення Конституційного Суду України не може бути прирівняна до юридичної сили звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

Рішення Конституційного Суду України про невідповідність Конституції України (неконституційність) законів, інших правових актів або їх окремих положень мають пряму і негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією України, – і зворотну дію. Згідно зі ст. 58 Конституції України рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотну дію.

Визнання правового акта неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від ролі Конституційного Суду України в механізмі держави. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає у з'ясуванні і роз'ясненні їх норм, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього.

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи щодо того, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті виконують допоміжну регулятивну роль. Їх допоміжний характер виявляється і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без положень Конституції України та законів України, що тлумачаться. Вони діють тільки разом із положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути нормативною основою правозастосовних актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції України та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення Конституційним Судом України.

Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечен-

ня їх правильного і однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України полягає в тому, що воно (роз'яснення) має державний загальнообов'язковий характер, який за юридичною силою наближає його до роз'яснених положень Конституції України та законів України.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується за актом, що роз'яснюється, у такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами.

Сфера дії (територія, коло осіб і коло випадків) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України збігається зі сферою дії останніх і вони є нормативними.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться, воно поділяє її долю. Причому тлумачення тієї самої норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо або опосередковано не змінювалася.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набрання чинності самими положеннями Конституції України та законами України, що інтерпретуються. Адже у процесі реалізації правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається тим самим (незмінним), і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той зміст, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватись відповідно до цього змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

(Конституційний Суд України / Науково-практичне видання. – Київ, 2007. – 64 с.)

ВСТУП

Необхідною ознакою демократичної, соціальної, правової держави є здійснення судової конституційної юрисдикції, сутність якої полягає в юридичній перевірці судом правових актів вищих органів держави на відповідність конституції і визнанні їх у разі неконституційності нечинними.

Згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, делегування функцій суддів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ч. 1 ст. 124), юрисдикція суддів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124), судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції (ч. 3 ст. 124), єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України (ч. 1 ст. 147). Саме він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (ч. 2 ст. 147 Конституції України).

Останнім часом Конституційний Суд України знаходиться в центрі важливих політично-правових подій в державі. В певній мірі це обумовлено особливо-відповідальними повноваженнями і завданнями Конституційного Суду України – вирішення конституційно-правових спорів, захист Конституції України, гарантованих нею прав і свобод людини і громадянина.

Ця робота призначена сприяти поглибленню знань про Конституційний Суд України та його діяльність, зокрема, по захисту прав і свобод людини і громадянина.

1. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЄДИНИЙ ОРГАН КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ

Конституційний Суд України є одним із вищих органів державної влади в Україні. Це не наглядовий і не контролюючий, а юрисдикційний судовий орган, невід'ємна частина (підгілка) єдиної судової влади, спеціалізований, не включений до системи судів загальної юрисдикції суд для розгляду конституційноправових спорів. Згідно з Конституцією України Конституційний Суд України має правосудну природу і правосудний статус і за характером, принципами і змістом своєї державної діяльності здійснює не нагляд чи контроль, а судову владу – правосуддя – конституційне правосуддя (вирішує питання (розв'язує) конституційно-правові спори), у певній визначеній законом формі – у формі (шляхом) конституційного судочинства (ст. 6, 124, 127, 147).

Відповідно до Конституції України Україна є демократична, соціальна, правова держава (ст.1), людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8), Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8), закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 3 ст. 8).

В зв'язку з цим основне соціальне призначення Конституційного Суду України – гарантування верховенства права і Конституції України, захист прав і свобод людини, розв'язання юридичних (конституційно-правових) спорів (суперечок, конфліктів) між більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України і опозицією, між законодавчою і виконавчою гілками влади, бути їх правовим арбітром і противагою можливого зловживанню ними своїми повноваженнями.

Конституційний Суд України має всі види юрисдикційних повноважень притаманних європейським конституційним судам.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

2. ПОРЯДОК ФОРМУВАННЯ І СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції України Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів Конституційного Суду України (ч. 1 ст. 148), Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають (в рівній кількості) по шість суддів Конституційного Суду України (ч.2 ст. 148).

Порядок призначення суддів Конституційного Суду України визначений Законом України «Про Конституційний Суд України» (ст.ст. 6-8). Згідно з цим законом Президент України проводить консультації з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України.

Призначеною на посаду судді Конституційного Суду України вважається особа, про призначення якої видано Указ Президента України, скріплений підписами Прем'єр-міністра України та Міністра юстиції України.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Президентом України, Президент України у місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Верховна Рада України призначає суддів Конституційного Суду України таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів.

Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Конституційного Суду України вносить Голова Верховної Ради України, а також може вносити не менш як 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України; при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури і ці підписи депутатів не відкликаються. Відповідний Комітет Верховної Ради України подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді Конституційного Суду України, внесеної у встановленому порядку.

Призначеними на посади суддів Конституційного Суду України вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення було б перевищено необхідне для призначення число суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався Верховною Радою України, Верховна Рада України у місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписуються постанови Верховної Ради України про призначення суддів Конституційного Суду України.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає кандидатури на посади суддів Конституційного Суду України для включення в бюлетені для таємного голосування.

Призначеним на посаду судді Конституційного Суду України вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України.

Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, число яких перевищує квоту для призначення на посади суддів Конституційного Суду України, призначеними вважаються кандидати, які за вищеназаних умов, набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади.

У разі припинення повноважень судді Конституційного Суду України, який призначався з'їздом суддів України, з'їзд суддів України у тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписуються рішення з'їзду суддів України про призначення суддів Конституційного Суду України.

Згідно з ч. 5 ст. 148 Конституції України Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк. Голова Конституційного Суду України очолює Конституційний Суд України та організовує його діяльність. Голова Конституційного Суду України має двох заступників Голови Конституційного Суду України. Вони обираються за пропозицією Голови Конституційного Суду України лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів у тому ж порядку як здійснюються і вибори Голови Конституційного Суду України.

Порядок виборів Голови Конституційного Суду та заступників Голови Конституційного Суду детально врегульовані Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України.

У складі Конституційного Суду України утворюються колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними поданнями та колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за конституційними зверненнями.

Рішення про утворення колегій суддів Конституційного Суду України; затвердження складу та призначення секретарів колегій суддів приймається на засіданні Конституційного Суду України протягом першого місяця кожного календарного року. Один і той же суддя Конституційного Суду України не може входити на постійній основі до складу двох і більше Колегій суддів. Суддя Конституційного Суду України однієї Колегії суддів може бути залучений за рішенням Конституційного Суду України до участі у роботі іншої Колегії суддів у разі відсутності кворуму цієї Колегії суддів.

Секретар Колегії суддів призначається із числа суддів, які входять до складу Колегії, та очолює її.

Секретар Колегії суддів:

– очолює Колегію та організовує її роботу з питань розгляду конституційних подань та конституційних звернень, які надійшли до Колегії суддів;

– головує на засіданні Колегії суддів;
– вносить пропозицію на засіданні Конституційного Суду України про заміну судді-доповідача у справі в разі його неможливості брати участь у підготовці та розгляді матеріалів справи за конституційним поданням, конституційним зверненням;
– вносить на розгляд Конституційного Суду України пропозицію щодо тимчасового введення до складу Колегії суддів судді Конституційного Суду України з іншої Колегії у разі неможливості проводити протягом тривалого часу засідання Колегії через відсутність кворуму;

– звітує щоквартально про роботу Колегії суддів на засіданні Конституційного Суду України;

– вирішує інші питання організації роботи Колегії суддів.

Конституційний Суд України може утворювати на своїх пленарних засіданнях тимчасові комісії для додаткового дослідження питань, пов'язаних з конституційним провадженням у справі, за участю фахівців у відповідних галузях права.

На засіданнях Конституційного Суду України розглядаються всі питання, що потребують вирішення Конституційним Судом України, крім тих, що вирішуються на його пленарних засіданнях.

Організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює Секретаріат Конституційного Суду України на чолі з керівником Секретаріату Конституційного Суду України. Суддя Конституційного Суду України має наукового консультанта і помічника. Науковий консультант і помічник виконують доручення судді Конституційного Суду України зі справ конституційного провадження. Науковий консультант і помічник судді Конституційного Суду України є державними службовцями.

Конституційний Суд України на своєму засіданні утворює з числа суддів Конституційного Суду України постійні комісії Конституційного Суду України, що є його допоміжними робочими органами з питань організації його внутрішньої діяльності. Порядок утворення постійних комісій Конституційного Суду України визначається Регламентом. Порядок діяльності постійних комісій визначається положеннями про відповідні постійні комісії. Конституційний Суд України шляхом відкритого голосування утворює на своєму засіданні такі постійні комісії:

- 1) Комісія з питань регламенту та етики;
- 2) Комісія з питань бюджету та кадрів;
- 3) Комісія з питань наукового та інформаційного забезпечення;
- 4) Комісія з міжнародних зв'язків.

У разі необхідності можуть бути утворені інші постійні комісії, ліквідовано або реорганізовано раніше створені, змінено їх кількісний та персональний склад.

Постійні комісії утворюються із числа суддів Конституційного Суду України на засіданні Конституційного Суду України. Кількісний склад постійних комісій визначається Конституційним Судом України.

Кандидатури для обрання до складу постійних комісій Конституційного Суду України висувуються суддями Конституційного Суду України з урахуванням побажань суддів. Спірні питання членства в постійних комісіях вирішуються Конституційним Судом України.

Постійні комісії Конституційного Суду України діють як допоміжні робочі органи з питань організації його внутрішньої діяльності.

Голови постійних комісій призначаються із складу постійної комісії Головою Конституційного Суду України. Голови постійних комісій ведуть їх засідання. Голови постійних щорічно звітують про роботу комісії на засіданні Конституційного Суду України. Голова Конституційного Суду України та його заступники не можуть бути

головами постійних комісій. Комісія є повноважною за умови присутності на її засіданні більше половини її членів. З питань, що обговорюються, постійна комісія приймає рішення.

Матеріали діяльності Конституційного Суду України зберігаються в Архіві Конституційного Суду України.

Для забезпечення Конституційного Суду України нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою утворюється Бібліотека Конституційного Суду України. Друкованим органом Конституційного Суду України є «Вісник Конституційного Суду України».

Регламент Конституційного Суду України передбачає утворення Науково-конституційної ради при Конституційному Суді України (§ 73). Однак вона до цього часу не створена.

3. СТАТУС СУДДІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Статус судді Конституційного Суду України визначається Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» та законами України про статус суддів. Судді Конституційного Суду України мають, в принципі, однаковий статус з суддями загальної юрисдикції, з певними окремими особливостями обумовленими специфікою конституційної юрисдикції.

Суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менш як десять років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Судді Конституційного Суду України не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (ч. 2 ст. 16 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Суддя Конституційного Суду України вступає на посаду з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України при вступі на посаду складає присягу такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

Суддя Конституційного Суду України складає присягу на засіданні Верховної Ради України, яке проводиться за участю Президента України, а також Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або осіб, які виконують їх повноваження.

Повноваження суддів Конституційного Суду України та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Суддя Конституційного Суду України здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України, бере участь у розгляді справ.

Суддя Конституційного Суду України має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора

України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України, Конституційним Судом України.

Ухилення від дачі пояснень або відмова від надання документів, матеріалів, інформації судді Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність винних осіб згідно з законом.

Суддя Конституційного Суду України має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у Конституційному Суді України лише щодо тих справ, у яких Конституційним Судом України прийнято рішення чи дано висновок.

Суддя-доповідач у справі вивчає порушені в конституційному поданні, конституційному зверненні питання та готує матеріали на розгляд Колегії суддів Конституційного Суду України.

Суддя-доповідач у справі:

- вирішує питання щодо витребування від суб'єктів конституційного подання, конституційного звернення, відповідних органів, посадових осіб, громадян, необхідних документів, матеріалів, інших відомостей, що стосуються справи;

- дає керівникам відповідних структурних підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України доручення та встановлює строки їх виконання;

- залучає для консультації, проведення перевірок, дослідження документів відповідних спеціалістів;

- вносить пропозиції на засідання Колегії суддів щодо призначення експертизи у справі чи залучення до участі в конституційному провадженні експертів, виклику посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом чи уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Суддя-доповідач вирішує питання про направлення копії конституційного подання, конституційного звернення, інших документів керівникові органу, посадовій особі, що прийняли оспорюваний правовий акт, з пропозицією викласти свої пояснення щодо порушення у поданні, зверненні питань.

Усі судді Конституційного Суду України є рівноправними під час розгляду справ на засіданні на Колегії суддів, на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Головуючий на засіданні Колегії суддів, на засіданні, пленарному засіданні не має права обмежувати суддів у можливості ставити запитання учасникам засідань, знімати поставлені суддям запитання, коментувати висловлювання та запитання суддів, учасників засідання.

Судді Конституційного Суду України під час засідань повинні утримуватися від коментарів та реплік, від втручання у дію головуючого.

Судді Конституційного Суду України беруть участь у розгляді справи безпосередньо.

Суддя Конституційного Суду України може бути відсутнім на пленарному засіданні Конституційного Суду України лише з поважних причин.

Суддя Конституційного Суду України не може брати участь у розгляді справи, якщо є сумніви щодо об'єктивності судді у вирішенні справи у наслідок його родинних або подружніх відносин із учасниками конституційного провадження, їх представниками чи інших обставин, які дають підстави сумніватися в об'єктивності судді.

За таких обставин суддя Конституційного Суду України заявляє самовідвід до початку розгляду справи.

Про самовідвід судді Конституційного Суду України виноситься ухвала.

Суддя Конституційного Суду України при відправленні своїх обов'язків на пленарному засіданні, на засіданні Конституційного Суду України та в Колегії суддів Конституційного Суду України повинен бути одягнений у мантию.

Суддя Конституційного Суду України має нагрудний знак, опис і форма якого затверджується Верховною Радою України.

Судді Конституційного Суду України мають право брати участь у конференціях, симпозиумах, бути у складі делегації Конституційного Суду України.

Голова Конституційного Суду України очолює Конституційний Суд України та організовує його діяльність.

До повноважень Голови Конституційного Суду України належить:

організація роботи колегій суддів Конституційного Суду України, комісій та Секретаріату Конституційного Суду України;

скликання і проведення засідань, пленарних засідань Конституційного Суду України;

розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Конституційного Суду України відповідно до кошторису, затвердженого Конституційним Судом України;

здійснення інших повноважень, передбачених цим Законом і актами Конституційного Суду України, що регламентують організацію його внутрішньої роботи.

Голова Конституційного Суду України крім повноважень, визначених Законом України «Про Конституційний Суд України»:

– подає на звернення Конституційного Суду України проект кошторису витрат на кожний наступний рік;

– подає на звернення Конституційного Суду України план роботи Конституційного Суду України на кожний квартал року;

– скликає чергові, а також з власної ініціативи або на вимогу не менше трьох суддів Конституційного Суду України позачергові засідання Конституційного Суду України з організаційних та інших питань діяльності Конституційного Суду України;

– видає розпорядження;

– призначає на посади радників та помічників Голови Конституційного Суду України, наукових консультантів та помічників суддів Конституційного Суду України за пропозицією суддів, заступників керівника Секретаріату Конституційного Суду України, керівників самостійних структурних підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України та їх заступників, керівників інших структурних підрозділів, кандидатури яких на посади погоджуються на засіданні Конституційного Суду України, та їх заступників;

– присвоює ранги державного службовця працівникам Секретаріату Конституційного Суду України;

– застосовує до працівників Секретаріату Конституційного Суду України заходи заохочення та дисциплінарного стягнення;

– звітує протягом січня кожного року на пленарному засіданні Конституційного Суду України про діяльність Конституційного Суду України, а також щоквартально інформує суддів Конституційного Суду України про свою діяльність на засіданні Конституційного Суду України;

– представляє Конституційний Суд України у відносинах з органами державної влади України та органами інших держав і міжнародних організацій;

– виступає від імені Конституційного Суду України з офіційними заявами.

Текст офіційної заяви Конституційного Суду України затверджується на його засіданні з ініціативи Голови Конституційного Суду України або не менше трьох суддів Конституційного Суду України.

Голова Конституційного Суду України не може ухилитись від виступу з офіційною заявою Конституційного Суду України.

Судді, які залишилися у меншості при затвердженні тексту офіційної заяви, не мають права прилюдно заявляти про незгоду з нею.

Заступники Голови Конституційного Суду України виконують за дорученням Голови Конституційного Суду України окремі його повноваження. У разі відсутності Голови Конституційного Суду України або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник, який є старшим за віком.

Повноваження судді Конституційного Суду України припиняються у разі:

1) закінчення строку призначення;

2) досягнення суддею шістдесятип'ятирічного віку;

3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;

4) порушення суддею вимог, передбачених частиною другою статті 16 Закону України «Про Конституційний Суд України»;

5) порушення суддею присяги;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;

7) припинення його громадянства;

8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про припинення повноважень судді Конституційного Суду України у випадках, передбачених пунктами 1-3, 6-9, приймається на засіданні Конституційного Суду України, а у випадках, передбачених пунктами 4, 5, – Верховною Радою України.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Голова Конституційного Суду України, заступник Голови Конституційного Суду України звільняються з посади за їх заявами Конституційним Судом України.

Рішення про дострокове звільнення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини конституційного складу суддів Конституційного Суду України.

Звільнення з посади Голови Конституційного Суду України, заступника Голови Конституційного Суду України не позбавляє їх повноважень судді Конституційного Суду України.

Невід'ємною складовою статусу суддів Конституційного Суду України є їх незалежність і недоторканність. Конституція України не встановлює в окремих нормах гарантії незалежності і недоторканності суддів Конституційного Суду України. Відповідно до ст. 149 Конституції України на суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені статтею 126 Конституції України, та вимоги щодо несумісності, визначені в частині другій статті 127 Конституції України.

В статті 126 Конституції України поряд з переліком найбільш важливих гарантій незалежності і недоторканності суддів передбачено, що гарантії незалежності і недоторканності встановлюються також і іншими нормами Конституції України і законів України.

Таким чином, системне тлумачення Конституції України свідчить, що на суддів Конституційного Суду України поширюються всі гарантії незалежності та недоторканності встановлені для суддів загальної юрисдикції як Конституцією України, так і законами України, зокрема, Законами України «Про статут суддів», «Про судо-

устрій України». В зв'язку з цим, на суддів Конституційного Суду України поширюється визначення незалежності і недоторканності суддів, які сформулював Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 1 грудня 2004 р. у справі № 2 1-1/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (Вісник КСУ, 2004, № 26, с. 16-22).

Поряд з вказаними гарантіями законодавець встановлює і додаткові гарантії незалежності і недоторканності лише для суддів Конституційного Суду України. Їх перелік міститься в Законі України «Про Конституційний Суд України». Так, в Законі передбачено, що судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються Законом України «Про Конституційний Суд України», іншими законами України, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України (ст. 27). Судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Конституційному Суді України та в його колегіях, за винятком відповідальності за образу чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та дачі висновків Конституційним Судом України (ч. 3 ст. 28).

4. ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Повноваження Конституційного Суду України визначаються лише Конституцією України, а порядок організації і діяльності та процедура розгляду ним справ як Конституцією України, так і законами України, зокрема, Законом України від 16 жовтня 1996 року «Про Конституційний Суд України».

Тому Закон України від 4 серпня 2006 р. «Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України», яким Верховна Рада України виключила з юрисдикції Конституційного Суду України питання про відповідність (конституційність) «законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності», суперечить Конституції України (є неконституційним).

Не відповідає Конституції України і ст. 40 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України», яка поклала на Конституційний Суд України розгляд на відповідність Конституції України всіх рішень конкретно-адміністративного характеру з питань громадянства, прийнятих Президентом України¹.

Суперечила Конституції України ст. 32 і Закону України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., яка до повноважень Конституційного Суду України відносила вирішення питання про примусовий розпуск всеукраїнських та міжнародних об'єднань громадян на території України².

Конституційний Суд України приймає акти, що регламентують організацію його внутрішньої роботи. На цей час діє Регламент Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. (з відповідними змінами), який визначає питання внутрішньої діяльності Конституційного Суду України.

Згідно з Конституцією України до повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність):

¹ З набранням чинності Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. вказана норма втратила силу.

² Відомості Верховної Ради України. 1992.- С. 504. Закон України № 762-IV від 15 травня 2003 р. редакцію ст. 32 змінив.

- законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 - актів Президента України;
 - актів Кабінету Міністрів України;
 - правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150).
- 2) надання висновку:
- про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151);
 - про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України (ст. 159);
 - про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85).
- 3) перевірка справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151);
- 4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150).

Відповідно до ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 р. (зі змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу поділу влади. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безпосередності і неупередженості суду свідчить про неможливість надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України і Верховному Суду України.

Перевірці відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності, тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступної (репресивної) судової перевірки.

Поняття законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим передбачені відповідно ст. 91, ч. 3 і ч. 4 ст. 106, ст.ст. 117, 135 і 137 Конституції України. При цьому термін «закон» вживається тут не у широкому значенні, яке охоплює також і Конституцію України, а у вузькому значенні.

За змістом ст. 147 та 150 Конституції України, які визначають межі юрисдикції Конституційного Суду України, перевірки на предмет конституційності підлягають відповідні правові акти. При цьому серед них не виділено нормативно-правових або індивідуально-правових, тобто до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань щодо конституційності відповідних правових актів незалежно від того, мають вони нормативно-правовий чи індивідуально-правовий характер.

Згідно з пунктом 1 пункту 3 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів поширюється на закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим прийняті після набуття чинності Конституцією України.

У відповідності до п. 1 розділу XV Перехідних положень Конституції України Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України. Отже, вони також можуть перевірятися Конституційним Судом України щодо їх конституційності.

Підпункт 2 пункту 3 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» та Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року у справі № 3/35-313 про акти органів Верховної Ради України юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів поширена також і на закони та інші правові акти Верховної Ради України, нормативні акти Президії Верховної Ради України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті до набуття чинності Конституції України (справа про акти органів Верховної Ради України).

При цьому, Конституційний Суд України виходить з того, що на підставі пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України правомірним є поширення юрисдикції Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України, тільки на нормативні правові акти, враховуючи, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію.

Об'єктом конституційної юрисдикції можуть бути не тільки письмові акти, але й дії або бездіяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим (наприклад, невиконання вимог ст. 138 Конституції України про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим тощо). Такі способи порушення Конституції України або законів України не виключаються і тому згідно з Конституцією України Верховна Рада України може достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або Законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85).

Як показує практика не зайвим було б в якості об'єкта юрисдикції Конституційного Суду України передбачити і бездіяльність вищих органів влади України.

Не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України проекти правових актів, крім відповідно до ст. 159 Конституції України, законопроектів про внесення змін до Конституції України. З огляду на принципи поділу влади (ст. 6 Конституції України) повноваження Конституційного Суду України не дозволяють йому втручатися в стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередню перевірку.

За змістом статей 150 і 152 Конституції України об'єктом перевірки Конституційного Суду України можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності. Якщо на момент розгляду справи Конституційним Судом України правовий акт втратив чинність, Конституційний Суд України здійснює його перевірку на предмет конституційності тільки в тих випадках, коли не можливо поновити конституційні права і свободи людини і громадянина, порушені його застосуванням.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності підзаконних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

Конституційний Суд України також не уповноважений вирішувати питання як конституційності, так і законності рішень органів місцевого самоврядування (ст. 144 Конституції України), актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, актів органів прокуратури України, судів загальної юрисдикції тощо.

В певній мірі суперечливим є положення ч. 2 ст. 137 Конституції України, згідно яких з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити їх з одночасним зверненням до Конституційного Суду України лише щодо їх неконституційності.

В той же час до повноважень Верховної Ради України належить дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

З цього випливає, що Конституційний Суд України в цих випадках вирішує питання як конституційності, так і законності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Але незаконними акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть визнаватися і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України і Конституційному Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», дія яких припинилась одночасно з набуттям чинності Конституції України, тобто з дня її прийняття (ст. 160 Конституції України, Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» від 28 червня 1996 року).

Об'єктом перевірки Конституційного Суду України є лише ті акти, які мають правове значення, стосуються права, тягнуть за собою юридичні наслідки. Отже, не можуть бути об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру тощо, які не мають юридичного значення, не породжують жодних юридичних наслідків.

Конституційний Суд України не вправі перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ні по яким параметрам і вони не можуть бути визнані неконституційними. Проте, Розділ XII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження при внесенні змін до неї. Тому об'єктом перевірки Конституційного Суду України є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159 Конституції України), але й закони про внесення змін до Конституції України.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ч. 1 ст. 5 Конституції України), тобто в Україні вся влада належить народу (Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. Справа № 1-5/2005 про здійснення влади народом). Влада народу є первинною, єдиною і невід'ємною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення, зокрема, через референдуми, результат яких є обов'язковими. Тому не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України закони прийняті всеукраїнськими референдумами. Але правові акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень про призначення референдуму є об'єктами перевірки Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України у Рішенні від 27 березня 2000 р. по справі № 1-26/2000 про всеукраїнський референдум за народною ініціативою роз'яснив, що Конституція України не може бути змінена якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ст. 157). У зв'язку з цим Конституційний Суд України вважає необґрунтованою думку, висловлену учасниками

конституційного провадження, згідно з якою ні Центральна виборча комісія, ні Президент України, ні інші державні органи влади не повноважні здійснювати перевірку щодо відповідності Конституції України питань, які пропонуються ініціативними групами громадян для всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів у вигляді як абстрактної, так і конкретної конституційної перевірки. Абстрактна перевірка не пов'язана зі застосуванням правового акта, а конкретна перевірка, навпаки, здійснюється в зв'язку з конкретними випадками застосування правового акта чи з конкретною діяльністю органів держави і посадових осіб.

Відповідно до Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремі частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (ч. 1 ст. 152).

Звідси випливає, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів як з точки зору матеріальної, тобто змістової їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті.

Відповідно до ч. 1 ст. 151 Конституції об'єктом перевірки Конституційним Судом України можуть бути, як міжнародні договори України, так і міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Поняття міжнародного договору України та перелік видів міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, визначені в Законі України від 29 червня 2004 р. «Про міжнародні договори України» (Відомості Верховної Ради України, 2004, № 50; ст. 540).

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про правонаступництво» Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки. Таким чином, об'єктом перевірки Конституційним Судом України можуть бути і міжнародні договори СРСР.

Міжнародні договори, які втратили чинність, не можуть бути об'єктом перевірки Конституційним Судом України.

Об'єктом конституційної юрисдикції може бути як будь-який міжнародний договір України, так і відповідні акти нашої держави про приєднання до них, визначення їх міжнародними договорами України. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України).

В ч. 2 ст. 87 Закону України «Про Конституційний Суд України» зазначено, що «у разі дачі висновків про невідповідність міжнародного договору Конституції України Конституційний Суд України у цьому провадженні вирішує також питання щодо неконституційності цього договору чи його окремих частин».

Тобто, Конституційний Суд України надає не тільки висновок, але й приймає певне рішення стосовно будь-якого правового акту, який є об'єктом його юрисдикції.

Норми міжнародного договору можуть мати практику їх офіційного тлумачення міжнародними органами. Так, юрисдикція Європейського Суду з прав людини відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування конвенції».

Врахування таких тлумачень є частиною виконання зобов'язань за міжнародними договорами¹.

Об'єктом перевірки Конституційним Судом України також може бути законопроект про внесення змін до Конституції України щодо його відповідності вимогам ст. 157 і 158 Конституції України (ст. 159 Конституції України). При розгляді цих справ Конституційний Суд України перевіряє і порядок внесення змін до Конституції України, передбачений розділом XIII Конституції України. В рішенні Конституційного Суду України від 9 червня 1998 р. у справі № 1-26/98 щодо внесення змін до Конституції України роз'яснено, що «включення ст. 159 до розділу XIII Конституції України зумовлено тим, щоб не допустити внесення змін до Конституції України всупереч вимогам ст. 157 і 158 Конституції України. Звідси випливає, що згідно із ст. 159 Конституції України обов'язковий перевірці на відповідність ст. 157 і 158 Конституції України підлягають і усі можливі поправки, внесені до законопроекту, поданого до Верховної Ради України в порядку ст. 154, 155, 156 Конституції України, у процесі його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України».

Отже, законопроект, який за висновком Конституційного Суду України відповідає вимогам ст. 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України підлягає також перевірці Конституційного Суду України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України.

Таким чином, стосовно надання висновку про відповідність Конституції України міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, та про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України перевірка Конституційного Суду України має попередній (превентивний) характер.

Об'єктом перевірки Конституційного Суду України може бути питання додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту (ч. 2 ст. 151 Конституції).

Конституційна процедура розслідування і розгляду справ про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту передбачена ст. 111 Конституції України. Згідно цього перевірці Конституційного Суду України підлягають: ініціювання більшістю від конституційного складу Верховної Ради України питання про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту; створення Верховною Радою України спеціальної слідчої комісії для проведення розслідування; включення до її складу спеціального прокурора і спеціальних слідчих; робота цієї комісії; її висновки і пропозиції; розгляд їх на засіданні Верховної Ради України; прийняття за наявності підстав Верховною Радою України не менше як двома третинами від її конституційного складу рішення про звинувачення Президента у вчиненні ним державної зради або іншого злочину; прийняття Верховною Радою України рішення про звернення до Конституційного Суду України про отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту.

Відставка за власним бажанням Президента України, якому пред'явлено звинувачення у вчиненні злочину, є підставою для закриття конституційного провадження (ч. 1 ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

¹ Див. Тихий В. П. Правова природа практики Європейського Суду з прав людини, Вісник Академії прокуратури, 2006, № 2, с. 81–84.

Ледь не загальноприйнятим стало положення про те, що Конституційний Суд не встановлює фактичних обставин – до його юрисдикції належать лише питання права, а не питання факту¹.

Але перевірка деяких питань, зокрема, встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності правових актів (ч. 1 ст. 152 Конституції України), перевірка справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (ч. 2 ст. 151 Конституції України) тощо, інколи може вимагати й встановлення Конституційним Судом України фактичних обставин.

Так, нормативно-правовий акт міг бути прийнятий з порушенням ч. 3 ст. 84 Конституції України, яка передбачає, що голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом особисто.

У рішенні Конституційного Суду України від 7 липня 1998 р. по справі № 1-19/98 щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України роз'яснено, що положення частини 3 статті 84 Конституції України щодо здійснення народним депутатом України голосування на засіданнях Верховної Ради України означає його безпосереднє волевиявлення незалежно від способу голосування, тобто народний депутат України не має права голосувати за інших народних депутатів на засіданнях Верховної Ради України.

Порушення встановленої Конституцією України процедури ухвалення законів та інших правових актів Верховною Радою України є підставою для визначення їх неконституційними (частина перша статті 152 Конституції України).

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного (владного) тлумачення Конституції України та законів України належало Верховній Раді. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до самостійних повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України і самостійним напрямком його діяльності. Про це свідчить не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, але й п. 6 розділу XV Перехідних положень Конституції України, згідно якого Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Як відзначається у Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 р. у справі № 1/1909-97 щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України «ці зміни зумовлені переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина 1 статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України, і відповідно до законів України (частина 2 статті 6 Конституції України)».

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворот-

¹ Лазарев А.В. Правовые позиции Конституционного Суда России. М., Издательский дом «Городец», Формула права, 2003, с. 111; Христова Г.О. До питання про зміст принципу остаточності рішення і висновків Конституційного Суду України у світлі конституційно-правової реформи. ВКСУ, 2006, № 4, с. 50.

ної дії, але й позбавляло б остаточності рішення Конституційного Суду України, вело б до їх перегляду та скасування, підривало б стабільність законодавства, робило б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б цей загальновизнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи інших положень закону, він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким чи зовсім по-іншому, але відповідно до Конституції України, врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є чинні Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Але об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України можуть бути закони або їх окремі положення, які застосовуються в зв'язку з їх переживаючою (ультраактивною) силою.

Офіційному тлумаченню Конституційного Суду України підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому офіційному тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма наслідками, що випливають з цього.

Так, Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» визнав неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» щодо можливості оскарження прийнятого прокурором рішення лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами.

Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України, і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. В протилежному випадку, своїм тлумаченням вказаних положень Конституції або законів України Конституційний Суд України обмежував би повноваження Верховної Ради України.

В тих випадках де існують прогалини в Конституції або законах України Конституційний Суд України повинен відмовитися від тлумачення, бо тут немає об'єкта тлумачення, а заповнення прогалин у законодавстві Конституційному Суду України не підвладне¹.

5. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ (ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ)

Конституційний Суд України здійснює конституційне правосуддя (конституційну юрисдикцію) у визначеному Конституцією України та законами України конституційному судочинстві (конституційному провадженні) за конституційними поданнями і конституційними зверненнями певних суб'єктів.

Конституційне подання або конституційне звернення є приводом для розгляду справи Конституційним Судом України, тобто зобов'язує Конституційний Суд України прийняти її до розгляду.

¹ Суди загальної юрисдикції мають право і зобов'язані долати прогалини в праві стосовно конкретних справ, вирішувати їх за аналогією права (закону). Забороняється відмова в правосудді в зв'язку з відсутністю або неповноті нормативно-правових актів. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України).

Конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

У конституційному поданні зазначаються:

- 1) повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання згідно з правом, наданим Конституцією України та цим Законом;
- 2) відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням;
- 3) повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування (у разі публікації) правового акта, конституційність якого (окремих його положень) оспорується чи який потребує офіційного тлумачення;
- 4) правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акта (його окремих положень) або необхідності в офіційному тлумаченні;
- 5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне подання (копії цих документів і матеріалів додаються);
- 6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне подання, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.

Конституційне звернення – це письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

У конституційному зверненні зазначаються:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи;
- 2) відомості про представника особи за законом або уповноваженого за дорученням;
- 3) статті (окремі положення) Конституції України або Закону України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України;
- 4) обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України;
- 5) дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються);
- 6) перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне звернення, документи та інші матеріали до нього подаються у трьох примірниках.

Підставою для конституційного подання про в неконституційність закону або іншого правового акту є наявність спору щодо їх неконституційності. Наявність підстави для розгляду справи зобов'язує Конституційний Суд України розглянути її по суті в судовому засіданні і винести по ній вмотивоване рішення.

Для деяких категорій конституційно-правових справ, а саме щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, відповідності положень чинних правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина та справ

щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина Закон України «Про Конституційний Суд України» встановлює додаткові вимоги для підстав конституційного подання.

Підставою для конституційного подання у справах щодо конституційності правових актів, що викликають спір про повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування є наявність спору стосовно повноважень цих органів, якщо один із суб'єктів права на конституційне подання вважає, що правові акти, якими встановлено повноваження зазначених органів, не відповідають Конституції України (ст. 75 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав і свобод людини і громадянина є:

- 1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;
- 2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;
- 3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади у процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності (ст. 82 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі зупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно (ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставою для конституційного подання щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини та громадянина є наявність спірних питань щодо конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, що встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання (ст. 84 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставами для звернення до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України у формах конституційного подання і конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Практична необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України може бути обумовлена неясністю (двозначністю, розпливчастістю, неточністю, нечіткістю) їх окремих положень, або неоднозначним застосуванням, або хоча й однозначним, але неправильним їх розумінням і застосуванням. Офіційне тлумачення Конституції України або законів України якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясними, зрозумілими.

Неоднозначність тлумачення і застосування положень Конституції України викликана тим, що вона була прийнята в результаті взаємних поступок, компромісів. При її прийнятті згладжувалися і зближувалися різні теоретичні підходи до тих чи інших проблем, їм надавалося загального забарвлення, однаково прийнятне для різних політичних сил. До того ж значна частина норм Конституції України сформульована досить загально і абстрактно, у багатьох випадках з використанням оціночних понять.

Неоднозначність тлумачення і застосування законів України викликається також динамічністю розвитку суспільства і неможливістю своєчасного врегулювання відповідних суспільних відносин, змушення законодавця регулювати і ті відносини, природа і закономірності яких достатньо не досліджені, реформуванням всіх сфер суспільного життя, нестабільністю законодавства в перехідний період, його суперечливістю, наявністю колізій і прогалин, недоліками законодавчої техніки тощо.

Необхідність однаковості практики застосування положень Конституції України та законів України, а тим самим визначеність правових відносин впливає з вимог правової держави і, зокрема, законності, правової безпеки, рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (ст. 24 Конституції України), а також і тим, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як громадяни України, за винятками встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України). До того ж одними з основних засад судочинства є законність та рівність усіх учасників судового процесу перед судом і законом (пункти 1 і 2 частини 3 ст. 129 Конституції України), а це не можливо без однозначного (однакового) застосування положень Конституції та законів України до всіх однаково, без однакової судової практики.

Підставою для офіційного тлумачення Конституції України та законів України за конституційними поданнями органів державної влади, не передбачених ст. 150 Конституції України, і органів місцевого самоврядування є тільки ті положення вказаних нормативно-правових актів, які стосуються питань віднесених до відання цих суб'єктів.

Підставою для офіційного тлумачення Конституції України або законів України за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб, є тільки ті положення цих нормативно-правових актів, які застосовані або підлягають застосуванню щодо суб'єкта конституційного звернення в конкретній справі і це привело чи може привести до порушення його конкретного конституційного права. Суб'єкт конституційного звернення повинен вказати конкретні факти і обставини, які б свідчили про це.

Відсутня підстава для розгляду в Конституційному Суді України, якщо суб'єкт права на конституційне звернення звертається до Конституційного суду України не в зв'язку з порушенням (можливістю порушення) його конституційних прав і свобод, а на захист певним чином розумімого ним положення Конституції України або закону України.

В практиці зустрічаються такі ситуації, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи людини та громадянина або створює можливість їх порушення. Конституційний Суд України у цих випадках також розглядає справи за зверненнями фізичних або юридичних осіб і приймає по ним відповідні рішення. Так, всі суди України і після прийняття Конституції України відмовляли громадянам України у прийнятті скарг (позовів): 1) на рішення Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів; 2) на дії посадових осіб органів прокуратури; 3) на бездіяльність посадових осіб щодо розподілу житла; 4) Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язання за облігаціями Державної цільової безпроцентної пози-

ки 1990 року та відшкодування моральної шкоди. Конституційний Суд України визнав таку практику антиконституційною і дав офіційне тлумачення відповідних положень Конституції та законів України (Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – с. 27-30; 31-35; 1998. – № 1. – с. 3-7, с. 34-38).

Було б логічним, правильним і справедливим надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України не тільки при неоднозначному застосуванні положень Конституції України та законів України, як це передбачає Закон України «Про Конституційний Суд України», але й при однозначному, але неконституційному їх застосуванні.

Розгляд і вирішення питань Конституційний Суд здійснює не за власною ініціативою, а за зверненням певних суб'єктів.

Суб'єктами права на звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів є: Президент України; не менше сорока п'яти депутатів Верховної Ради України (тобто десята частина загального складу Верховної Ради України, встановленого ч. 1 ст. 76 Конституції України); Верховний Суд України; Уповноважений з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим (а. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України).

Якщо Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності їх Конституції України, він зобов'язаний одночасно звернутися до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 15 ч. 1 ст. 106 Конституції України в редакції Закону № 2222-IV від 18 грудня 2004 р.).

При зупиненні Президентом України дії нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з мотивів їх невідповідності Конституції України та законам України він також зобов'язаний одночасно звернутися до Конституційного Суду України щодо їх неконституційності (ч. 2 ст. 137 Конституції України).

Як випливає з Конституції України для дострокового припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за порушення нею Конституції України або законів України суб'єктом звернення до Конституційного Суду України про надання висновку про це порушення може бути Верховна Рада України (п. 28 ч. 1 ст. 85), Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України та Уповноважений з прав людини (ст. 150).

Відповідно до Закону України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України» ці ж суб'єкти, крім Верховної Ради України мають право на звернення до Конституційного Суду України щодо перевірки конституційності правових актів Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України про набрання міжнародними договорами чинності для України (ч. 1 ст. 89) і під час розгляду справи щодо конституційності такого правового акту Конституційний Суд одночасно дає висновок щодо конституційності міжнародного договору України, що набрав чинності за цим правовим актом.

Але відповідно до Конституції України право на звернення до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість мають тільки Президент України та Кабінет Міністрів України (ч. 1 ст. 151).

Право на звернення до Конституційного Суду України про надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту належить лише Верховній Раді України (ч. 2 ст. 151).

Відповідно до ст. 154, 156, 159 Конституції України і Рішення Конституційного Суду України № 1-26/98 щодо внесення змін до Конституції України суб'єктом звер-

нення до Конституційного Суду України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції може бути тільки Верховна Рада України.

Звернення до Конституційного Суду України щодо перевірки законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язком Верховної Ради України як щодо законопроекту поданого Президентом України або народними депутатами України, так і щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України за результатами всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Конституція України не визначила кола суб'єктів, які можуть звертатися до Конституційного Суду України за офіційним тлумаченням Конституції України та законів України, залишивши це питання на розсуд законодавця.

Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» право на звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України мають такі суб'єкти:

1) у формі конституційного подання – Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (абз. 4 ст. 41);

2) у формі конституційного звернення – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 43).

Конституція України не передбачає права громадян, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб на звернення до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів та інших правових актів (право на конституційну скаргу). Фізичні та юридичні особи можуть з цих питань звертатись до Президента України, який є гарантом прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 102 Конституції України), до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») або інших суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України.

Було б справедливим надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України саме щодо неконституційності законів (їх положень), які порушують їх конституційні права або можуть їх порушити. Чекати, поки складеться практика неоднозначного застосування таких законів, було б абсурдом. Адже вони підлягають якнайскорішому скасування. Тим більше, що в державі багато застарілого законодавства. До того ж фізичні та юридичні особи краще всіх знають чи порушені або можуть бути порушені їх конституційні права і свободи тим чи іншим нормативно-правовим актом.

У Конституційному Суді України провадження ведеться, рішення, ухвали приймаються, висновки даються та оприлюднюються державною мовою.

Учасники конституційного провадження, які не володіють державною мовою, мають право користуватися послугами перекладача. Про свої наміри користуватися послугами перекладача учасники конституційного провадження своєчасно повідомляють Конституційний Суд України.

Конституційне подання або конституційне звернення надсилається до Конституційного Суду України без стягнення державного мита.

Якщо з порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні питань Конституційний Суд України приймав рішення, давав висновок або приймав процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження у справі, суб'єкту права на таке подання (звернення)

направляється повідомлення за підписом керівника Секретаріату Конституційного суду України або його заступника. До повідомлення додається копія відповідного рішення, висновку або процесуальної ухвали Конституційного Суду України.

У разі повторного звернення суб'єкта права на конституційне подання (звернення) до Конституційного Суду України з питання, з якого вже прийнято рішення, дано висновок Конституційного Суду України або прийнято процесуальну ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження чи припинення конституційного провадження у справі, заявнику повторно надається відповідь з одночасним повідомленням про припинення листування з порушеного питання. Подальші звернення таких осіб з того ж питання залишаються без відповіді і долучаються до справи за погодженням із заступником Голови Конституційного Суду України.

Якщо неодноразове направлення конституційного подання, конституційного звернення з того самого питання, що все розглядалось у Конституційному Суді України, є зловживанням правом, Конституційний Суд України після прийняття рішення про відмову у відкритті провадження у справі може прийняти рішення про стягнення з суб'єкта права на конституційне подання, конституційне звернення державного мита у розмірі, встановленому законом.

Підставами для відмови у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України є:

1) відсутність встановленого Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» права на конституційне подання, конституційне звернення;

2) невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України»;

3) непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні.

Відкриття провадження у справі у Конституційному Суді України за конституційним поданням чи конституційним зверненням ухвалюється Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України на його засіданні.

Справа, за якою відкрито конституційне провадження, розглядається Конституційним Судом України на пленарному засіданні у порядку та в строки, встановлені Законом України «Про Конституційний Суд України».

Дата розгляду справи Конституційним Судом України визначається Головою Конституційного Суду України.

Колегія суддів Конституційного Суду України у справах за конституційними поданнями більшістю голосів суддів, які входять до її складу, приймає процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України або про відмову у такому провадженні.

У разі прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

У разі прийняття Колегією суддів процесуальної ухвали про відмову у відкритті провадження в справі секретар Колегії суддів направляє матеріали Голові Конституційного Суду України для розгляду справи на засіданні Конституційного Суду України.

У разі прийняття на засіданні Конституційного Суду України процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі в Конституційному Суді України ця справа вноситься Головою Конституційного Суду України на розгляд пленарного засідання Конституційного Суду України.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі мають право вилучити від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян і окремих громадян необхідні документи, матеріали та інші відомості, що стосуються справи.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі провадження у справі в разі необхідності призначають експертизу в справі і вирішують питання щодо залучення до участі в конституційному провадженні експертів.

Колегія суддів Конституційного Суду України під час підготовки справи, Конституційний Суд України в процесі впровадження у справі мають право викликати посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом та уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Ухилення без поважних причин від явки у Колегію суддів Конституційного Суду України чи в Конституційний Суд України, а так само відмова надати необхідні документи, матеріали та інші відомості або їх умисне приховування тягнуть за собою відповідальність винних осіб за законом.

Розгляд справ, прийняття рішень і давання висновків у справах проводиться Конституційним Судом України колегіально.

Розгляд справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України може проводитись у формі:

- усних слухань, тобто шляхом безпосереднього заслуховування на пленарному засіданні всіх учасників конституційного провадження;
- письмових слухань, тобто шляхом заслуховування та аналізу зібраних на попередніх стадіях конституційного провадження та залучених додатково в ході пленарного засідання матеріалів, документів, необхідних для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи.

6. РІШЕННЯ І ВИСНОВКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Конституційний Суд України за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення, а в справах з інших питань – дає висновки¹.

Конституційний Суд України приймає рішення і висновки тільки стосовно того, що може бути обґрунтовано положеннями Конституції України.

Рішення приймаються, висновки даються тільки тими суддями Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді матеріалів справи, справи на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України.

Тимчасова відсутність судді Конституційного Суду України на засіданні, пленарному засіданні Конституційного Суду України, на якому розглядалися матеріали справи, справа, не перешкоджає участі такого судді з правом вирішального голосу в прийнятті рішень, даванні висновків у справі, за винятком тих випадків, коли рішення

приймалися, висновки давалися в межах процесуальних дій, які виконувалися за відсутності судді.

У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Рішення приймаються, висновки даються Конституційним Судом України поіменним голосуванням шляхом опитування суддів Конституційного Суду України.

Пропозиції суддів Конституційного Суду України до проекту рішення чи висновку голосуються у порядку надходження.

Судді Конституційного Суду України не мають права утримуватися від голосування.

Рішення і висновки Конституційного Суду України мотивуються письмово, підписуються окремо суддями Конституційного Суду України, які голосували за їх прийняття і які голосували проти їх прийняття, та оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню.

Підписання суддею Конституційного Суду України рішення, висновку Конституційного Суду України є обов'язковим.

Рішення у справі приймається, висновок дається Конституційним Судом України на закритій частині пленарного засідання Конституційного Суду України за участю суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи.

На закриту частину пленарного засідання вноситься проект рішення, висновку у справі, підготовлений суддею-доповідачем на основі матеріалів справи, досліджених Конституційним Судом України у процесі її розгляду.

Кожний суддя Конституційного Суду України, який бере участь у розгляді справи, має право подати власний проект рішення, висновку у справі або перелік питань, які визначають суть рішення, висновку.

У разі надходження кількох проектів рішень, висновків у справі Конституційний Суд України приймає за основу один з них.

Схвалені більшістю суддів Конституційного Суду України відповіді на питання, які визначають суть рішення, висновку у справі, є основою доопрацювання суддею-доповідачем проекту рішення, висновку.

На закритій частині пленарного засідання судді Конституційного Суду України вільно викладають свої думки з питань, що обговорюються, вносять пропозиції, поправки до проекту рішення, висновку у справі.

Тривалість та кількість виступів суддів Конституційного Суду України на закритій частині пленарного засідання не обмежуються.

Пропозиції та поправки суддів Конституційного Суду України до проекту рішення, висновку у справі вносяться у письмовій формі, голосування по кожній з них проводиться окремо.

Суддя Конституційного Суду України може на будь-якій стадії обговорення проекту рішення, висновку у справі зняти свою пропозицію чи поправку.

На голосування в цілому ставиться проект рішення, висновку у справі, підготовлений з урахуванням пропозицій та поправок, які одержали найбільшу кількість голосів. Голосування проводиться поіменно шляхом опитування суддів Конституційного Суду України.

Рішення, висновок Конституційного Суду України підписується не пізніше семи днів від дня прийняття рішення, давання висновку у справі суддями Конституційного Суду України, які голосували «за» і «проти» прийняття рішення, давання висновку.

¹ Всупереч ч. 2 ст. 150 Конституції України, яка зазначає, що з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України ухвалює рішення, Закон України «Про Конституційний Суд України» називає ці акти висновками Конституційного Суду України (ст. 62).

Підписання суддею Конституційного Суду України прийнятого рішення, даного висновку Конституційним Судом України за його участю є обов'язковим.

Закрита частина пленарного засідання Конституційного Суду України стенографується і протоколюється.

Протокол і стенограма закритої частини пленарного засідання Конституційного Суду України не розголошуються і зберігаються окремо від матеріалів справи.

У протоколі закритої частини пленарного засідання фіксуються лише питання, які ставились на голосування, та результати голосування.

Для ведення протоколу закритої частини запрошується секретар судового засідання. Протокол підписується усіма суддями Конституційного Суду України, які були присутні на закритій частині пленарного засідання.

Виступи суддів Конституційного Суду України на закритій частині пленарного засідання не протоколюються, не фіксуються технічними засобами і не можуть бути розголошені суддями Конституційного Суду України.

Суддя Конституційного Суду України, який підписав рішення, висновок Конституційного Суду України, має право, незалежно від того, голосував він «за» чи «проти» прийняття рішення або давання висновку, викласти у письмовій формі свою окрему думку у справі у семиденний строк від дня голосування.

Зміст рішень і висновків Конституційного Суду України має містити данні передбачені відповідно ст.ст. 65-66 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Рішення і висновки Конституційного Суду України офіційно оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання.

Рішення і висновки Конституційного Суду України разом з окремою думкою суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

Незважаючи на відмінності за формою, рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання. Це передбачено як ч. 2 ст. 150 Конституції України, так і ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а також з частини 5 цієї статті, згідно з якою всі судові рішення, незалежно від їх конкретних форм, що ухвалюються судами іменем України, є обов'язковими до виконання на всій території України. Саме так вирішено це питання і в Законі України «Про Конституційний Суд України» (ст. 69).

Рішення і висновки Конституційного Суду України діють безпосередньо і не потребують підтвердження з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення.

Конституційний Суд України має право зажадати від цих органів письмового підтвердження виконання рішення Конституційного Суду України (ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Конституційний Суд України роз'яснив, що положення частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо порядку виконання рішень Конституційного Суду України, треба розуміти як право Конституційного Суду України у разі необхідності визначати у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти обов'язок на відповідні державні органи забезпечити це виконання. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та закона-

ми України (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) // ВКСУ. – № 6. – 2000. – с. 21).

Додаткове визначення у рішеннях Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання (там же, с. 21).

Рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту ухвалення (проголошення) і ніхто, в тому числі і Конституційний Суд України скасувати або змінити їх не можуть. Але зміни Конституції України тягнуть за собою і відповідні зміни рішень Конституційного Суду України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть бути оскаржені. Разом з тим у відповідності з частиною четвертою ст. 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових органів чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а значить і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи ні в якому випадку не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

У рішенні Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) правових актів вони визнаються чинними чи не чинними на майбутнє.

У разі, якщо ці акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), вони оголошуються не чинними і втрачають чинність, від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Ці акти фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили силу на підставі рішення Конституційного Суду України.

Визнання правового акту неконституційним означає його вилучення з правової системи, оскільки він вважається анульованим, не чинним і не підлягає застосуванню. Як роз'яснив Конституційний Суд України «положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (Рішення Конституційного Суду України по справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України // ВКСУ. – № 6. – 2000. – с. 21).

Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи не

в праві застосовувати чи використовувати правові акти або їх положення, які визнані неконституційними (там же, ВКСУ. – № 6. – 2000. – с. 20).

Юридична сила рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта.

Рішення Конституційного Суду України, якими визнані закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, неконституційними, мають силу нормативно-правового акту. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення Конституційного Суду України фактично створюють нові правові норми. Вони розповсюджуються на всіх суб'єктів права і породжують нові права і обов'язки.

Рішення Конституційного Суду України про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє їх обов'язкової сили. Але юридична сила такого рішення Конституційного Суду України не може бути прирівняна до юридичної сили звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України мають пряму і негайну дію, а у випадках передбачених Конституцією України, і зворотню дію. Згідно зі ст. 58 Конституції України рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має звороту дію.

Зворотню дію (силу) в часі мають, взагалі, ті рішення Конституційного суду України, якими визнані неконституційними закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, що завдали матеріальної або моральної шкоди фізичним або юридичним особам. Цей висновок відповідає Конституції України про те, що: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56).

«Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому законом порядку» (ч. 3 ст. 152).

Визнання правового акту неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення.

Рішення судів та інших органів, в основу яких була покладена норма, визнана згодом неконституційною не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті. В процесуальних кодексах має бути єдиний підхід у вирішенні цього питання. Положення ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» про те, що «Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли в наслідок дії неконституційного акта», не вирішує всі питання перегляду конкретних рішень винесених на підставі правових актів визнаних неконституційними.

Визнання закону неконституційним поновлює дію «старого закону», якщо він існував і не суперечить Конституції України або веде до прогалин в законодавчому регулюванні тих чи інших суспільних відносин.

Конституції України можуть відповідати альтернативні вирішення тих чи інших питань. Тому більш правильним є застосування терміну «неконституційність правового акту», тобто його антиконституційність, суперечність Конституції України. Інше вирішення цього питання може привести до неоднозначного тлумачення і застосування рішень Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України приймає рішення, щодо конституційності того чи іншого правового акту але не висловлює свою позицію щодо можливості його застосування в конкретній справі судів загальної юрисдикції, що було б втручанням в її розв'язання.

Стосовно змісту рішень Конституційного Суду України по деяким конституційно-правовим справам, а саме щодо конституційності правових актів, що викликають спір про повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим, відповідності положень чинних правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина та справ щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина Закон «Про Конституційний Суд України» передбачає додаткові вимоги.

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у справах щодо конституційності правових актів, яким встановлено повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також у справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим дається висновок щодо конституційності цих актів (ст. 77 і ч. 2 ст. 81 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У рішенні Конституційного Суду України у справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина визначається, норми якого закону є конституційними, а якого неконституційними і не чинними (див. ст. 85 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції або законів України офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції та законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. У разі, якщо при тлумаченні (з'ясуванні) закону України (його окремих положень) була встановлена його невідповідність Конституції України (неконституційність), він (його окремі положення) визнається неконституційним.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від положення Конституційного Суду України в системі механізму держави і його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в їх з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього.

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це

певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – нормативне тлумачення, норми-роз'яснення, вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути нормативною основою правозастосовчих актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції України та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення Конституційним Судом України.

Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного і однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України полягає в тому, що воно (роз'яснення) має державний загальнообов'язковий характер, що за юридичною силою наближає його до роз'яснюваних положень Конституції України та законів України.

Офіційні тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України мають за своєю обов'язковістю вищу юридичну силу порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Це – вищий вид тлумачення Конституції України та законів України. Адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (знаходиться у супідрядному положенні) за актом, що роз'яснюється, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами.

Сфера дії (територія, коло осіб і коло випадків) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України співпадає зі сферою дії останніх і вони є нормативними.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться, воно поділяє її долю. Причому тлумачення однієї і тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо або опосередковано не змінювалася.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набрання чинності самих положень Конституції України та законів України, що інтерпретуються. Адже в процесі здійснення правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається одним і тим самим (незмінним), і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватись відповідно до даного змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

При «переживанні» положень законів України, які інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Тлумачення Конституції України, законів України та інших актів здійснюється Конституційним Судом України також і при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частини першої статті 150 Конституції України); при перевірці справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпідмент (частина п'ята статті 111, частина друга статті 151 Конституції України); при дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (пункт 28 частини першої статті 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Справа в тому, що застосування Конституції, як й інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції України, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без чого немає і самої конституційної юрисдикції. Але якщо спеціальною метою і результатом офіційного (нормативного) тлумачення Конституції України та законів України за конституційними поданнями чи конституційними зверненнями є саме офіційне (нормативне) тлумачення цих актів, то безпосередньою метою тлумачення положень Конституційний Суд України 61 Конституції України та актів, які перевіряються на конституційність (казуальне тлумачення), є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України.

Тут не ставиться спеціальна мета тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України, воно є невід'ємною складовою застосування Конституції, є засобом вирішення конкретного конституційно-правового спору, аргументом обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес, фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку) і як самостійне явище не існує.

Незважаючи на те, що це тлумачення норм права має найменування «казуальне», воно далеко виходить за межі конкретної справи. Такі рішення Конституційного Суду України у конкретних справах є прецедентами у сенсі зразків, прикладів розуміння і застосування положень Конституції та законів України. У цих рішеннях нерідко формулюються загальні правові позиції (положення) стосовно інтерпретації тих чи інших норм права. Ці інтерпретації як і офіційні (нормативні) тлумачення Конституції та законів України є обов'язковими для виконання, в тому числі і для Конституційного Суду України. Тому висновки щодо нормативного тлумачення Конституційного Суду України мають, у принципі, застосовуватись і до його казуального тлумачення.

В ч. 2 ст. 9 Конституції передбачено, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». У разі дачі висновків про невідповідність чинного міжнародного договору Конституції України Конституційний Суд України вирішує також питання щодо неконституційності цього договору чи його окремих частин (ч. 2 ст. 87 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

При визнанні міжнародного договору України таким, що не відповідає Конституції України, він втрачає обов'язковість для України. Але в зв'язку з тим, що ця проблема є міжнародно-правовою при виході з міжнародного договору необхідно дотримуватися Віденської конвенції про право міжнародних договорів, інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та положень, передбачених в самому міжнародному договорі, який перевіряється Конституційним Судом України.

При визнанні міжнародного договору України таким, що відповідає Конституції України (конституційним) його чинність не змінюється.

У випадках визнання міжнародного договору, який внесено до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, така згода не може бути надана Верховною Радою України.

У разі визнання міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість таким, що відповідає Конституції України (конституційним), Верховна Рада України може продовжувати процедуру прийняття закону про надання згоди на його обов'язковість.

Висновок Конституційний Суд України щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту дає відповідно до статті 111 Конституції України. Цей висновок разом з висновком Верховного Суду України про те, що діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину є необхідною умовою подальшого розгляду Верховною Радою України справи про імпичмент. Якщо висновок Конституційного Суду України буде негативним, тобто констатуватиме недодержання вказаної конституційної процедури, розгляд справи Верховною Радою повинно бути припинено.

Згідно з Конституцією України висновок Конституційного Суду України про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України має бути надано до початку його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України. Конституційний Суд України надає висновки щодо відповідності цих законопроектів вимогам ст. 157 і 158 Конституції України згідно з положеннями ст. 159 Конституції України. Висновок Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України є необхідною умовою розгляду цього законопроекту Верховною Радою України. При позитивному висновку Верховна Рада України може внести відповідні зміни до Конституції України, а при негативному – відхиляє такий законопроект.

Конституційний Суд України відкриває нове провадження у будь-якій справі при виявленні нових обставин по справі, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі.

Конституційний Суд України після офіційного оприлюднення рішення може з власної ініціативи або за заявою однієї із сторін конституційного провадження виправити допущені у рішенні неточності, описки, редакційні або технічні огріхи. Рішення Конституційного Суду України також можуть бути роз'яснені Конституційним Судом України за клопотанням однієї із сторін конституційного провадження.

Ухвала Конституційного Суду України про виправлення неточностей у рішенні або про його роз'яснення приймається на пленарному засіданні Конституційного Суду України і підлягає опублікуванню в тих виданнях, де було опубліковано рішення.

Невиконання рішень і висновків Конституційного Суду України тягне передбачену законом відповідальність.

ПРАВОВА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ, ЙОГО ПОВНОВАЖЕННЯ, РІШЕННЯ ТА ВИСНОВКИ

(Право України. – 2012. – № 1-2. – С. 97–110)

Необхідною ознакою демократичної, соціальної, правової держави є здійснення судової конституційної юрисдикції, сутність якої полягає в юридичній перевірці судом правових актів вищих органів держави на відповідність конституції та визнанні їх у разі неконституційності нечинними.

Згідно з Конституцією України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України (ч. 1 ст. 147). Саме він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (ч. 2 ст. 147).

Згідно з Конституцією Україна є демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1), людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8), Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8), закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 3 ст. 8).

У зв'язку з цим основне соціальне призначення Конституційного Суду України – гарантування верховенства права і Конституції України, захист прав і свобод людини, вирішення юридичних (конституційно-правових) спорів (суперечок, конфліктів) між більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України й опозицією, між законодавчою і виконавчою гілками влади, бути їх правовим арбітром і противагою можливому зловживанню ними своїми повноваженнями.

Конституційний Суд України має всі види юрисдикційних повноважень, притаманних європейським конституційним судам. Згідно з Конституцією України до повноважень Конституційного Суду України належать:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150);

2) надання висновку: про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151); про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України (ст. 159); про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85);

3) перевірка справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151);

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150).

Наведене свідчить, що Конституційний Суд України вирішує конституційно-правові питання. Відповідно до Конституції України юрисдикція (повноваження) Конституційного Суду України визначається тільки Конституцією України. Законом України визначається лише порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ (ст. 153 Конституції України). У зв'язку з цим, на нашу думку, є неконституційним положення ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно того, що повноваження Конституційного Суду України визначаються і цим Законом.

Вважаємо, що Закон України «Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 4 серпня 2006 р., яким виключені з юрисдикції Конституційного Суду України питання про відповідність (конституційність) законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності, також суперечить Конституції України (є неконституційним).

Відповідно до ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 р. (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи цим інституціям.

Перевірці відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України та правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, які набрали чинності, тобто їх оцінка здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступної (репресивної) конституційної судової перевірки.

За змістом статей 147, 150 Конституції України, які визначають межі юрисдикції Конституційного Суду України, перевірки на предмет конституційності підлягають відповідні правові акти. При цьому серед них не виділено нормативно-правових або індивідуально правових, тобто до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань щодо конституційності відповідних правових актів незалежно від того, мають вони нормативно-правовий чи індивідуально-правовий характер.

Згідно з пп. 1 п. 3 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів поширюється на закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті після набуття чинності Конституцією України.

Відповідно до п. 1 розділу XV Перехідних положень Конституції України закони та інші нормативно-правові акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України. Отже, вони також можуть перевірятися Конституційним Судом України щодо їх конституційності.

Підпункт 2 п. 3 розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» та Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 р. у справі № 3/35-313 (про акти органів Верховної Ради України) юрисдикцію Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів поширили також і на закони та інші правові акти

Верховної Ради України, нормативні акти Президії Верховної Ради України, правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, прийняті до набуття чинності Конституції України.

При цьому Конституційний Суд України керується тим, що на підставі п. 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України правомірним є поширення юрисдикції Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України, тільки на нормативні правові акти, враховуючи, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, встановлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію.

Об'єктом конституційної юрисдикції можуть бути не тільки письмові акти, а й дії або бездіяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим (наприклад, невиконання вимог ст. 138 Конституції України про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим тощо). Такі способи порушення Конституції України або законів України не виключаються і тому згідно з Конституцією України Верховна Рада України може достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85).

Як показує практика, не зайвим було б як об'єкт юрисдикції Конституційного Суду України передбачити і бездіяльність вищих органів влади України.

Не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України проекти правових актів, крім визначених у ст. 159 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України. З огляду на принцип поділу влади (ст. 6 Конституції України) повноваження Конституційного Суду України не дозволяють йому втручатися у стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередню перевірку.

За змістом статей 150, 152 Конституції України об'єктом перевірки Конституційного Суду України можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності. Якщо на момент розгляду справи Конституційним Судом України правовий акт втратив чинність, Конституційний Суд України здійснює його перевірку на предмет конституційності тільки в тих випадках, коли неможливо поновити конституційні права і свободи людини і громадянина, порушені його застосуванням.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності підзаконних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

Конституційний Суд України також не уповноважений вирішувати питання як конституційності, так і законності рішень органів місцевого самоврядування (ст. 144 Конституції України), актів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, актів органів прокуратури України, судів загальної юрисдикції тощо.

Певною мірою суперечливим є положення ч. 2 ст. 137 Конституції України, яка передбачає право Президента України з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України на їх зупинення з одночасним зверненням до Конституційного Суду України лише щодо їх неконституційності.

Водночас до повноважень Верховної Ради України належить дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

З цього випливає, що Конституційний Суд України в цих випадках вирішує питання як конституційності, так і законності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Разом із тим незаконними акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть визнаватися і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України, дія якої припинилась одночасно з набуттям чинності Конституції України, тобто з дня її прийняття (ст. 160 Конституції України, Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» від 28 червня 1996 р.).

Об'єктом перевірки Конституційного Суду України є лише ті акти, які мають правове значення, тобто стосуються права, спричиняють юридичні наслідки. Отже, не можуть бути об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру тощо, які не мають юридичного значення, не породжують жодних юридичних наслідків.

Конституційний Суд України не вправі перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ні за якими параметрами і вони не можуть бути визнані неконституційними. Проте розділ XIII Конституції України встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження при внесенні змін до неї. Тому об'єктом перевірки Конституційного Суду України є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159 Конституції України), а й закони про внесення змін до Конституції України.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ч. 1 ст. 5 Конституції України), тобто в Україні вся влада належить народу (Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. у справі № 1-5/2005 про здійснення влади народом). Влада народу є первинною, єдиною і невід'ємною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення, зокрема через референдуми, результати яких є обов'язковими. Тому не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України закони, прийняті всеукраїнськими референдумами. Але правові акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень про призначення референдуму, є об'єктами перевірки Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів у вигляді як абстрактної, так і конкретної конституційної перевірки. Абстрактна перевірка не пов'язана із застосуванням правового акта, а конкретна перевірка, навпаки, здійснюється у зв'язку з конкретними випадками застосування правового акта чи з конкретною діяльністю органів держави і посадових осіб.

Відповідно до Конституції України закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремі частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо було порушено встановлену Конституцією України процедуру їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності (ч. 1 ст. 152). Звідси випливає, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів як з точки зору матеріальної, тобто змістової їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті.

Згідно з ч. 1 ст. 151 Конституції об'єктом перевірки Конституційним Судом України можуть бути як ратифіковані міжнародні договори України, так і міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

Поняття міжнародного договору України та перелік видів міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, визначені в Законі України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про правонаступництво» Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки. Таким чином, об'єктом перевірки Конституційним Судом України можуть бути і міжнародні договори СРСР.

Міжнародні договори, які втратили чинність, не можуть бути об'єктом перевірки Конституційним Судом України.

Об'єктом конституційної юрисдикції може бути як будь-який міжнародний договір України, так і відповідні акти нашої держави про приєднання до них, визначення їх міжнародними договорами України. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України).

Норми міжнародного договору можуть мати практику їх офіційного тлумачення міжнародними органами, яка у зв'язку з цим також є об'єктом перевірки Конституційного Суду України. Так, юрисдикція Європейського суду з прав людини відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування конвенції». Урахування таких тлумачень є частиною виконання зобов'язань за міжнародними договорами¹.

Об'єктом перевірки Конституційним Судом України також може бути законопроект про внесення змін до Конституції України щодо його відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України (ст. 159 Конституції України). При розгляді цих справ Конституційний Суд України перевіряє і порядок внесення змін до Конституції України, передбачений розділом XIII Конституції України. У Рішенні Конституційного Суду України від 9 червня 1998 р. у справі № 1-26/98 щодо внесення змін до Конституції України роз'яснено, що «включення ст. 159 до розділу XIII Конституції України зумовлено тим, щоб не допустити внесення змін до Конституції України всупереч вимогам ст. 157 і 158 Конституції України. Звідси випливає, що згідно із ст. 159 Конституції України обов'язковий перевіряти на відповідність ст. 157 і 158 Конституції України підлягають і усі можливі поправки, внесені до законопроекту, поданого до Верховної Ради України в порядку ст. 154, 155, 156 Конституції України, у процесі його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України».

Отже, законопроект, який за висновком Конституційного Суду України відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України і до якого було внесено поправки під час розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України, підлягає також перевірці Конституційного Суду України щодо відповідності цього законопроекту вимогам зазначених статей перед прийняттям його як закону про внесення змін до Конституції України.

Таким чином, стосовно надання висновку про відповідність Конституції України міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, та про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України перевірка Конституційного Суду України має попередній (превентивний) характер.

Об'єктом перевірки Конституційного Суду України може бути питання додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту (ч. 2 ст. 151 Конституції).

¹ Див. *Тихий В. П.* Правова природа практики Європейського Суду з прав людини // Вісник Академії прокуратури. – 2006. – № 2. – С. 81–84.

Конституційна процедура розслідування і розгляду справ про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту передбачена ст. 111 Конституції України. Згідно з цим перевірки Конституційного Суду України підлягають: ініціювання більшістю від конституційного складу Верховної Ради України питання про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; створення Верховною Радою України спеціальної слідчої комісії для проведення розслідування; включення до її складу спеціального прокурора і спеціальних слідчих; робота цієї комісії; її висновки і пропозиції; розгляд їх на засіданні Верховної Ради України; прийняття за наявності підстав Верховною Радою України не менше як двома третинами від її конституційного складу рішення про звинувачення Президента України у вчиненні ним державної зради або іншого злочину; прийняття Верховною Радою України рішення про звернення до Конституційного Суду України про отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного (владного) тлумачення Конституції та законів належало Верховній Раді. Конституція України закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до самостійних повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України і самостійним напрямом його діяльності. Про це свідчить не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, а й п. 6 розділу XV Перехідних положень Конституції України, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Як зазначається у Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 р. у справі № 1/1909-97 щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98 Конституції України, «ці зміни зумовлені переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина 1 статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України, і відповідно до законів України (частина 2 статті 6 Конституції України)».

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, а й позбавляло б остаточності рішення Конституційного Суду України, вело б до їх перегляду та скасування, підривало б стабільність законодавства, рибало б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б цей загальноновизнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи інших положень закону він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким чи зовсім інакшим, але відповідно до Конституції України врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Але об'єктом офіційного

тлумачення Конституційного Суду України можуть бути закони чи їх окремі положення, які застосовуються у зв'язку з їх переживаючою (ультраактивною) силою.

Офіційному тлумаченню Конституційного Суду України підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому офіційному тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма наслідками, що випливають з цього.

Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. В іншому випадку своїм тлумаченням вказаних положень Конституції або законів України Конституційний Суд України обмежував би повноваження Верховної Ради України.

Якщо існують прогалини в Конституції або законах України, Конституційний Суд України повинен відмовитися від тлумачення, бо тут немає об'єкта тлумачення, а заповнення прогалин у законодавстві Конституційному Суду України невідомче¹.

Розгляд і вирішення питань Конституційний Суд здійснює не за власною ініціативою, а за зверненням певних суб'єктів.

Конституція України не передбачає права громадян, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб на звернення до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів та інших правових актів (право на конституційну скаргу). Фізичні та юридичні особи можуть з цих питань звертатися до Президента України, який є гарантом прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 102 Конституції України), до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») або інших суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України.

Було б справедливим надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України саме щодо неконституційності законів (їх положень), які порушують їх конституційні права або можуть їх порушити. Вони якнайкраще знають, чи порушені або можуть бути порушені їх конституційні права і свободи тим чи іншим нормативно-правовим актом.

Конституційний Суд України за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення, а у справах з інших питань — дає висновки². Конституційний Суд України виносить рішення і висновки тільки стосовно того, що може бути обґрунтовано положеннями Конституції України.

Незважаючи на відмінності за формою, рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання. Це передбачено як ч. 2 ст. 150, так і ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а також ч. 5 цієї статті, згідно з якою всі судові рішення, незалежно від їх конкретних форм, що ухвалюються судами іменем України, є обов'язковими до виконання на всій території Украї-

¹ Суді загальної юрисдикції мають право і зобов'язані долати прогалини у праві стосовно конкретних справ, вирішувати їх за аналогією права (закону). Забороняється відмова у правосудді у зв'язку з відсутністю або неповнотою нормативно-правових актів. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу України).

² У супереччю ч. 2 ст. 150 Конституції України, яка зазначає, що з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України ухвалює рішення, Закон України «Про Конституційний Суд України» називає ці акти висновками Конституційного Суду України (ст. 62).

ни. Саме так вирішено це питання і в Законі України «Про Конституційний Суд України» (ст. 69).

Рішення і висновки Конституційного Суду України діють безпосередньо і не потребують підтвердження з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення.

Конституційний Суд України має право зажадати від цих органів письмового підтвердження виконання рішення Конституційного Суду України.

При розгляді справи Конституційний Суд України може дійти висновку і про необхідність урегулювання тих чи інших відносин, зокрема порядку застосування певної норми.

Конституційний Суд України роз'яснив, що положення ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо порядку виконання рішень Конституційного Суду України треба розуміти як право Конституційного Суду України у разі необхідності визначати у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти обов'язок на відповідні державні органи забезпечити це виконання. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України (Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2000 р. у справі № 1-31/2000 про порядок виконання рішень Конституційного Суду України).

Додаткове визначення у рішеннях Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підміняє загальної обов'язковості їх виконання.

Рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту їх ухвалення (проголошення) і ніхто, в тому числі і Конституційний Суд України, скасувати або змінити їх не можуть. Але зміни до Конституції України тягнуть за собою і відповідні зміни рішень Конституційного Суду України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть бути оскаржені. Разом із тим відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових органів чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а значить, і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи в жодному випадку не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

У разі якщо правові акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), вони оголошуються не чинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Ці акти фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили силу на підставі рішення Конституційного Суду України.

Визнання правового акта неконституційним означає його вилучення з правової системи, оскільки він вважається анульованим і нечинним та не підлягає застосуванню.

Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи не у праві застосовувати чи використовувати правові акти або їх положення, які визнані неконституційними.

Юридична сила рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта.

Рішення Конституційного Суду України, якими визнані закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення неконституційними, мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення Конституційного Суду України фактично створюють нові правові норми. Вони поширюються на всіх суб'єктів права і породжують нові права і обов'язки.

Рішення Конституційного Суду України про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє їх обов'язкової сили. Але юридична сила такого рішення Конституційного Суду України не може бути прирівняна до юридичної сили звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України мають пряму і негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією України, – і зворотню дію. Згідно зі ст. 58 Конституції України рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має звороту дію.

Визнання правового акта неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення. Рішення судів та інших органів, в основу яких була покладена норма, визнана згодом неконституційною, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті.

Визнання закону неконституційним поновлює дію «старого закону», якщо він існував і не суперечить Конституції України, або веде до прогалін у законодавчому регулюванні тих чи інших суспільних відносин.

Конституції України можуть відповідати альтернативні вирішення тих чи інших питань. Тому більш точним є застосування терміна «неконституційність правового акта», тобто його антиконституційність, суперечність Конституції України. Інше вирішення цього питання може призвести до неоднозначного тлумачення і застосування рішень Конституційного Суду України. Наприклад, правовий акт визнаний конституційним, але це не свідчить про те, що в деяких випадках такий же акт з протилежним змістом є неконституційним.

Конституційний Суд України приймає рішення щодо конституційності того чи іншого правового акта, але не висловлює свою позицію щодо можливості його застосування в конкретній справі судів загальної юрисдикції, що було б утручанням в її розв'язання.

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції або законів України офіційно тлумачиться (роз'яснюється) положення Конституції та законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. У разі якщо при тлумаченні (з'ясуванні) закону України (його окремих положень) була встановлена його невідповідність Конституції України (неконституційність), він (його окремі положення) визнається неконституційним.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від положення Консти-

туційного Суду України в системі механізму держави і його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в їх з'ясуванні та роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього, визначення прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин.

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – нормативне тлумачення, норми-роз'яснення, вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом із положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути самі по собі нормативною основою правозастосовних актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилається на правові норми Конституції України та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення Конституційним Судом України.

Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного й однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України полягає в тому, що воно (роз'яснення) має державний загальнообов'язковий характер, що за юридичною силою наближає його до роз'яснюваних положень Конституції України та законів України.

Офіційне тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України мають за своєю обов'язковістю вищу юридичну силу порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Це – вищий вид тлумачення Конституції України та законів України. Адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (знаходиться у супідрядному положенні) за актом, що роз'яснюється, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами.

Сфера дії (територія, коло осіб і коло випадків) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України збігається зі сферою дії останніх і вони є нормативними.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться, воно поділяє їх долю. Причому тлумачення однієї і тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо або опосередковано не змінювалася.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набрання чинності самих положень Конституції України та законів України, що інтерпретуються.

Адже у процесі здійснення правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається тим самим (незмінним), і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватися відповідно до цього змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

При «переживанні» положень законів України, які інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Тлумачення Конституції України, законів України та інших актів здійснюється Конституційним Судом України також і при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України); при перевірці справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент (ч. 5 ст. 111, ч. 2 ст. 151 Конституції України); при дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Справа в тому, що застосування Конституції, як й інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції України, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без цього немає і самої конституційної юрисдикції. Але якщо спеціальною метою і результатом офіційного (нормативного) тлумачення Конституції України та законів України за конституційними поданнями чи конституційними зверненнями є саме офіційне (нормативне) тлумачення цих актів, то безпосередньою метою тлумачення положень Конституції України та актів, які перевіряються на конституційність (казуальне тлумачення), є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України.

Тут не ставиться спеціальна мета тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України, воно є невід'ємною складовою застосування Конституції, є засобом вирішення конкретного конституційно-правового спору, аргументом обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес, фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку) і як самостійне явище не існує.

Незважаючи на те що це тлумачення норм права має найменування «казуальне», воно далеко виходить за межі конкретної справи. Такі рішення Конституційного Суду України у конкретних справах є прецедентами у сенсі зразків, прикладів розуміння і застосування положень Конституції та законів України. У цих рішеннях нерідко формулюються загальні правові позиції (положення) стосовно інтерпретації тих чи інших норм права. Ці інтерпретації як і офіційні (нормативні) тлумачення Конституції та законів України є обов'язковими для виконання, в тому числі і для Конституційного Суду України. Тому висновки щодо нормативного тлумачення Конституційного Суду України мають у принципі застосовуватися і до його казуального тлумачення.

При визнанні міжнародного договору України таким, що не відповідає Конституції України, він втрачає обов'язковість для України. Але у зв'язку з тим, що ця проблема є міжнародно-правовою, при виході з міжнародного договору необхідно дотримуватися Віденської конвенції про право міжнародних договорів, інших загаль-

новизнаних принципів і норм міжнародного права та положень, передбачених у самому міжнародному договорі, який перевіряється Конституційним Судом України.

У випадках визнання міжнародного договору, який внесено до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, така згода не може бути надана Верховною Радою України. У частині 2 ст. 9 Конституції передбачено, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

У разі визнання міжнародного договору, що вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість таким, що відповідає Конституції України (конституційним), Верховна Рада України може продовжувати процедуру прийняття закону про надання згоди на його обов'язковість.

Висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту Конституційний Суд України дає відповідно до ст. 111 Конституції України. Цей висновок разом із висновком Верховного Суду України про те, чи діяння, в яких звинувачується Президент України, містять ознаки державної зради або іншого злочину, є необхідною умовою подальшого розгляду Верховною Радою України справи про імпичмент. Якщо висновок Конституційного Суду України буде негативним, тобто констатуватиме недодержання вказаної конституційної процедури, розгляд справи Верховною Радою України повинно бути припинено.

Згідно з Конституцією України висновок Конституційного Суду України про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України має бути надано до початку його розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради України. Конституційний Суд України надає висновки щодо відповідності цих законопроектів вимогам статей 157 і 158 Конституції України згідно з положеннями ст. 159 Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України є необхідною умовою розгляду цього законопроекту Верховною Радою України. При позитивному висновку Верховна Рада України може внести відповідні зміни до Конституції України, а при негативному – відхилити такий законопроект.

Невиконання рішень і висновків Конституційного Суду України спричиняє передбачену законом відповідальність.

Тихий В. П. *Правова природа Конституційного Суду України, його повноваження, рішення та висновки*

Анотація. У статті з посиланнями на Конституцію України та інші законодавчі акти проводиться детальний аналіз правової природи, повноважень, статусу рішень і висновків КСУ, а також процедури виконання його рішень.

Ключові слова: Конституція, Конституційний Суд України, юрисдикція, рішення, висновки, виконання, тлумачення.

ОСНОВНІ ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ (коментар до статті 150 Конституції України)

(Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 4. – С. 30–35)

Стаття 150. До повноважень Конституційного Суду України належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

3) питань, передбачених цією статтею, Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

1. Норми статті 150 визначають основні (головні) функції і повноваження Конституційного Суду України (пункти 1 і 2 частини першої), коло суб'єктів, які мають право звертатися до Конституційного Суду України, ініціювати розгляд ним конституційно-правових справ (абзац другий частини першої), форму та характер актів, які ухвалює Конституційний Суд України, щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів і офіційного тлумачення Конституції України та законів України (частина друга). За своїм змістом норми статті 150 Конституції України є уповноважуваними, а за функціональною спрямованістю – регулятивними і охоронними (регулятивно-охоронні).

2. У статті 150 Конституції України передбачено дві групи повноважень Конституційного Суду України, а саме: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів (конституційний судовий контроль Конституційного Суду України) (пункт 1 частини першої); 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (правотлумачна, правороз'яснювальна, інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України) (пункт 2 частини першої).

3. Згідно зі статтею 150 Конституції України об'єктами конституційного контролю Конституційного Суду України (вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) є: 1) закони та інші правові акти Верховної Ради України; 2) акти Президента України; 3) акти Кабінету Міністрів України; 4) правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Зазначений перелік об'єктів конституційного контролю є вичерпним (закритим).

4. Поняття законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим передбачені відповідно статтею 91, частинами третьою і четвертою статті 106, статтями 117, 135, 137 Конституції України.

5. Конституційний Суд України не має права перевіряти конституційність положень чинної Конституції України по жодних параметрах і вони не можуть бути визнані неконституційними.

6. Перевірці відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності, тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється Конституційним Судом України тільки в порядку наступного (репресивного) конституційного судового контролю.

7. Не можуть бути об'єктами конституційного контролю Конституційного Суду України проекти правових актів, крім, відповідно до статті 159 Конституції України, законопроектів про внесення змін до Конституції України. Виходячи з принципу поділу влади (стаття 6 Конституції України) повноваження Конституційного Суду України не дозволяють йому втручатись в стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередній контроль.

8. За змістом статей 150 і 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності.

9. Згідно зі статтею 150 Конституції України у її системному зв'язку з частиною другою статті 147 та частиною першою статті 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю є лише правові акти, тобто ті, що мають правове значення, стосуються права, тягнуть за собою юридичні наслідки. Отже, не можуть бути об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру тощо, які не мають юридичного значення, не породжують жодних юридичних наслідків.

10. До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності підзаконних актів: 1) Верховної Ради України; 2) Президента України; 3) Кабінету Міністрів України; 4) Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

11. Конституційний Суд України також не уповноважений вирішувати питання як конституційності, так і законності актів органів влади, не зазначених у пункті 1 частини 1 статті 150 Конституції України. Це рішення органів місцевого самоврядування (стаття 144 Конституції України), акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, акти органів прокуратури України, акти судів загальної юрисдикції тощо.

12. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) у вигляді як абстрактного, так і конкретного конституційного контролю. Абстрактний контроль не пов'язаний із застосуванням правового акта, а конкретний контроль, навпаки, здійснюється у зв'язку з конкретними випадками застосування правового акта чи з конкретною діяльністю органів держави і посадових осіб.

13. Конституційний Суд України перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України.

14. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів з точки зору як матеріальної, тобто змістовної, їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленій Конституцією України процедурі їх розгляду, ухвалення або набрання

ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті (частина перша статті 152 Конституції України, стаття 15 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

15. Розгляд і вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Конституційний Суд України здійснює не за власною ініціативою, а за зверненнями (конституційними поданнями) певних суб'єктів, передбачених абзацом другим частини першої статті 150 Конституції України.

16. Конституційне звернення (подання) є приводом для розгляду справи Конституційним Судом України, тобто зобов'язує Конституційний Суд України прийняти її до розгляду.

17. Підставою для конституційного подання і, відповідно, розгляду Конституційним Судом України справи щодо неконституційності закону або іншого правового акта є наявність спору щодо їх конституційності. Наявність підстави для розгляду справи зобов'язує Конституційний Суд України розглянути її по суті в судовому засіданні і винести у ній вмотивоване рішення.

18. Суб'єктами права на звернення (конституційне подання) до Конституційного Суду України про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших нормативних актів є: Президент України; не менше сорока п'яти депутатів Верховної Ради України (тобто десята частина загального складу Верховної Ради України, встановленого частиною першою статті 76 Конституції України); Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим (абзац другий частини першої статті 150 Конституції України, стаття 40 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

19. Об'єктом офіційного тлумачення Конституційним Судом України є чинні Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, що втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Об'єктом офіційного тлумачення Конституційним Судом України можуть бути також закони або їх окремі положення, які застосовуються у зв'язку з їх переважаючою (ультраактивною) силою.

20. Офіційному тлумаченню Конституційним Судом України підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому офіційному тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма впливаючими з цього наслідками.

21. Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. У протилежному випадку своїм тлумаченням зазначених положень Конституції або законів України Конституційний Суд України обмежував би повноваження Верховної Ради України.

22. Юридичну діяльність щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України здійснює за зверненнями певних суб'єктів за встановленою законом процедурою і виражає в особливій формі – інтерпретаційних актах – у рішеннях, які тягнуть за собою відповідні правові наслідки.

23. Конституція України і, зокрема стаття 150, не визначила кола суб'єктів, які можуть звертатися до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України, залишивши це питання на розсуд законодавця.

24. Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» право на звернення до Конституційного Суду України щодо необхідності офіційного тлумачення

Конституції України та законів України мають такі суб'єкти: 1) у формі конституційного подання – Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (абзац четвертий статті 41); 2) у формі конституційного звернення – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (стаття 43). Підставами для звернення до Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України у формі конституційного подання та конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

25. Підставою для офіційного тлумачення Конституції України або законів України за конституційними поданнями органів державної влади і органів місцевого самоврядування, не передбачених статтею 150 Конституції України, є тільки ті положення цих правових актів, які стосуються питань, віднесених до відання цих суб'єктів.

26. Підставою для офіційного тлумачення Конституції України або законів України за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб є тільки ті положення цих правових актів, які застосовані або підлягають застосуванню щодо суб'єкта конституційного звернення в конкретній справі, і це призвело чи може призвести до порушення його конкретного конституційного права. Суб'єкт конституційного звернення повинен вказати конкретні факти і обставини, які свідчили б про це.

27. У практиці трапляються такі ситуації, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються, хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Конституційний Суд України у цих випадках також розглядає справи за зверненнями фізичних або юридичних осіб і приймає у них відповідні рішення.

28. Конституційний Суд України за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення.

29. Рішення Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів і про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, в тому числі й самим Конституційним Судом України, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями, громадянами та юридичними особами на всій території України. Невиконання рішень Конституційного Суду України тягне передбачену законом відповідальність.

30. Рішення Конституційного Суду України діють безпосередньо і не потребують підтверджень з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

31. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів або інших правових актів та щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту ухвалення (проголошення) і ніхто, в тому числі й Конституційний Суд України, скасувати або змінити їх не можуть.

32. Рішення Конституційного Суду України не можуть бути оскаржені. Разом з тим, відповідно до частини четвертої статті 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна, а отже, і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи ні в якому випадку не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

33. У рішеннях Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) правових актів вони визнаються нечинними на майбутнє.

34. У разі якщо ці акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), вони оголошуються нечинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (частина друга статті 152 Конституції України, стаття 73 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Ці акти фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили силу на підставі рішення Конституційного Суду України.

35. Юридична сила рішення Конституційного Суду України про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта.

36. Рішення Конституційного Суду України, якими закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення визнані неконституційними, мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію «негативного» правотворця.

37. Рішення Конституційного Суду України про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє їх обов'язкової сили. Але юридична сила такого рішення Конституційного Суду України не може бути прирівняна до юридичної сили звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

38. Рішення Конституційного Суду України про невідповідність Конституції України (неконституційність) законів, інших правових актів або їх окремих положень мають пряму і негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією України, і зворотню дію. Згідно зі статтею 58 Конституції України рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотню дію.

39. Визнання правового акта неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення.

40. Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України є похідною від положення Конституційного Суду України в системі механізму держави та його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в їх з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях.

41. Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього.

42. Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – нормативне тлумачення, норми роз'яснення, вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістав вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути нормативною основою правозастосовних актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції України та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення Конституційним Судом України.

43. Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного і однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

44. Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України полягає в тому, що воно (роз'яснення) має державний загальнообов'язковий характер, який за юридичною силою наближає його до роз'яснюваних положень Конституції України та законів України.

45. Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується за актом, що роз'яснюється, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами.

46. Сфера дії (територія, коло осіб і коло випадків) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України співпадає зі сферою дії останніх, і вони є нормативними.

47. Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом України Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться, воно поділяє їх долю. Причому тлумачення однієї і тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо або опосередковано не змінювалася.

48. Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набрання чинності самих положень Конституції України та законами України, що інтерпретуються. Адже в процесі здійснення правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається одним і тим самим (незмінним), і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той смисл, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватися відповідно до даного змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ПРОВОА ПРИРОДА ЙОГО РІШЕНЬ

(Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 4. – С. 38–44)

Згідно з Конституцією України до повноважень Конституційного Суду України (далі – КСУ) належить:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частина перша статті 150);

2) надання висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151), про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України (стаття 159) та про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (пункт 28 частини першої статті 85);

3) перевірка справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (частина шоста статті 111, частина друга статті 151);

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (пункт 2 частини першої ст. 150).

Відповідно до статті 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. Надання права законодавчої ініціативи КСУ та Верховному Суду України порушує конституційний принцип поділу влади. З метою утвердження верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, підтримання авторитету, незалежності, безсторонності та неупередженості суду слід виключити можливість надання права законодавчої ініціативи цим судовим органам.

Перевірці відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності. Тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється КСУ тільки в порядку наступного (репресивного) конституційного судового контролю.

Стосовно надання висновку про відповідність Конституції України міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'яз-

ковість, та про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України конституційний контроль КСУ має попередній (превентивний) характер.

Не можуть бути об'єктами конституційного контролю КСУ проекти правових актів, крім, відповідно до статті 159 Конституції України, законопроектів про внесення змін до Конституції України. Виходячи з принципу поділу влади (стаття 6 Конституції України) КСУ не має права втручатися в стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередній контроль.

За змістом статей 150 і 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності. Якщо на момент розгляду справи КСУ правовий акт втратив чинність, то Суд здійснює його перевірку на предмет конституційності тільки в тих випадках, коли неможливо поновити конституційні права і свободи людини і громадянина, порушені його застосуванням.

До повноважень КСУ не належать питання законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

КСУ перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів попередній Конституції України.

Об'єктом конституційного контролю КСУ є лише ті акти, що мають правове значення, стосуються права і породжують юридичні наслідки. Отже, такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру, що не мають юридичного значення, не можуть бути об'єктом конституційного контролю.

КСУ не має права перевіряти конституційність положень чинної Конституції України за жодними параметрами, і вони не можуть бути визнані неконституційними. Оскільки розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції встановлює порядок внесення змін до Основного Закону і передбачає при цьому певні обмеження, то об'єктом конституційного контролю є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції (стаття 159 Конституції України), а й закони про внесення до неї змін. Враховуючи, що повноваження КСУ визначаються лише Конституцією, Закон України «Про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» від 4 серпня 2006 року, яким Верховна Рада України виключила з юрисдикції КСУ питання про відповідність (конституційність) «законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності», суперечить Конституції України (є неконституційним).

КСУ вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів у вигляді як абстрактного, так і конкретного конституційного контролю. Абстрактний контроль не пов'язаний зі застосуванням правового акта, а конкретний контроль, навпаки, здійснюється в зв'язку з конкретними випадками застосування правового акта чи з конкретною діяльністю держави і посадових осіб.

Також до компетенції КСУ належить розгляд питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів з погляду матеріальної, тобто змістової, їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті.

За радянських часів право офіційного тлумачення Конституції та законів України належало Верховній Раді виходячи з її формального верховенства як вищого представницького органу, наділеного, теж формально, всією повнотою державної влади.

Чинна Конституція України закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6) і з відання Верховної Ради України передала право офіційного тлумачення Конституції та законів України до повноважень КСУ (частина друга статті 147, пункт 2 частини першої статті 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (частина перша статті 147). Тобто офіційне тлумачення Конституції та законів України є самостійним напрямком діяльності КСУ. Про це свідчить не тільки частина друга статті 147 та пункт 2 частини першої статті 150, а й пункт 6 розділу XV «Перехідні положення» Конституції, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів тільки до створення КСУ.

Збереження за Верховною Радою функції офіційного тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України не тільки створило б небезпеку внесення змін до цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, а й позбавило рішення КСУ остаточності, спричинило їх перегляд та скасування, підірвало стабільність законодавства, зробило парламент суддею у своїй (власній) справі, що є недопустимим. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити шляхом прийняття закону. У разі незгоди парламенту з рішенням КСУ щодо тлумачення тих чи інших положень закону, він може внести поправки, щоб зробити закон чіткішим, або зовсім змінити його текст та відповідно до Конституції врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Об'єктом офіційного тлумачення КСУ є чинні Конституція та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Однак об'єктом його офіційного тлумачення можуть бути закони або їх окремі положення, що застосовуються у зв'язку з їх переживаючою (ультраактивною) силою.

Оскільки офіційному тлумаченню КСУ підлягають закони, які відповідають Основному Закону, то йому передують з'ясування питання їх відповідності Конституції (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції, суперечить їй, він визнається неконституційним.

У разі різної інтерпретації тих чи інших положень Конституції або законів України, якщо ці інтерпретації не суперечать Основному Закону, конкретизувати такі положення має парламент. Здійснюючи тлумачення у таких випадках, КСУ обмежував би повноваження Верховної Ради.

За результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України КСУ приймає рішення, а у справах з інших питань дає висновки, які рівною мірою є обов'язковими до виконання. Невиконання його рішень і висновків призводить до передбаченої законом відповідальності. Ці акти діють безпосередньо і не потребують підтвердження з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

У разі необхідності КСУ може визначити у своєму рішенні порядок і строки його виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення та зажадати від них письмового підтвердження виконання його рішення (стаття 70 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

КСУ роз'яснив, що положення частини другої статті 70 Закону щодо порядку виконання його рішень треба розуміти як право Суду в разі необхідності визначати у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти обов'язок забезпечити це виконання на відповідні державні органи. При цьому, незалежно від того, чи визначено в рішенні порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Кон-

ституцією та законами України (Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону стосовно порядку виконання рішень КСУ (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)¹. Додаткове визначення у рішеннях порядку їх виконання не скасовує і не підмінює загальну обов'язковість їх виконання².

Рішення й висновки КСУ є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту ухвалення (проголошення) і ніхто, в тому числі й сам Конституційний Суд, скасувати або змінити їх не може.

Рішення і висновки КСУ не можуть бути оскаржені. Разом з тим, якщо особа використала всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна, а отже, й оскаржувати у них рішення КСУ (частина четверта статті 55 Конституції України). Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги зазначені органи в жодному разі не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

У рішеннях КСУ про невідповідність Конституції України (конституційність) правових актів вони визнаються нечинними на майбутнє і втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність (частина друга статті 152 Конституції України). Саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані рішеннями КСУ неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили силу на підставі рішення Конституційного Суду України. Адже, як роз'яснив КСУ, «положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (Рішення у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України)³.

Органи державної влади, органи Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи не в праві застосовувати чи використовувати правові акти або їх положення, визнані неконституційними⁴.

Юридична сила рішення КСУ про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта. Рішення, якими закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення визнані неконституційними, мають силу нормативно-правового акту. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, КСУ виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення фактично створюють нові правові норми. Вони поширюються на всіх суб'єктів права і породжують для них нові права і обов'язки.

Рішення КСУ про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє їх обов'язкової сили. Але юридична сила такого рішення не може дорівню-

вати юридичній силі звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

Рішення і висновки КСУ мають пряму й негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією України, і зворотню. Згідно зі статтею 58 Конституції рішення КСУ, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має звороту дію.

Визнання правового акту неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення.

Правова природа рішень КСУ щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України є похідною від місця КСУ в системі держави та його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції та законів України полягає в їх з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення КСУ положень Конституції України та законів є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього.

Змістом офіційного тлумачення положень Конституції та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні, що пояснюють, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Вони сприяють правильній реалізації Конституції та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції та законів України, діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути нормативною основою правозастосовчих актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції та законів України як на юридичні підстави для рішення і тільки додатково – на їх офіційні роз'яснення Конституційним Судом.

Функціональне призначення рішень КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного і однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів зміцнення конституційної законності, охорони Конституції.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом положень Конституції та законів України полягає в тому, що воно (тлумачення) має державний загальнообов'язковий характер, а це наближає його за юридичною силою до роз'яснюваних положень Конституції та законів України.

Офіційні тлумачення Конституційним Судом положень Конституції та законів України мають вищу юридичну силу порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (є супідрядним) за актом, що роз'яснюється, тобто тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – за законами.

Сфера дії (територія, коло осіб і випадки) рішень КСУ про офіційне тлумачення Конституції та законів України збігається зі сферою дії останніх, і вони є нормативними.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться. Причому тлумачення однієї й тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо чи опосередковано не змінювалася.

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 21.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 20.

Офіційне тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом має зворотну силу. Її межі визначаються моментом набрання чинності положеннями Конституції та законів України, що інтерпретуються. Адаже в процесі здійснення правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається одним і тим самим (незмінним), а офіційне тлумачення тільки встановлює той зміст, який заклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватися відповідно до нього. Якщо офіційному тлумаченню положень Конституції або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

У разі переживаючої сили положень законів України, що інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Відповідно до Основного Закону тлумачення здійснюється: при вирішенні питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради, актів Президента, Кабінету Міністрів, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частини першої статті 150); у разі перевірки справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент (частина п'ята статті 111, частина друга статті 151); у разі дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України (пункт 28 частини першої статті 85), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції вимогам її статей 157 і 158. Справа в тому, що застосування Конституції, як і інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без цього немає і самої конституційної юрисдикції. Але якщо спеціальною метою і результатом офіційного (нормативного) тлумачення Конституції та законів України є саме офіційне (нормативне) тлумачення цих актів, то безпосередньою метою тлумачення актів, які перевіряються на конституційність, є з'ясування питання про їх відповідність Конституції України (казуальне тлумачення).

Тут не ставиться спеціальна мета тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України – воно є невід'ємною складовою застосування Конституції, засобом вирішення конкретного конституційно-правового спору, аргументом обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес і фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку) і як самостійне явище не існує.

Незважаючи на те, що це тлумачення норм права є казуальним, воно виходить далеко за межі конкретної справи. Такі рішення КСУ у конкретних справах є прецедентами у сенсі зразків, прикладів розуміння і застосування положень Конституції та законів України. У цих рішеннях нерідко формулюються загальні правові позиції (положення) стосовно інтерпретації тих чи інших норм права. Ці інтерпретації, як і офіційні (нормативні) тлумачення Конституції та законів України, є обов'язковими до виконання, у тому числі і для КСУ. Тому висновки щодо нормативного тлумачення КСУ мають застосовуватися і до його казуального тлумачення.

КОНЦЕПЦІЯ І ПРАКТИКА ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

*(Конституційне судочинство. Американський та український досвід.
Інститут демократії імені Пилипа Орлика. – Київ, 1999. – С. 14–30)*

Проголошення незалежності України, прийняття Конституції України, зміна парадигми держави і права поставили вітчизняну юридичну науку перед необхідністю розробки нової доктрини офіційного тлумачення законів, визначення його суб'єктів, принципів, критеріїв, правової природи, меж, стадій і т. ін. Важливість, нагальна актуальність і гострота цих проблем обумовлена як тим, що офіційне (владне) тлумачення права за наслідками має юридично обов'язкову і зворотну силу, так і тим, що в державі діє безліч законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України 1996 року.

В ході застосування права має місце витлумачення права у відповідності з виробленими теорією тлумачення положеннями. А теорія і практика тлумачення права, в свою чергу, складається у відповідності із сутністю суспільства, держави та права. За радянською системою влади право офіційного тлумачення Конституції і законів належало Верховній Раді, що робило її суддею у власній справі. Більш того, Верховна Рада зловживала цим правом і під виглядом тлумачення Конституції і законів нерідко змінювала їхній зміст і встановлювала нові юридичні норми. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову й позбавила Верховну Раду права офіційного тлумачення Конституції та законів. Згідно з Конституцією, в державі створено Конституційний Суд як єдиний орган конституційної юрисдикції, спеціально уповноважений давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 147 і 150 Конституції України).

Як відзначаються в рішенні від 11 липня 1997 року Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України), «ці зміни зумовлені переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина 1 статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України, і відповідно до законів України (частина 2 статті 6 Конституції України)»¹.

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 24.

Збереження за Верховною Радою України функції автентичного тлумачення Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й позбавило б остаточності рішень Конституційного Суду України, вело б до їх перегляду та скасування, підірвало б стабільність законодавства. Якщо Верховна Рада має намір видати нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону.

Принципи верховенства права, розподілу влад обумовлюють необхідність тлумачення законів державними органами, які їх застосовують, зокрема судовою владою. При цьому кожний суд (суддя), вирішуючи конкретну справу, повинен керуватися тільки нормами права, й жодні органи, в тому числі й вищу судові, крім Конституційного Суду України, не можуть нав'язувати своє розуміння закону. В зв'язку з цим постанови (по суті, адміністративні акти) пленумів Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду України про практику застосування тих чи інших норм права не мають юридичної сили для судів та інших суб'єктів.

Складність офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в тому, що Конституцію України було прийнято в результаті взаємних поступок, компромісних положень. До того ж, значну децицію норм Конституції сформульовано досить загально й абстрактно, в багатьох випадках з використанням оціночних понять.

Положення Конституції визначають напрямок усієї діяльності з тлумачення правових норм. При тлумаченні Конституції України та законів України Конституційний Суд повинен керуватись не тільки буквою закону, а й духом Конституції, принципом верховенства права, пріоритетом прав людини. Тлумачення є перш за все пізнанням окремих правових норм як частин цілого, тобто всієї системи права. Тому сучасні конституційні цінності необхідно враховувати і при тлумаченні законів та інших нормативно-правових актів, які прийнято до набуття чинності Конституцією. Вони є чинними лише у частині, що не суперечить Конституції. Це впливає з принципу тлумачення законів у відповідності до Конституції. Воно не може суперечити їй.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України й повинні відповідати їй (частина 2 статті 8 Конституції України). У відношенні тлумачення законів найвища юридична сила Конституції України над законами виявляється в тому, що зміст законів необхідно з'ясувати (розуміти), інтерпретувати і роз'яснювати в точній відповідності з Конституцією України.

Конституційному Суду слід враховувати те тлумачення Конституції та законів у практиці, яке найбільше відповідає конституційним приписам. 17 липня 1997 року Україна, член Ради Європи, ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та деякі протоколи до неї, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування цієї Конвенції. Тому при з'ясуванні і роз'ясненні Конституції України та законів України щодо прав і основних свобод людини необхідно враховувати як нормативні положення вказаної Конвенції, так і їхні інтерпретації Європейським Судом з прав людини.

Цілком зрозуміло, що ні поняття тлумачення норм права, ні науковий шлях розкриття змісту норм права (тобто наукові основи і наукові методи), ні інші наукові положення про тлумачення не можуть бути встановлені в нормативно-правових актах. Але деякі аспекти офіційного тлумачення законів, які можуть регулюватись правом, регламентуються Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України». Згідно з цим, юридичну діяльність щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України здійснює за зверненнями суб'єктів конституційного подання або конституційного звернення за вста-

новленою процедурою і виражає в особливій формі – інтерпретаційних актах (у рішеннях, що тягнуть за собою відповідні правові наслідки).

Формами звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України є конституційне подання та конституційне звернення (стаття 38 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Приводи для розгляду справ про офіційне тлумачення Конституції України або законів України. Конституційне подання і конституційне звернення про офіційне тлумачення Конституції України або законів України повинні відповідати вимогам, передбаченим Конституцією України та відповідно статтями 39 і 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». В них зазначаються: клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України, повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання (а для суб'єктів конституційного звернення – прізвище, ім'я, по-батькові громадянина України, іноземця чи особи без громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи), відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням, статті (окремі положення) Конституції України або законів України (повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування), які потребують офіційного тлумачення Конституційним Судом України, правове обґрунтування тверджень необхідності в офіційному тлумаченні Конституції України або законів України, дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне подання або конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються), та перелік документів і матеріалів, що додаються. Конституційне подання та конституційне звернення, документи та інші матеріали до них подаються у трьох примірниках.

Конституційне подання, конституційне звернення, яке відповідає вимогам Закону як за формою, так і за змістом, є (служить) приводом для розгляду справи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України.

Невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вказаним вимогам є однією із самостійних підстав для відмови у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України. Конституційний Суд України відмовляє, зокрема, у відкритті конституційного провадження, коли суб'єкти права на конституційне подання, конституційне звернення просили дати юридичну консультацію і задовольнити їх пізнавальний інтерес з правових питань. Так, в ухвалі Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частини 4 статті 44 та частини 3 статті 45 Закону України «Про вибори депутатів місцевих Рад та сільських, селищних, міських голів» зроблено такий висновок: «... в конституційному поданні Центральної виборчої комісії викладено клопотання не щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 44 та частини третьої статті 45 Закону України «Про вибори депутатів місцевих Рад та сільських, селищних, міських голів», а щодо надання Конституційним Судом України консультації про застосування зазначених положень закону, що згідно зі статтею 150 Конституції України, статтею 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належить».

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про Центральну виборчу комісію», здійснення консультативно-методичного забезпечення діяльності виборчих комісій при проведенні виборів депутатів місцевих Рад та сільських, селищних, міських голів віднесено саме до повноважень Центральної виборчої комісії.

Таким чином, практичної необхідності в офіційному тлумаченні Конституційним Судом України положень частини четвертої статті 44 та частини третьої статті 45 Закону України «Про вибори депутатів місцевих Рад та сільських, селищних, міських голів» немає¹.

Право на звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України мають такі суб'єкти:

1) у формі конституційного подання – Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (стаття 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Органи державної влади, не передбачені статтею 150 Конституції України, мають право на конституційне подання про офіційне тлумачення лише тих положень Конституції України та законів України, які стосуються питань, віднесених до відання цих суб'єктів.

2) у формі конституційного звернення – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (стаття 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підстави для розгляду справ про офіційне тлумачення Конституції України або законів України Конституційним Судом України. Якщо наявність приводу до розгляду справи в Конституційному Суді України зобов'язує Суд прийняти її до розгляду, то наявність підстави для розгляду справи зобов'язує Конституційний Суд України розглянути її в судовому засіданні і винести по ній вмотивоване рішення.

Підставами для звернення до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України у формі конституційного подання і конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина 1 статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Практична необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України може бути обумовлена неясністю (двозначністю, розпливчатістю, неточністю, нечіткістю) їх окремих положень, або неоднозначним застосуванням, або хоча і однозначним, проте неправильним їх розумінням і застосуванням у масштабах усієї країни і т.ін. Офіційне тлумачення Конституції України або законів України якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясными, зрозумілими. Так, у рішенні від 13 травня 1997 року Конституційного Суду України про офіційне тлумачення статей 58, 78, 81 Конституції України та статей 243²¹, 243²², 243²⁵ Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата) вказано, що «підставою для розгляду справи згідно з частиною першою статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» стала невизначеність у розумінні зазначених статей Конституції України та Цивільного процесуального кодексу України щодо довгострокового припинення повноважень народних депутатів України відповідно до статті 78 Конституції України (порушення вимог щодо несуміс-

ності депутатського мандата з іншими видами діяльності), чим і зумовлена практична необхідність у їх офіційному тлумаченні»¹, а в рішенні від 3 жовтня 1997 року у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини 5 статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) підставою для розгляду справи, згідно зі статтею 94 Закону відповідно до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України», стала наявність неоднозначного застосування зазначених норм закону України «Про інформацію» та Закону України «Про прокуратуру» судами загальної юрисдикції, що призвело до порушення конституційних прав і свобод громадянина України»². Підстава (причина) для конституційного звернення може бути усунена вже при судовому розгляді в загальному суді і таким чином конституційні права і свободи будуть захищені. Тому, як правило, конституційне звернення повинно прийматися Конституційним Судом України після використання всіх звичайних засобів правового захисту, в тому числі і судового.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, що випливають з неправильного застосування положень Конституції України або законів України, а не судових чи адміністративних рішень. Якщо порушення прав тих чи інших суб'єктів випливає із закону, положення якого не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи в окремій частині. Так, по тій же справі К. Г. Устименка щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» Конституційний Суд України визнав «неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» щодо можливості оскарження прийнятого прокурором рішення до суду лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами»³.

Розгляд Конституційним Судом України справ про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це певний процес, який проходить декілька стадій.

Перша стадія – звернення до Конституційного Суду суб'єкта права на конституційне подання або конституційне звернення з письмовим клопотанням про необхідність офіційного тлумачення статей (окремих положень) Конституції України або законів України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України (статті 39, 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Друга – попередня підготовка суддею Конституційного Суду України питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України та Конституційним Судом України.

Третя – перевірка Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України на їх засіданнях конституційного подання (звернення) щодо необхідності в офіційному тлумаченні і прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України ухвали про відкриття провадження у справі.

Четверта, центральна, стадія – розгляд справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України. Тут на відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 5–6.

² Там само, с. 31–32.

³ Там само, с. 35.

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 2, с. 42–43.

України розглядаються обґрунтування суб'єкта права на конституційне подання чи конституційне звернення необхідності в офіційному тлумаченні окремих положень Конституції України або законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. На закритому пленарному засіданні Конституційного Суду України здійснюється процес, шляхом якого за допомогою застосування спеціальних засобів і прийомів тлумачення правових норм розкривається їхній зміст (тобто встановлюється, яку поведінку ними приписує правотворець, що забороняє і що дозволяє), розробляється, мотивується, розглядається і приймається рішення Конституційного Суду, в резолютивній частині якого офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції України або законів України, щодо яких застосували конституційне подання чи конституційне звернення. При цьому офіційне тлумачення законів України передбачає з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним. Прикладом може бути рішення від 13 травня 1998 року Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 3 та 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» (справа щодо статусу депутатів Рад), яким визнано такими що «не відповідають Конституції України (є неконституційними) положення частини 1 статті 5 Закону України «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів» про те, що депутат Ради не може бути головою місцевої державної адміністрації, його заступником, керівником її структурного підрозділу, прокурором»¹.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення повинне містити такі реквізити: найменування рішення, дату і місце прийняття, його номер; персональний склад Суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи; перелік учасників судового засідання; зміст конституційного подання; повну назву положення Конституції України або законів України, які офіційно тлумачаться, з посиланням на дату прийняття, порядковий номер, за яким Верховною Радою України прийнято закон; положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при прийнятті рішення; мотивувальну частину рішення; резолютивну частину рішення, в якій офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції України та законів України, щодо яких були застосовані конституційне подання чи конституційне звернення; обов'язкове зазначення того, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточною і оскарженню не підлягає.

Нарешті, остання стадія – офіційне оприлюднення рішення Конституційного Суду України. Рішення Конституційного Суду України разом з окремими думками суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України», в інших офіційних джерелах України, зокрема «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі».

При тлумаченні Конституції України та законів України Конституційний Суд України повинен уникати небезпеки підміни законодавця. Адже правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від положення Конституційного Суду України в системі механізму держави і його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає саме в їхньому тлумаченні (того, що є): з'ясуванні, роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їхніх поправках, змінах чи доповненнях. Зміст тлумачен-

ня не може виходити за рамки актів, які тлумачаться. Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією. В тих випадках, де існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд повинен відмовлятися від тлумачення, бо тут немає предмета тлумачення¹. Так, Конституційний Суд України 10 березня 1998 року виніс ухвалу про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністра та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади України, виданих протягом липня-грудня 1996 року та січня 1997 року, в якій вказав, що «заповнення прогалин у законах Конституційному Суду України не підвідомче»².

В рішенні від 25 березня 1998 року Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням Центральної виборчої комісії щодо офіційного тлумачення положень частин 11 та 13 статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») також відмітив, що «заповнення прогалин у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень. Згідно зі статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Виходячи з цього і відповідно до частини другої статті 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади – Верховної Ради України»³.

Якщо в Конституції України виявляється протиріччя, неузгодженості між її окремими положеннями, їхнє скасування є правом і обов'язком парламенту, і цю компетенцію Конституційний Суд України не може перебирати на себе. Це питання не тлумачення, а правотворчості. Усунення протиріччя у законах також не входить в задачу тлумачення.

Конституційний Суд України не має права офіційно тлумачити і поняття, розкриті (конкретизовані) законодавцем у діючих законах України.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і дача такого роз'яснення.

Наприклад, у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Петрівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 2482 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) Конституційний Суд України роз'яснив, що «частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскар-

¹ Суди загальної юрисдикції мають право долати прогалини в праві стосовно конкретних справ (їх вирішення за аналогією). Забороняється відмова в правосудді під приводом відсутності або неповноти нормативно-правових актів.

² Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 2, с. 40.

³ Там само, с. 26.

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 3, с. 9.

ження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність).

Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду»¹.

Частину ж 1 статті 55 Конституції України Конституційний Суд України витлумачив таким чином, що «кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод»².

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України виступає їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, інтерпретаційні норми, правила загального характеру, в яких даються приписи (свого роду наказ, розпорядження) іншим суб'єктам, як розуміти ті чи інші терміни, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Характерним прикладом тут є рішення від 9 червня 1998 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини 2 статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України). Конституційний Суд України роз'яснив, що «положення статті 159 Конституції України треба розуміти так, що законопроект про внесення змін до Конституції України відповідно до статей 154 і 156 Конституції України може розглядатися Верховною Радою України лише за наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України».

У разі внесення в процесі розгляду у Верховній Раді України поправок до законопроекту він приймається Верховною Радою України за умови наявності висновку Конституційного Суду України про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Суб'єктом конституційного подання з цих питань є Верховна Рада України»³.

Це норми роз'яснення. Вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому зв'язку є допоміжними правилами. Їхній допоміжний характер проявляється в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися. Вони не можуть бути нормативною основою правозастосовчих актів. При вирішенні справ необхідно посилається на правові норми як юридичні підстави для рішення, і лише додатково на їхні офіційні роз'яснення.

Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильності і однозначного розуміння і застосування, а тим самим і один з юридичних засобів зміцнення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України. Це тлумачення (його результат, а не сам процес тлумачення) має державний загальнообов'язковий характер, що наближає його за юридичною силою до роз'яснюваних положень Конституції України та законів України. Воно загальнообов'язкове, оскільки загальнообов'язковими є Конститу-

ція України та закони України. Загальнообов'язковість офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України прямо передбачена частиною 2 статті 150 Конституції України. До того ж воно є остаточним і не може бути оскарженим.

Остаточність рішення Конституційного Суду України означає, що воно не може бути скасовано або змінено ні за ініціативою зацікавлених осіб, ні за ініціативою самого Конституційного Суду України. В той же час, згідно зі статтею 68 «Підстави для відкриття нового провадження у справі» Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин по справі, що не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі.

Офіційні тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України мають за своєю обов'язковістю вищу юридичну силу порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Це вищий вид тлумачення Конституції України та законів України. Адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (знаходиться у супідрядному положенні) за актом, що роз'яснюється, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами. Але рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції та законів України не є джерелом права, бо вони не містять жодних правил (норм) поведінки.

Сфера дії (територія і коло осіб) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України співпадає зі сферою дії останніх.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України. Його дія в часі визначається дією норми права, що тлумачиться, воно розділяє їхню долю. Причому тлумачення однієї і тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України – це не нормативно-правовий акт, а тому завжди має зворотну силу. Її межі визначаються моментом вступу в силу самих положень Конституції України та законів України, що інтерпретуються. Адже в процесі здійснення правової норми її зміст залишається одним і тим самим (незмінним) і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той сенс, який вклав у неї законодавець. Тому норми права мають завжди той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватись відповідно до даного змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню. Саме тому Конституційний Суд України в своєму рішенні від 25 грудня 1997 року у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненням жителів міста Жовті Води) вказав: «Ухвали судів про відмову у прийнятті позовних заяв громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань, які виникли у зв'язку з придбанням облигацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, та відшкодування

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 1, с. 6–7.

² Там само, с. 37.

³ Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 2, с. 30.

моральної шкоди підлягають перегляду в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України»¹.

При «переживанні» положень Конституції України та законів України, які інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Тлумачення Конституції України, законів України та інших актів здійснюється Конституційним Судом України також і при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частини 1 статті 150 Конституції України), при перевірці справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент (частина 5 статті 111, частина 2 статті 151 Конституції України), при дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (пункт 28 частини 1 статті 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина 1 статті 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Річ у тому, що застосування Конституції, як й інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції України, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без цього немає і самої конституційної юрисдикції. Але, якщо спеціальною метою офіційного тлумачення Конституції України та законів України за конституційними поданнями чи конституційними зверненнями є саме офіційне тлумачення (роз'яснення) цих актів, то безпосередньою метою тлумачення положень Конституції України та актів, які перевіряються на конституційність, є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України. Тут тлумачення Конституції України – невід'ємна складова її застосування, виступає як конституційний аргумент обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес, фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку), є необхідною передумовою вирішення справи – прийняття рішення (висновку) про відповідність Конституції України того чи іншого акту і як самостійне явище не існує. Так, своє рішення від 23 червня 1997 року у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справи про акти органів Верховної Ради України) Конституційний Суд України мотивував, зокрема, таким тлумаченням положень Конституції України та законів України: «Стаття 124 Конституції України поширила юрисдикцію судів на всі правовідносини, які виникають у державі, й закріпила положення, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. До повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Відповідно до пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України, не повинні суперечити Конституції України, а отже, можуть перевірятися на предмет їх конституцій-

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 1, с. 38.

ності. До числа таких нормативних актів належать, зокрема, нормативні акти Президії Верховної Ради України»¹.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України в сенсі статті 150 Конституції – це особлива діяльність Конституційного Суду України, і вона оформляється як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах спеціального акту Конституційного Суду України – рішенні, яке має самостійне значення.

Реалізація механізмів захисту конституційних прав громадян неможлива без чітко регламентованої, доступної та зрозумілої всім процедури. Адже навіть найкращий, з точки зору законодавця, закон може містити положення, які призводять до його неправильного розуміння й застосування. Оскарження законодавчого акту як такого, що суперечить нормам Конституції, чи дій органів та посадових осіб державної влади може бути безнадійною справою, якщо нема норм процедури оскарження та порядку його розгляду судами.

¹ Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 21.

ПРОБЛЕМИ ОФІЦІЙНОГО ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

*(Збірник наукових праць Української Академії державного управління
при Президентові України / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. –
К: Вид-во УАДУ, 1999. – Вип. 1. – С. 18–20)*

Для того, щоб Конституція застосовувалася належним чином, вона повинна бути правильно й офіційно витлумачена. Складність тут полягає в тому, що Конституція України була прийнята в результаті взаємних уступок, компромісних положень. До того ж, значна частина норм Конституції сформульована досить загально й абстрактно, у багатьох випадках – з використанням оціночних понять.

Важливість, нагальна актуальність та гострота проблем офіційного тлумачення Конституції України обумовлена як тим, що офіційне (владне) тлумачення права за наслідками має юридично обов'язкову та зворотню силу, так і тим, що в державі діє безліч законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України 1996 року.

За радянською системою влади право офіційного тлумачення Конституції й законів належало виключно Верховній Раді, що робило її суддею у власній справі. При цьому Верховна Рада зловживала цим правом і під виглядом тлумачення Конституції й законів нерідко змінювала їх зміст і встановлювала нові юридичні норми. Нова Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову й позбавила Верховну Раду права офіційного тлумачення Конституції та законів. Неможливість зберігати за парламентом функцію офіційного тлумачення Конституції та законів обумовлюється й тим, що обрання нового складу парламенту може створити небезпеку ревізії окремих положень Конституції шляхом такого їх тлумачення, яке не відповідає букві та духу Конституції. Це підривало б стабільність Конституції та законодавства в цілому.

Згідно з Конституцією України в державі створено Конституційний Суд як єдиний орган конституційної юрисдикції, до повноважень якого віднесене і офіційне тлумачення Конституції та законів України. Це тлумачення має найвищу юридичну силу в порівнянні з тлумаченням, яке здійснюють інші органи, є загальнообов'язковим і остаточним. Роз'яснення однієї і тієї ж норми не може змінюватись у період її дії. Конституційний Суд України здійснює конституційний контроль шляхом офіційного права тлумачення – тлумачення Конституції та актів законодавчої й виконавчої влади на предмет відповідності останніх Конституції. Він виконує не тільки роль «негативного законодавця», визнаючи неконституційним той чи інший акт законодавчої чи виконавчої влади. Його акти офіційного тлумачення обмежують, коригують законодавчу діяльність парламенту й одночасно (разом) з Конституцією України застосовуються при вирішенні правових спорів.

При тлумаченні Конституції Конституційний Суд повинен керуватись не тільки буквою, але й духом Конституції, принципом верховенства права, пріоритетом прав людини. Сучасні конституційні цінності необхідно враховувати й при тлумаченні законів та інших нормативних актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією. Вони є чинними лише в частині, що не суперечать Конституції. Це впливає з принципу тлумачення законів у відповідності до Конституції й не може суперечити їй. Офіційне тлумачення Конституційним Судом законів передбачає попереднє з'ясування питання їх відповідності Конституції. Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції, суперечить їй, він визнається неконституційним.

Конституційному Суду необхідно враховувати те тлумачення Конституції та законів у практиці, яке найбільше відповідає конституційним приписам. 17 липня 1997 року Україна, член Ради Європи, ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та деякі протоколи до неї, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування цієї Конвенції. Тому при з'ясуванні й роз'ясненні Конституції України та законів України щодо прав і основних свобод людини необхідно враховувати як нормативні положення зазначеної Конвенції, так і їх інтерпретацію Європейським Судом з прав людини, з урахуванням традиції українського народу.

При тлумаченні Конституції та законів України Конституційний Суд повинен уникати небезпеки підміни законодавця. Адже правова природа тлумачення законодавства полягає саме в його тлумаченні: в з'ясуванні, роз'ясненні, у встановленні дійсного змісту, інтерпретації, тобто в певній констатації, а не в його поправках, змінах чи доповненнях, не в правотворчій діяльності. У цій площині необхідно визначити межі офіційного тлумачення Конституції та законів України. У тих випадках, де існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд повинен відмовитись від тлумачення.

ПРАВОТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЙОГО РІШЕНЬ¹

(Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 62–71)

Проголошення незалежності України, зміна парадигм держави і права, прийняття нової Конституції України поставили перед вітчизняною юридичною наукою завдання про необхідність розробки нової доктрини офіційного тлумачення права, визначення його суб'єктів, правової природи, загальних принципів, критеріїв, меж тощо. Важливість, нагальна актуальність та гострота цих проблем обумовлена як тим, що офіційне тлумачення норм права за своїми наслідками має юридично загальнообов'язкову і зворотну силу (дію), так і тим, що в державі діє безліч законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного тлумачення Конституції і законів належало Верховній Раді, яка при тлумаченні законів нерідко змінювала їх зміст і встановлювала нові юридичні норми. Конституція України закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (стаття 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів передала до повноважень Конституційного Суду України (частина друга статті 147, пункт другий частини першої статті 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (частина перша статті 147). Офіційне тлумачення (нормативне) Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України. Тому ніякий інший орган державної влади не має права здійснювати таке тлумачення. Про це свідчать не тільки частина друга статті 147 та пункт другий частини першої статті 150 Конституції України, але й пункт 6 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Як зазначається в рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України», ці зміни зумовлені переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина 1 статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюю-

чи свої повноваження в межах, установлених Конституцією України, і відповідно до законів України (частина 2 статті 6 Конституції України)¹.

Збереження за Верховною Радою України функції тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й позбавляло б остаточності рішення Конституційного Суду України, призводило б до їх перегляду та скасування, підривало б стабільність законодавства, робило б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б цей загальноправовий принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи інших положень закону, він може внести до цього закону поправки, щоб зробити його більш чітким чи зовсім по-іншому врегулювати ті чи інші відносини.

На наш погляд, принципи правової держави, верховенства права і поділу влади обумовлюють необхідність заборони нормативного тлумачення, в тому числі автентичного. Кожний суд (суддя), вирішуючи конкретну справу, повинен керуватися лише правовими нормами, а їх тлумачення державними органами, крім Конституційного Суду України, не має обов'язкового значення, тобто позбавлене юридичної сили. Інше вирішення цього питання порушує конституційний принцип незалежності суддів, веде до протиправного впливу на них. У зв'язку з цим адміністративні акти (постанови) Пленумів Верховного Суду України та Вищого арбітражного суду України про практику застосування тих чи інших норм права не мають юридичної сили для суддів та інших суб'єктів. Вони можуть розглядатися лише як поради, рекомендації, консультації тощо.

Складність офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в тому, що Конституція України була прийнята в результаті взаємних поступок, компромісних положень. До того ж, значна частина норм Конституції сформульована досить загально і абстрактно, в багатьох випадках з використанням оціночних понять. При прийнятті Конституції згладжувалися і зближувалися різні теоретичні підходи до тих чи інших проблем, їм надавалося загальне забарвлення, однаково прийнятне для різних політичних сил. Для забезпечення конституційної законності, ефективної реалізації положень Конституції України необхідно їх інтерпретувати в конкретні приписи з тим, щоб на практиці втілювалось саме однозначне їх розуміння.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина 2 статті 8 Конституції України). Щодо тлумачення законів, то найвища юридична сила Конституції України над іншими законами проявляється в тому, що зміст законів необхідно з'ясувати (розуміти), інтерпретувати і роз'яснювати в точній відповідності із Конституцією України.

Положення Конституції визначають напрям усієї діяльності з тлумачення правових норм. Тлумачення є пізнанням окремих правових норм як частин цілого, тобто всієї системи права, тому сучасні конституційні цінності, перш за все права і свободи людини і громадянина, необхідно враховувати і при тлумаченні законів та інших нормативно-правових актів, які прийняті до набуття чинності Конституцією України. Вони є чинними лише у частині, що не суперечить Конституції. Їх необхідно пристосовувати до нової Конституції, «вписувати» в нове право.

Конституційний Суд України виконує роль арбітра в конфліктах між парламентом і Президентом України, а юридичні конфлікти між ними виникають внаслідок

¹ Матеріали виступів наводяться в порядку їх викладу.

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 24.

того, що відповідні конституційні приписи по-різному ними тлумачаться. Конституційний Суд України повинен шляхом відповідного тлумачення положень Конституції та законів України підтримувати баланс між Президентом України і парламентом.

Конституційний Суд України виходить з принципу презумпції конституційності законів і тому вони, наскільки це можливо, мають бути підтримані шляхом їх тлумачення відповідно до Конституції України. При неоднозначному тлумаченні закону, можливості різних інтерпретацій, Конституційний Суд України повинен вибрати такий варіант, дати таке його тлумачення, яке не суперечить Конституції. Якщо при тлумаченні закон усе ж виявляється таким, що не відповідає Конституції, то необхідно визначити його неконституційним.

На відміну від парламенту Конституційний Суд України виносить рішення, в тому числі й щодо юридичного тлумачення, тільки стосовно того, що може бути підтверджене правовими, перш за все, конституційними обґрунтуваннями. Конституційний Суд України відмовляється від тлумачення політичних питань, не виражених у правових нормах.

Таким чином, Конституційний Суд України уникає політизації конституційної юрисдикції та юридизації політики. Інакше Конституційний Суд України перетворився б із незалежного і неупередженого арбітра на прихильника тієї чи іншої сторони.

Враховуючи особливе положення в структурі органів державної влади, Конституційний Суд України повинен дотримуватися принципу самообмеження. Адже він контролює акти як Президента України, Кабінету Міністрів України, так і парламенту. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими для всіх. У той же час його діяльність не може контролюватися жодним іншим державним чи політичним органом. Тому, якщо Конституцією передбачено необхідність врегулювання тих чи інших суспільних відносин законом, Конституційний Суд України повинен утримуватись від офіційного тлумачення відповідних норм Конституції до видання такого закону, щоб не зв'язувати законодавця в цих питаннях і не бути самому зв'язаним своїм рішенням. Якщо закон передбачає прийняття підзаконного акта, Конституційний Суд України, як правило, повинен також зачекати з його нормативним тлумаченням, поки він не буде прийнятий.

Конституційний Суд України повинен дотримуватися власних рішень щодо тлумачення правових норм. Цей принцип допомагає створювати стабільність у суспільстві, забезпечує правову безпеку, робить закони передбачливими, дає можливість громадянам жити за однаковими юридичними вимогами. Особливо важлива правова безпека у кримінальному праві. Зазначений принцип обумовлює необхідність звужувати тлумачення правових норм, не робити їх занадто широкими, щоб у майбутньому бути більш вільним у юридичному тлумаченні. Але зміна Конституції або законів України може потягти за собою і перегляд (зміну) правової позиції Конституційного Суду України з тих чи інших питань.

Результат тлумачення повинен відповідати (бути адекватним) змісту нормативно-правового акта, який тлумачиться. При цьому адекватність тлумачення не залежить від того, чи було воно буквральним, обмежувальним або розширеним. Офіційне тлумачення закону (його окремих положень) Конституційним Судом України може бути скасоване, якщо він у подальшому прийде до висновку про неконституційність цього закону.

Тлумачення положень Конституції України та інших правових актів Конституційним Судом України має місце у кожній справі. Без нього конституційна юрисдикція неможлива. Адже при тлумаченні нормативно-правових актів (їх окремих положень) здійснюється переведення, заміна їх положень на інші, більш зрозумілі. Водночас саме тлумачення норм права полягає в переведенні одиничного(них), конкретного(них)

випадку(ків) у загальні, зрозумілі для всіх. Конституційний Суд України здійснює тлумачення правових норм виключно на пленарних засіданнях у двох формах: *як мету і результат* самостійної спеціальної діяльності з інтерпретації Конституції України та законів України, у випадках звернення (подання) певних осіб і *як засіб* обґрунтування, аргументації рішень і висновків при розгляді справ. За усталеною юридичною термінологією це відповідно нормативне і казуальне тлумачення. Обидва види тлумачення є офіційними, адже вони здійснюються від імені держави спеціально уповноваженим органом – Конституційним Судом України і є обов'язковими для виконання.

Нормативне тлумачення Конституційним Судом України

Деякі аспекти нормативного тлумачення Конституції України та законів України, які можуть регулюватися правом, регламентуються Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України». Згідно з цим юридичну діяльність щодо нормативного тлумачення Конституції України і законів України Конституційний Суд України здійснює за встановленою процедурою за зверненнями органів державної влади, фізичних та юридичних осіб і дає висновки в особливій формі інтерпретаційних актів – у рішеннях.

Підставою для нормативного тлумачення положень Конституції України або законів України для органів державної влади є практична необхідність їх роз'яснення, а для фізичних і юридичних осіб – неоднозначність їх застосування, яка, на думку суб'єкта звернення, порушує його конституційні права чи може їх порушити.

Тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявляється, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним. Інакше кажучи, нормативному тлумаченню підлягають лише ті закони, які відповідають Конституції України. Так, Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» визнав неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» щодо можливості оскарження прийнятого прокурором рішення лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами¹.

У разі, якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними (частина третя статті 61 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Було б справедливим надати громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам право звертатися до Конституційного Суду України саме щодо неконституційності законів (окремих положень), які порушують або можуть порушити їх конституційні права. Чекати, поки складеться практика неоднозначного застосування таких законів, було б абсурдним. Адже вони підлягають якнайшвидшому скасуванню. Тим більше, що в державі багато застарілого законодавства.

На практиці можуть зустрічатися такі випадки, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Так, усі суди України і після прийняття нової Конституції України відмовляли

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 35.

громадянам України в прийнятті скарг на рішення Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів, на дії посадових осіб органів прокуратури, посадових осіб, які займаються розподілом житла, а також відмовляли у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України. Конституційний Суд України у своїх рішеннях визнав цю практику неконституційною і відповідно роз'яснив: «З набуттям чинності Конституцією України, згідно з частиною другою статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб»¹.

«Прийняття рішення Генеральним прокурором України по скаргі (частина п'ята статті 12 Закону України «Про прокуратуру») припиняє провадження по таких скаргах в органах прокуратури, але не може стати перешкодою для подальшого звернення до суду»².

Частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемлюють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність).

Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду³.

Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав і свобод.

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі⁴.

Наведене свідчить про нагальну потребу надати право фізичним та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України не тільки тоді, коли має місце наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України, а й тоді, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України, що, на думку заявника, може призвести чи призвело до порушення його конституційних прав. Якщо неоднозначне застосування положень Конституції або законів судами, іншими органами державної влади може призвести до порушення конституційних прав і свобод, то тим більше, це можливо при їх однозначному, але неправильному застосуванні.

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 30.

² Там само. – С. 35.

³ Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 6–7.

⁴ Там само. – С. 37.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про нормативне тлумачення полягає у з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації змісту правових норм, їх конкретизації, а не в їх змінах чи доповненнях.

У тих випадках, коли існують прогалини в праві, Конституційний Суд України відмовляється від тлумачення, адже тут немає об'єкта тлумачення, оскільки відсутня відповідна правова норма. Цієї позиції Конституційний Суд України чітко дотримується в своїй діяльності.

Рішення Конституційного Суду України про нормативне тлумачення – це інтерпретаційний акт. Він має нормативний зміст, оскільки містить норми-роз'яснення, але не є нормативно-правовим актом. Адже головною функцією останніх є встановлення нових норм права або відміна чи зміна раніше діючих. Такої функції, такої якості рішення Конституційного Суду України про нормативне тлумачення не мають.

Нормативне тлумачення, подібно до правової норми, має загальний характер, тобто не прив'язується і не повинне прив'язуватися до конкретної ситуації, конкретного випадку, конкретної справи, як це має місце при казуальному тлумаченні. Воно (нормативне тлумачення) має загальну дію, тобто поширюється на невизначене коло осіб і на необмежену кількість випадків («невичерпність» роз'яснення) і тому не може бути надане «в контексті» чи «в аспекті» того чи іншого конституційного звернення (подання). Це було б втручанням у розгляд конкретних справ судами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Рішення Конституційного Суду України про тлумачення норм Конституції України та законів України не можуть застосовуватись окремо, самостійно без роз'яснюваних ними правових норм. Вони діють тільки разом з тими нормативно-правовими актами, які ними інтерпретуються (тлумачаться).

Нормативне тлумачення Конституційного Суду України, враховуючи положення цього конституційного органу в системі влади і компетенцію, має державний загальнообов'язковий характер, що за юридичною силою наближає рішення щодо тлумачення до роз'яснювальних норм Конституції України та законів України, «зрівнює» з ними. Загальнообов'язковість нормативного тлумачення прямо передбачена частиною другою статті 150 Конституції України. До того ж воно є остаточним і не може бути оскарженим.

Нормативне тлумачення Конституції та законів України має зворотню дію (силу). Тому, якщо офіційному тлумаченню Конституційним Судом України положень Конституції або законів України не відповідають акти їх застосування, вони підлягають перегляду.

Казуальне тлумачення Конституційним Судом України

Тлумачення Конституції України, законів України та інших актів здійснюється Конституційним Судом України і при розгляді конкретних справ, зокрема при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частини першої статті 150 Конституції України), при перевірці справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпідмент (частина п'ята статті 111, частина 2 статті 151 Конституції України), при дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (пункт 28 частини першої статті 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для

надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України (стаття 159 Конституції України). Справа в тому, що застосування норм Конституції, як і інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції України, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок). Але, якщо спеціальною метою і результатом нормативного тлумачення Конституції України та законів України є саме нормативне тлумачення (роз'яснення) цих актів, то безпосередньою метою (і результатом) тлумачення положень Конституції України та актів, які перевіряються на конституційність (казуальне тлумачення), є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України. Тут не ставиться спеціальна мета тлумачення (роз'яснення) Конституції, законів України, воно є засобом вирішення спору, аргументом обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес і фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку).

Нормативне ж тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України оформляється як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах спеціального акта Конституційного Суду України – рішення, і має самостійне значення.

Незважаючи на те, що тлумачення норм права у конкретних справах має найменування «казуальне», воно виходить далеко за межі конкретного випадку. Рішення Конституційного Суду України у конкретних справах є прецедентами у сенсі зразків, прикладів, розуміння і застосування положень Конституції України і законів України. До того ж у рішеннях Конституційного Суду України у конкретних справах нерідко формулюються загальні правові позиції (положення) стосовно інтерпретації тих чи інших норм права. Ці інтерпретації, як і нормативні тлумачення, є обов'язковими, в тому числі й для Конституційного Суду.

Тому висновки щодо нормативного тлумачення Конституційного Суду України повинні, в принципі, застосовуватися і до його казуального тлумачення.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про визнання правових актів неконституційними

Закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (частина друга статті 152 Конституції України). Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» у разі, якщо правові акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними), вони оголошуються нечинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (частина друга статті 73); у рішенні Конституційного Суду України щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина визначається, норми якого закону є конституційними, а якого – неконституційними і нечинними (частина друга статті 85).

Звідси випливає: якщо той чи інший правовий акт або його окремі положення визнані Конституційним Судом України неконституційними, вони фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями Конституційного Суду України визнані неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність на підставі рішення Конституційного Суду України. Таким чином, рішення Конституційного Суду

України, якими визнані неконституційними правові акти, мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний Суд України виконує функцію «негативного правотворця», в той час як правотворець займається позитивною правотворчістю.

Визнання нормативно-правового акта або окремих його положень неконституційними є підставою для скасування інших нормативно-правових актів, які відтворюють його, або містять такі ж положення, або конкретизують їх.

Рішення Конституційного Суду України про невідповідність Конституції України законів, інших правових актів або їх окремих положень вступає (вводиться) в дію з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Вони мають пряму і негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією, і зворотну дію.

Рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотну силу. Це впливає з частини першої статті 58 Конституції України про те, що закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Зворотну дію (силу) в часі мають, взагалі, ті рішення Конституційного Суду України, якими визнані неконституційними закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, що завдали матеріальної або моральної шкоди фізичним чи юридичним особам. Цей висновок відповідає положенню Конституції України про те, що: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» (стаття 56).

«Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку» (частина третя статті 152).

У наведених випадках рішення судів та інших органів державної влади, які прийняті на підставі законів, інших правових актів або їх окремих положень, що визнані неконституційними, мають бути переглянуті у встановленому законом порядку.

У разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні порядок і строки його виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення. Конституційний Суд України має право зажадати від державних органів письмового підтвердження виконання рішення. Невиконання рішень Конституційного Суду України тягне за собою відповідальність згідно із законом (стаття 70 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

При цьому, незалежно від того, чи визначено в рішенні Конституційного Суду України порядок його виконання, відповідні органи державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта (стаття 74 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим у разі визнання таких актів неконституційними зазначається про припинення діяльності всіх органів, які були створені для проведення цих виборів чи референдумів, про знищення бюлетенів, агітаційних матеріалів і про припинення фінансування заходів щодо проведення виборів чи

референдумів та повернення в доход держави перерахованих, але не використаних коштів (стаття 81 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Рішення Конституційного Суду України є обов'язковими для виконання, остаточною і не можуть бути оскаржені (частина друга статті 150 Конституції України, пункт 9 статті 65, стаття 69 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Водночас «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» (частина четверта статті 55 Конституції України), а отже, оскаржити в них і рішення Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин, що не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або дачі висновку в справі (стаття 68 Закону України «Про Конституційний Суд України») і таким чином може переглянути своє рішення.

ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

(Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 4. – С. 38–45)

Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, спеціально уповноваженим давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 147 і 150 Конституції України).

Предметом офіційного тлумачення Конституційного Суду України в сенсі статті 150 Конституції України є чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Скасовані закони та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають.

Юридичну діяльність щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України здійснює за зверненнями суб'єктів конституційного подання або конституційного звернення за встановленою процедурою і виражає в особливій формі – інтерпретаційних актах – у рішеннях, які тягнуть за собою відповідні правові наслідки.

Формами звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України є конституційне подання та конституційне звернення (стаття 38 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Приводи для розгляду справ про офіційне тлумачення Конституції України або законів України. Конституційне подання і конституційне звернення про офіційне тлумачення Конституції України або законів України мають відповідати вимогам, передбаченим Конституцією України та відповідно статтями 39 і 42 Закону України «Про Конституційний Суд України». В них зазначаються: клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України, повне найменування органу, посадової особи, які направляють конституційне подання (а для суб'єктів конституційного звернення – прізвище, ім'я, по батькові громадянина України, іноземця чи особи громадянства, адреса, за якою особа проживає, або повна назва та місцезнаходження юридичної особи), відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням, статті (окремі положення) Конституції України або законів України (повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування), які потребують офіційного тлумачення Конституційним Судом України, правове обґрунтування тверджень необхідності в офіційному тлумаченні Конституції України або законів України, дані щодо інших документів і матеріалів, на як посилаються суб'єкти права на конституційне подання або конституційне звернення (копії цих документів і матеріалів додаються), та перелік докумен-

тів і матеріалів, що додаються. Конституційне подання та конституційне звернення, документи та інші матеріали до них подаються у трьох примірниках.

Конституційне подання, конституційне звернення, яке відповідає вимогам Закону як за формою, так і за змістом, є (служить) приводом для розгляду справи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України.

Невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вказаним вимогам є однією із самостійних підстав для відмови у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України. Так, Конституційний Суд України відмовляв у відкритті конституційного провадження, коли суб'єкти права на конституційне подання, конституційне звернення просили дати юридичну консультацію і задовольнити їх пізнавальний інтерес з правових питань.

Права на звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України мають такі суб'єкти:

1) у формі конституційного подання – Президент України, не менше як сорок п'ять народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (стаття 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Органи державної влади, не передбачені статтею 150 Конституції України, мають право на конституційне подання про офіційне тлумачення лише тих положень Конституції України та законів України, які стосуються питань, віднесених до відання цих суб'єктів.

2) у формі конституційного звернення – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (стаття 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підстави для розгляду справ про офіційне тлумачення Конституції України або законів України Конституційним Судом України. Якщо наявність приводу до розгляду справи в Конституційному Суді України зобов'язує Суд прийняти її до розгляду, то наявність підстави для розгляду справи зобов'язує Конституційний Суд України розглянути її в судовому засіданні і винести по ній вмотивоване рішення.

Підставами для звернення до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України у формах конституційного подання і конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України (частина перша статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Практична необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України може бути обумовлена неясністю (двозначністю, розпливчастістю, неточністю, нечіткістю) їх окремих положень, або неоднозначним застосуванням, або хоча й однозначним, але неправильним їх розумінням і застосуванням у масштабах усієї країни тощо. Офіційне тлумачення Конституції України або законів України якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясними, зрозумілими.

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що за юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному у правозастосовній загальній практиці. Конституційний Суд України повинен дійти однозначного і правильного висновку щодо змісту норм права. Цього потребує закон виключеного третього, в якому йдеться про те, що з двох тверджень, котрі суперечать одне одному, одне неодмінно є істинним, а інше – хибним, і будь-якого третього істинного твердження не існує.

Конституційне звернення – це письмове клопотання про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи (стаття 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»). З порушенням саме конституційних прав і свобод суб'єкта на конституційне звернення пов'язуються у статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» і підстави для конституційного звернення. Тому суб'єкти права на конституційне звернення можуть клопотати перед Конституційним Судом України про офіційне тлумачення тих положень Конституції України та законів України, стосовно яких є наявність неоднозначного застосування судами України або іншими органами державної влади, і суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод, тобто йдеться про таку правову норму, яка вже була застосована або підлягає застосуванню в конкретній справі. Суб'єкт конституційного звернення повинен вказати конкретні факти і обставини, які б свідчили про це, що виключає спори за суто гіпотетичними ситуаціями. Підстава (причина) для конституційного звернення може бути усунута вже при судовому розгляді в загальному суді, і таким чином конституційні права і свободи будуть захищені. Тому, як правило, конституційне звернення повинно прийматися Конституційним Судом України після використання всіх звичайних засобів правового захисту, в тому числі й судового.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції (стаття 14 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, які випливають з неправильного застосування положень Конституції України або законів України, а не судових чи адміністративних рішень. Якщо порушення прав тих чи інших суб'єктів випливає із закону, положення якого не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи в окремій частині.

Розгляд Конституційним Судом України справ про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це певний процес, який проходить декілька стадій.

Перша стадія – звернення до Конституційного Суду суб'єкта права на конституційне подання або конституційне звернення з письмовим клопотанням про необхідність офіційного тлумачення статей (окремих положень) Конституції України або законів України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України (статті 39, 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Друга – попередня підготовка суддею Конституційного Суду України питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України та Конституційним Судом України.

Третя – перевірка Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України на їх засіданнях конституційного подання (звернення) щодо

необхідності в офіційному тлумаченні і прийняття Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України ухвали про відкриття провадження у справі.

Четверта, центральна, стадія – розгляд справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України. На відкритому пленарному засіданні розглядаються представлені суб'єктом права на конституційне подання чи конституційне звернення обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні окремих положень Конституції України або законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. На закритому пленарному засіданні Конституційного Суду України застосовуються спеціальні засоби і прийоми тлумачення змісту вказаних правових норм, розробляється, мотивується, розглядається і приймається рішення Конституційного Суду, в резолютивній частині якого офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції України або законів України, щодо яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. При цьому офіційне тлумачення законів України передбачає з'ясування питань їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення має містити такі реквізити: найменування, дату і місце прийняття, номер; персональний склад суддів Конституційного Суду України, які брали участь у розгляді справи; перелік учасників судового засідання; зміст конституційного подання; повну назву положення Конституції України або законів України, які офіційно тлумачаться, з посиланням на дату прийняття, порядковий номер, за яким Верховною Радою України прийнято закон; положення Конституції України, якими керувався Конституційний Суд України при прийнятті рішення; мотивувальну частину; резолютивну частину, в якій офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції України та законів України, щодо яких було подане конституційне подання чи конституційне звернення; обов'язкове зазначення того, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і оскарженню не підлягає.

Нарешті, *остання стадія* – офіційне оприлюднення рішення Конституційного Суду України. Рішення разом з окремими думками суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України», в інших офіційних джерелах України, зокрема в «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі».

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України похідна від положення Конституційного Суду України в системі механізму держави і його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає саме в їх тлумаченні: з'ясуванні, роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто в певній констатації, а не в їх змінах чи доповненнях. Зміст тлумачення не може виходити за рамки актів, які тлумачаться. Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією. В тих випадках, коли існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд повинен відмовитися від тлумачення, бо тут немає предмета тлумачення¹. Так, 10 березня 1998 р. Конституційний Суд України виніс ухвалу про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) указів Президента України про призначення перших заступників, заступників міністра та заступників керівни-

ків інших центральних органів виконавчої влади України, виданих протягом липня-грудня 1996 року та січня 1997 року, в якій зазначив, що «заповнення прогалин у законах Конституційному Суду України не підвідомче»¹.

Якщо в конституції України виявляється протиріччя, неузгодженості між її окремими положеннями, їх скасування є правом і обов'язком парламенту, і цю компетенцію Конституційний Суд України не може перебирати на себе. Це питання не тлумачення, а правотворчості. Усунення протиріч у законах також не є завданням тлумачення.

Конституційний Суд України не має права офіційно тлумачити і поняття, розкриті (конкретизовані) законодавцем у чинних законах України.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і давання роз'яснення щодо цього.

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні *норми*, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – норми роз'яснення. Вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися. Вони не можуть бути нормативною основою правозастосовчих актів. При вирішенні справ необхідно посилатися на правові норми як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення.

Функціональне призначення рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного і однозначного розуміння і застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України. Це тлумачення (його результат, а не сам процес тлумачення) має державний загальнообов'язковий характер, що за юридичною силою наближає його до роз'яснюваних положень Конституції України та законів України. воно загальнообов'язкове, оскільки загальнообов'язковими є Конституція України та закони України. Загальнообов'язковість офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України прямо передбачена частиною другою статті 150 Конституції України. До того ж воно є остаточним і не може бути оскарженим.

Остаточність рішення Конституційного Суду України означає, що воно не може бути скасовано або змінено ні за ініціативою заінтересованих осіб, ні за ініціативою самого Конституційного Суду України. Водночас, згідно зі статтею 68 «Підстави для відкриття нового провадження у справі» Закону України «Про Конституційний Суд України», останній відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин, які не були предметом його розгляду, але існували на час розгляду зазначеної справи, прийняття рішення або давання висновку по ній.

Офіційні тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України мають за своєю обов'язковістю *вищу юридичну силу* порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Це – *вищий вид тлумачення* Конституції України та законів

¹ Суди загальної юрисдикції мають право долати прогалини в праві щодо конкретних справ (їх вирішення за аналогією). Забороняється відмова у правосудді під приводом відсутності або неповноти нормативно-правових актів.

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 40.

України. Адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (знаходиться у супідрядному положенні) за актом, що роз'яснюється, в такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідом за законами.

Сфера дії (територія і коло осіб) рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України співпадає зі сферою дії останніх.

Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційним Судом України Конституції України та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться, воно поділяє їх долю. Причому тлумачення однієї і тієї ж норми не може змінюватися протягом цього часу.

Офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України має зворотну силу. Її межі визначаються моментом набрання чинності самих положень Конституції України та законів України, що інтерпретуються. Адже у процесі здійснення правової норми її зміст залишається одним і тим самим (незмінним), і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той сенс, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватися відповідно до даного змісту. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасування.

При «переживанні» положень Конституції України та законів України, які інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Тлумачення Конституції України, законів України та інших актів здійснюється Конституційним Судом України також і при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (пункт 1 частини першої статті 150 Конституції України); при перевірці справи і дачі висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпичмент (частина п'ята статті 111, частина друга статті 151 Конституції України); при дачі висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (пункт 28 частини першої статті 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (частина перша статті 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Справа в тому, що застосування Конституції, як й інших норм права, неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції України, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без цього немає і самої конституційної юрисдикції. Але якщо *спеціальною метою офіційного тлумачення* Конституції України та законів України за конституційними поданнями чи конституційними зверненнями є саме офіційне тлумачення цих актів, то *безпосередньою метою тлумачення* положень Конституції України та актів, які перевіряються на конституційність, є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України. Тут тлумачення Конституції України – невід'ємна

складова частина її застосування, виступає як конституційний аргумент обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес, фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку), є необхідною передумовою вирішення справи – прийняття рішення (висновку) про відповідність Конституції України того чи іншого акта і як самостійне явище не існує. Їх правова природа і юридична сила потребують окремого дослідження.

Офіційне ж тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України в сенсі статті 150 Конституції України оформляється як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах спеціального акта Конституційного Суду України – рішенні, і має самостійне значення.

ДІЯ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В ЧАСІ (тези)

(Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 5. – С. 51–54)

1. Згідно з Конституцією України Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні (частина перша статті 147). Він, зокрема, вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (частина друга статті 147 та частина перша статті 150 Конституції України). З цих питань Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання, остаточними і не можуть бути оскаржені (частина 2 статті 150 Конституції України).

2. Рішення Конституційного Суду України мають межі у часі. Початковим моментом такої дії є набуття чинності рішенням Конституційного Суду України, а кінцевим – припинення його дії. Ці моменти залежать від виду рішення Конституційного Суду, а саме: чи це рішення про невідповідність Конституції України (неконституційність) правових актів або їх окремих положень, чи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

3. Відповідно до частини другої статті 152 Конституції України рішення Конституційного Суду України про визнання неконституційними законів, інших правових актів або їх окремих положень має негайну дію – воно набирає чинності з дня ухвалення Судом рішення про їх неконституційність. Отже, момент (день) набрання рішенням Конституційного Суду України чинності не відрізняється від моменту (дня) набрання ним юридичної сили. Воно набуває юридичної сили в день його ухвалення і в цей же день вступає в дію, тобто час (день) набрання рішенням чинності співпадає з часом (днем) його ухвалення. І саме з цього часу рішення Конституційного Суду України про неконституційність законів, інших правових актів або їх окремих положень скасовують їх, вони втрачають чинність і керуватися ними не можна. Положення правового акта, визнані антиконституційними, припиняють свій вплив на правовідносини, з цього моменту всі існуючі та майбутні правовідносини вже не можуть регулюватися цими положеннями, їх ультраактивність (переживання) неможлива.

У рішенні Конституційного Суду України у справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України зазначається, що «рішення Конституційного Суду України мають пряму дію і для набрання чинності не потребують підтвердження з боку будь-яких органів державної влади», а «додаткове визначення у рішеннях, висновках Конституційного Суду України порядку їх виконання не скасовує і не підмінє загаль-

ної обов'язковості їх виконання. Незалежно від того, наявні чи відсутні в рішеннях, висновках Конституційного Суду України приписи щодо порядку їх виконання, відповідні закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що втратили чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність»¹.

4. Рішення Конституційного Суду України про неконституційність правових актів скасовують їх і тому мають силу нормативно-правових актів. На підставі частини першої статті 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти мають зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Тому рішення Конституційного Суду України, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотню силу.

Зворотню дію (силу) в часі мають і ті рішення Конституційного Суду України, якими визнані неконституційними закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення, що завдали матеріальної або моральної шкоди фізичним або юридичним особам. Цей висновок відповідає Конституції України про те, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (стаття 56), матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку (частина третя статті 152).

Якщо рішення Конституційного Суду України про визнання законів та інших нормативно-правових актів не скасовує та не пом'якшує відповідальність особи і ці нормативно-правові акти або дії чи бездіяльність, вчинені на їх підставі, не завдали матеріальної або моральної шкоди фізичним чи юридичним особам, їм не надається зворотна сила. Так, Конституційний Суд України у справі щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій, визнавши таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) положення частини першої пункту 11 Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію, затвердженого Указом Президента України «Про Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію та Положення про районну, районну у містах Києві та Севастополі державну адміністрацію» від 21 серпня 1995 року № 760 щодо повноважень Президента про призначення перших заступників, заступників голів місцевих державних адміністрацій, зазначив: «Це Рішення Конституційного Суду України не поширюється на правовідносини, які виникли внаслідок дії розпоряджень Президента України про призначення перших заступників, заступників голів обласних, Київської міської державних адміністрацій, виданих до визнання Рішенням Конституційного Суду України положення частини першої пункту 11 Положення про обласну, Київську, Севастопольську міську державну адміністрацію щодо повноважень Президента України про призначення перших заступників, заступників голів місцевих державних адміністрацій таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)»². По другій справі, а саме про вибори народних депутатів України, Конституційний Суд України, також, визнавши неконституційними деякі положення Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 року, водночас зазначив, що «Це Рішення не поширюється на правовідносини, що виникли на підставі

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 20–21.

² Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 32–33.

положень Закону України «Про вибори народних депутатів України», визнаних неконституційними, відповідно до яких були врегульовані порядок висунення і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації»¹.

5. Стосовно рішень Конституційного Суду України, якими правові акти (їх окремі положення) визнані конституційними, у них не вказується час набрання чинності, адже ці рішення фактично свідчать про відмову у задоволенні як необґрунтованих клопотань про визнання правових актів такими, що не відповідають Конституції України.

До того ж презумується, що правові акти є конституційними до визнання їх неконституційними.

6. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності (невідповідності) Конституції України, конституційності (неконституційності) правових актів мають не тільки негайну, але й постійну дію. Вони припиняють свою дію разом із припиненням дії Конституції України. Парламент або інший правотворчий орган не можуть переглядати (долати) рішення Конституційного Суду України, у тому числі і шляхом повторного прийняття антиконституційного акта.

7. Чинність дії у часі рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться. Причому офіційне тлумачення однієї і тієї ж норми, якщо вона не змінювалася (безпосередньо чи опосередковано) також не може змінюватися протягом цього часу. Рішення Конституційного Суду про офіційне тлумачення Конституції України або законів України має зворотну силу. Її межі визначаються моментом набрання чинності самими положеннями Конституції та законами України, що офіційно тлумачаться. Адже в процесі дії (застосування) правової норми її зміст залишається одним і тим самим (незмінним). Офіційним тлумаченням тільки встановлюється той смисл, який в неї вкладено. Тому положення Конституції та законів України завжди мають той зміст, який розкрито офіційним тлумаченням, і вони повинні застосовуватися відповідно до даного змісту. Якщо рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення положень Конституції та законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню. Так, у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води Конституційний Суд України, давши офіційне тлумачення деяких положень частини першої статті 55, статті 64 та частини другої статті 124 Конституції України, зазначив, що ухвали судів про відмову у прийнятті позовних заяв жителів міста Жовті Води до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань, які виникли у зв'язку з придбанням облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, та відшкодування моральної шкоди підлягають перегляду в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України².

8. Припинення дії рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення законів України означає втрату ним юридичної сили і настає при наявності однієї з таких обставин:

- 1) закінчення строку, на який було прийнято закон;
- 2) відміна закону;
- 3) фактична заміна цього закону іншим, який регулює ті ж самі питання.

Переживання рішення Конституційного Суду про офіційне тлумачення закону має місце у тих випадках, коли закон, якому дано офіційне тлумачення, передбачає більш м'яку відповідальність порівняно з новим законом або коли за спеціальною вказівкою нового закону старий закон продовжує дію окремих питань. При «переживанні» (ультраактивності) законів України, які офіційно витлумачені Конституційним Судом України, має місце і «переживання» цих інтерпретацій.

9. Закон України «Про Конституційний Суд України» передбачає, що рішення Конституційного Суду України підписуються не пізніше семи днів після прийняття рішення, оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання і публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших виданнях України (стаття 67); копії рішень Конституційного Суду України надсилаються наступного робочого дня після їх офіційного оприлюднення суб'єкту права на конституційне подання чи конституційне звернення, з ініціативи якого розглядалася справа, до Міністерства юстиції України, а також до органу влади, що прийняв правовий акт, який був предметом розгляду в Конституційному Суді України (стаття 70).

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 14–15.

² Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 37–38.

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

(Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 2. – С. 67–71)

Захист конституційних прав і свобод є основним напрямом діяльності Конституційного Суду України. Він здійснюється при розгляді практично кожної справи.

Велике значення в захисті цих прав і свобод має надання громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам права на конституційне звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України (пункт 2 частини 1 статті 150 Конституції України, стаття 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»). При цьому юридичні особи повинні бути юридичними особами права України. Не мають права на конституційне звернення особи публічного права. Вони підлегли державі і тому не є носіями (суб'єктами) основних прав і свобод.

Згідно зі статтями 42 і 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» суб'єктом права на конституційне звернення з питань дачі висновків Конституційним Судом України щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України (далі – юридичне тлумачення) можуть бути лише ті громадяни України, іноземці, особи без громадянства або юридичні особи, які вважають, що неоднозначне застосування положень Конституції або законів України судами України, іншими органами державної влади може призвести або призвело до порушення їх конституційних прав і свобод. Тобто фізична чи юридична особи повинні бути особисто (безпосередньо) конкретно зацікавленими у рішенні Конституційного Суду України (мають процесуальну правоздатність), адже саме їх конституційним правам і свободам завдана певна шкода або створена небезпека її спричинення.

Таким чином, Конституцією та законами України надається можливість особам фактично подавати конституційні скарги до Конституційного Суду України про захист своїх конституційних прав, а Конституційний Суд України зобов'язаний дати офіційне тлумачення – роз'яснення певних положень Конституції та законів України.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності або втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Але підлягають офіційному тлумаченню Конституційним Судом України ультраактивні закони або їх окремі положення, оскільки вони мають переживаючи силу і застосовуються на практиці.

Конституційне звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб про офіційне тлумачення Конституції України або законів України,

яке відповідає вимогам (умовам), передбаченим Конституцією України та статтею 42 Закону України «Про Конституційний Суд України», як за формою, так і за змістом, є приводом для розгляду справи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України.

Підставою для конституційного звернення громадян України та іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

Неоднозначність (множинність) застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що за юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному, неоднаково в правозастосовній загальнодержавній практиці, тобто практиці країни в цілому. Конституційний Суд України повинен дати однозначного розуміння закону для його однозначного застосування, тобто застосування завжди і всюди однаково, виходячи з одного і того ж змісту закону.

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України може бути обумовлена їх нечіткістю, двозначністю, розпливчастістю, неточністю або неправильним розумінням тощо. Офіційне тлумачення саме і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, нечіткі положення зрозумілими і усунути неоднозначність у застосуванні правових норм.

Суб'єкт права на конституційне звернення повинен обґрунтувати необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України (пункт 4 частини другої статті 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»), навести конкретні факти і обставини, які свідчать, що його конституційні права і свободи порушені або можуть бути порушені в результаті наявності неоднозначного застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади. Тобто, йдеться про ті положення Конституції України або закони України, які вже були застосовані або підлягають застосуванню в конкретній юридичній справі відносно суб'єкта права на конституційне звернення, і тому він безпосередньо, особисто зацікавлений, має конкретний інтерес. Адже саме йому завдано шкоди або створено можливість її спричинення. Тим самим попереджається тлумачення у гіпотетичних, абстрактних справах, і Конституційний Суд України уникає консультативних висновків і занадто широких роз'яснень. Тлумачення завжди є більш виваженим, зрозумілим і переконливим з урахуванням конкретного фактичного матеріалу, стосовно конкретних питань, тих чи інших випадків (ситуацій). Але, хоча офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України дається Конституційним Судом України у зв'язку з конкретними фактами, воно не обмежується рамками конкретної справи. Воно, як і норма права, має нормативний характер. Конституційний Суд України не може давати роз'яснення щодо конкретної справи, це було б втручанням у її розгляд. Конституційний Суд України не є судовою інстанцією. При офіційному тлумаченні Конституційний Суд України може дати висновок і про необхідність урегулювання тих чи інших відносин, зокрема порядку застосування певної норми.

Офіційне тлумачення положень Конституції та законів України Конституційним Судом України забезпечує конституційну законність у державі, правильне втілення у практику правових норм, а тим самим – захист конституційних прав і свобод.

Конституційний Суд України не може продовжувати розглядати скаргу про тлумачення після того, як загальнодержавна практика тлумачення положень Конституції чи законів стала однозначною і суть спору вичерпано. Водночас Конституційний Суд України має право вийти за межі конституційного звернення, якщо в процесі розгляду справи буде виявлена необхідність офіційного тлумачення інших положень Конституції та законів України, які впливають на прийняття рішення, крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі.

Підстава (причина) для конституційного звернення може бути усунена вже при судовому розгляді в суді загальної юрисдикції, отже, конституційні права і свободи будуть захищені. Суди загальної юрисдикції мають значний досвід і спеціальні знання щодо галузевого законодавства і виробляють кваліфіковану практику його застосування зі спірних проблем. Тому, як правило, конституційне звернення повинне прийматися Конституційним Судом України після використання всіх звичайних заходів правового захисту, в тому числі й судового. Лише в тих випадках, коли закон неконституційний, дотримання цієї вимоги (умови) – попереднього використання всіх інших правових засобів захисту конституційних прав і свобод – не потрібне.

Хоча фізичні та юридичні особи повинні додержуватись нормативно-правових актів, а не оспорювати їх, усе ж вони краще за всіх знають, чи порушені їх конституційні права тим чи іншим законом. Інакше кажучи, є всі підстави надати можливість кожному звертатися до Конституційного Суду України із заявою про порушення його конституційних прав і свобод (право на конституційну скаргу), якщо заявник використав усі звичайні засоби судового захисту. Немає сенсу говорити про конституційні права і свободи, якщо не передбачено засобів їх захисту в суді, зокрема і в Конституційному.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, які випливають з неправильного застосування державними органами або органами місцевого самоврядування положень Конституції України або законів України.

Якщо порушення прав тих чи інших суб'єктів випливає із закону, положення якого не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи в окремій частині.

При виявленні в процесі розгляду справи невідповідності Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

На практиці зустрічаються і такі випадки, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Така практика правозастосування не залишає ніяких шансів на задоволення позовів у судах загальної юрисдикції та скарг до інших державних органів та органів місцевого самоврядування. Так, усі суди України і після прийняття Конституції України відмовляли громадянам України у прийнятті скарг: на рішення Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів; на дії посадових осіб органів прокуратури; посадових осіб щодо розподілу житла, а також відмовляли у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України (див.: Вісник Конституційного Суду України, 1997, № 2. – С. 27–30, 31–35; 1998, № 1. – С. 3–7 та 34–38).

Конституційний Суд України в своїх рішеннях у цих справах визнав таку практику неконституційною і дав відповідні роз'яснення.

Таким чином, Конституційний Суд України розглядає конституційні звернення фізичних та юридичних осіб не тільки тоді, коли має місце наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України, але й тоді, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України, що, на думку заявника, може призвести або призвело до порушення його конституційних прав. Якщо неоднозначне застосування положень Конституції або законів України судами, іншими органами державної влади може призвести до порушення конституційних прав і свобод, то тим більше це можливо при їх однозначному, але неправильному застосуванні.

Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією, тому неприпустиме звернення до Конституційного Суду України про тлумачення можливих суперечностей, неузгодженостей між окремими положеннями Конституції України. Їх скасування є правом і обов'язком парламенту. Це питання не правотлумачення, а правотворчості. Усунення суперечностей і в інших законах також не входить у завдання тлумачення.

У тих випадках, де існують прогалини в Конституції України або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд України не приймає звернення про тлумачення, бо тут немає предмета тлумачення.

Якщо закон не може бути однозначно витлумачений, а можливі різні інтерпретації, Конституційний Суд України повинен вибрати такий варіант, дати таке його тлумачення, яке не суперечить Конституції України. Якщо ж при тлумаченні закону він все ж виявляється таким, що не відповідає Конституції, необхідно визнавати його неконституційним.

Якщо Конституцією не передбачено врегулювання тих чи інших відносин, Конституційний Суд України, як правило, повинен утриматися від офіційного тлумачення відповідних норм Конституції України до видання такого закону, щоб не зв'язувати законодавця в цих питаннях і не бути самому зв'язаним своїм рішенням.

Якщо закон передбачає прийняття підзаконного акта, Конституційний Суд України, повинен почекати, поки його буде прийнято. Наприклад, парламент дає доручення Кабінету Міністрів визначити порядок виконання закону.

17 липня 1997 року Україна – член Ради Європи – ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та деякі протоколи до неї, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування цієї Конвенції. Тому при з'ясуванні і роз'ясненні Конституції України та законів України щодо прав і основних свобод людини необхідно враховувати як нормативні положення вказаної Конвенції, так і їх інтерпретації Європейським Судом з прав людини.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ, ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА

(Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. Науково-дослідний інститут «Проблем людини». – К., 1999. – Т. 12. – С. 74–80)

Посилення боротьби з корупцією, злочинністю, зокрема організованою, одночасно вимагає удосконалення, укріплення і розширення гарантій прав і свобод людини. Однією з таких відносно нових гарантій є надання права громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам на звернення до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України для захисту їх конституційних прав і свобод (ст.ст. 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»). При цьому юридичні особи повинні бути юридичними особами права України. Не мають права на конституційне звернення особи публічного права. Вони підлегли державі і тому не є носіями (суб'єктами) основних прав і свобод.

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є лише чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Скасовані закони та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Не підлягають також офіційному тлумаченню закони України, які не набрали чинності.

Конституційне звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб про офіційне тлумачення Конституції України або законів України, яке відповідає вимогам (умовам), передбаченим Конституцією України та статтею 42 Закону України «Про Конституційний Суд України» як за формою, так і за змістом, є приводом для розгляду справи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України.

Невідповідність конституційного звернення вказаним вимогам тягне за собою відмову у відкритті провадження у справі в Конституційному Суді України. Так, Конституційний Суд України відмовляв у відкритті конституційного провадження, коли суб'єкти права на конституційне звернення просили дати юридичну консультацію і задовольнити їх пізнавальний інтерес з правових питань, або не наводили обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України та законів України, порушували в конституційному зверненні питання, непідвідомчі Конституційному Суду України.

Підставою для конституційного звернення громадян України та іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного за-

стосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційної прав і свобод.

Неоднозначність (взаємовиключеність) застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному, неоднаково у правозастосовній загальнодержавній практиці, тобто практиці країни в цілому. Конституційний Суд України повинен дійти однозначного розуміння закону для його однозначного застосування, тобто застосування завжди і всюди однаково, виходячи з одного і того ж змісту закону.

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України може бути обумовлена їх неясністю, двозначністю, розпливчастістю, неточністю, нечіткістю або неправильними їх розумінням і т.ін. Офіційне тлумачення якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясними, зрозумілими.

Суб'єкт права на конституційне звернення повинен обґрунтувати необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України, навести конкретні факти і обставини, які свідчать, що його конституційні права і свободи порушені або можуть бути порушені в результаті наявності неоднозначного застосування тих чи інших положень конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, тобто мова йде про ті положення Конституції України або законів України, які вже були застосовані або підлягають застосуванню в конкретній юридичній справі відносно суб'єкта права на конституційне звернення, і тому він безпосередньо, особисто зацікавлений, має конкретний інтерес. Адже саме йому спричинено шкоду або створено небезпеку її спричинення. Тим самим попереджається тлумачення у гіпотетичних, абстрактних справах, і Конституційний Суд України уникає консультативних висновків і занадто широких роз'яснень. Тлумачення завжди є більш виваженим, зрозумілим і переконливим в контексті конкретного фактичного матеріалу, стосовно конкретних питань, тих чи інших випадків (ситуацій).

Підстава (причина) для конституційного звернення може бути усунена вже при судовому розгляді в суді загальної юрисдикції, і таким чином конституційні права і свободи будуть захищені. Суди загальної юрисдикції мають значний досвід і спеціальні пізнання в галузевому законодавстві і виробляють кваліфіковану практику його застосування по спірним проблемам. Тому, як правило, конституційне звернення повинно прийматися Конституційним Судом України після використання всіх звичайних заходів правового захисту, в тому числі й судового. Лише в тих випадках, коли закон неконституційний, дотримання цієї вимоги (умови) – попереднього використання всіх інших правових засобів захисту конституційних прав і свобод не потрібно. До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, які випливають з неправильного застосування державними органами або органами місцевого самоврядування положень Конституції України або законів України, а не з судових чи адміністративних рішень як таких, та не з договорів.

Якщо порушення прав тих чи інших суб'єктів випливає із закону, положення якого не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи в окремі частині. Так, рішенням

Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) визнано «неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» щодо можливості оскарження прийнятого прокурором рішення до суду лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами» /Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 35/.

Якщо в процесі розгляду справи буде виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження в справі, і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Було б доцільним надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України саме щодо неконституційності законів (їх положень). Чекаючи, поки складеться практика неоднозначного їх застосування, було б абсурдним. Адже вони підлягають якнайскорішому скасування. В практиці можуть зустрічатися і такі випадки, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Так, всі суди України і після прийняття Конституції України відмовляли громадянам України в прийнятті скарг на рішення Центральної виборчої комісії по виборам народних депутатів, на дії посадових осіб органів прокуратури, посадових осіб щодо розподілу житла, а також відмовляли у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язання за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 року та відшкодування моральної шкоди (див. Вісники Конституційного Суду України за 1997 р., № 2, с. 27–30; 31–35, і за 1998 р., № 1, с. 3–7; с. 34–38).

Стосовно цих питань Конституційний Суд України в своїх рішеннях відповідно офіційно роз'яснив: «З набуттям чинності Конституцією України, згідно з частиною другою статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» /Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 30/; «Прийняття рішення Генеральним прокурором України по скаргі (частина п'ята статті 12 Закону України «Про прокуратуру») припиняє провадження по таких скаргах в органах прокуратури, але не може стати перешкодою для подальшого звернення до суду» /Там же, с. 35/; «Частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемлюють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність).

Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду». /Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 1, с. 6–7/; «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти

так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод.

Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене.

Частину другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. До правовідносин, на які поширюється юрисдикція судів у контексті конституційних звернень, належать також правовідносини, що виникли з факту придбання громадянами України облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, щодо яких відповідно до Закону України «Про державні гарантії заощаджень громадян України» від 21 листопада 1996 року № 537/96-ВР із наступними змінами і доповненнями Україна взяла на себе зобов'язання про компенсацію реальної вартості знецінених державних цінних паперів» /Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 1, с. 37/. Наведене свідчить про нагальну необхідність надати право фізичним та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України не тільки тоді, коли має місце наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України, алей тоді, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України, що на думку заявника може призвести або призвело до порушення його конституційних прав. Якщо неоднозначне застосування положень Конституції або законів судами, іншими органами державної влади може призвести до порушення конституційних прав і свобод, то тим більше це можливо при їх однозначному, але неправильному застосуванні.

Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією, тому неприпустимо звернення до Конституційного Суду України про тлумачення можливих протиріч, неузгодженостей між окремими положеннями Конституції України. Їх скасування є правом і обов'язком парламенту. Це питання не тлумачення, а правотворчості. Усунення протиріч і в інших законах також не входить в задачу тлумачення. Конституційний Суд України не має права тлумачити і поняття, розкриті (конкретизовані) в чинних законах.

В тих випадках, де існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд не приймає звернення про тлумачення, бо тут немає предмета тлумачення. Так, Конституційний Суд України 10 березня 1998 року виніс ухвалу про припинення конституційного провадження у справі, в якій вказав, що заповнення прогалін у законах Конституційному Суду України не підвідомче /Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 2, с. 40/. В рішенні від 25 березня 1998 року Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення положень частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») також відмітив, що «заповнення прогалін у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень. Згідно зі статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Виходячи з цього і відповідно до частини другої статті 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади – Верховної Ради України / Вісник Конституційного Суду України. 1998, № 2, с. 26 /. Якщо можуть бути різні тлумачення тих чи інших положень Конституції або законів Украї-

ни, які в той же час не протирічать Конституції та законам України, вирішувати ці питання, конкретизувати певні норми права повинна Верховна Рада України. За радянською системою влади право офіційного тлумачення Конституції і законів належало Верховній Раді, що робило її суддею у власній справі. Більш того, Верховна Рада зловживала цим правом і під виглядом тлумачення Конституції і законів нерідко змінювала їхній зміст і встановлювала нові юридичні норми. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову і позбавила Верховну Раду права офіційного тлумачення Конституції та законів. Згідно з Конституцією єдиним органом конституційної юрисдикції в державі, спеціально уповноваженим давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України, є Конституційний Суд України (статті 147 і 150 Конституції України). Як відмічається в рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України Постанови Верховної Ради України від 1 жовтня 1996 року «Про тлумачення статті 98 Конституції України» (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України), «ці зміни зумовлені переходом до нового порядку здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6 Конституції України), органи яких взаємодіють між собою на підставі конституційно закріпленої системи стримувань і противаг, здійснюючи свої повноваження в межах, встановлених Конституцією України, і відповідно до законів України (частина друга статті 6 Конституції України)» /Вісник Конституційного Суду України. 1997, № 2, с. 24/.

Збереження за Верховною Радою України функції автентичного тлумачення Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін в зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й позбавляло б остаточності рішень Конституційного Суду України, вело б до їх перегляду та скасування, підірвало б стабільність законодавства. Якщо Верховна Рада має намір видати нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. Крім того, Верховна Рада України має право офіційного тлумачення своїх постанов та інших актів (за винятком Конституції та законів України).

При незгоді парламенту з тлумаченням закону, яке дано Конституційним Судом України, він може внести зміни до закону, щоб зробити його яснішим. Чинність у часі офіційного тлумачення Конституційного Суду України Конституції України та законів України визначається чинністю норм права, що тлумачаться, воно поділяє їх долю. Отже, зміна законодавства може скасувати те чи інше тлумачення Конституційного Суду України.

Складність офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в тому, що Конституція України була прийнята в результаті взаємних уступок, компромісних положень. До того ж, значна частина норм Конституції сформульована досить загально і абстрактно, в багатьох випадках з використанням оціночних понять. При прийнятті Конституції згладжувалися і зближувалися різні теоретичні підходи до тих чи інших проблем, їм надавалося загального обрамлення, однаково прийняттого для різних політичних сил. Положення Конституції визначають напрямок всієї діяльності по тлумаченню правових норм. При тлумаченні Конституції України та законів України Конституційний Суд повинен керуватись не тільки буквою, але й духом Конституції, принципом верховенства права, пріоритетом прав людини. Тлумачення є перш за все пізнанням окремих правових норм як частин цілого, тобто всієї системи права. Тому сучасні конституційні цінності, перш за все права і свободи людини і громадянина, необхідно враховувати і при тлумаченні законів та інших нормативно-правових актів, які прийняті до набуття чинності Конституцією. Вони є чинними лише

у частині, що не суперечить Конституції. Це впливає з принципу тлумачення законів у відповідності до Конституції. Воно не може суперечити їй. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частина 2 статті 8 Конституції України). У відношенні тлумачення законів найвища юридична сила Конституції України над законами проявляється в тому, що смисл законів необхідно з'ясувати (розуміти), інтерпретувати і роз'яснювати в точній відповідності з Конституцією України. Конституційному Суду необхідно враховувати ті тлумачення Конституції та законів у практиці, які найбільше відповідають конституційним приписам.

17 липня 1997 року Україна, член Ради Європи, ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та деякі протоколи до неї, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування цієї Конвенції. Тому при з'ясуванні і роз'ясненні Конституції України та законів України щодо прав і основних свобод людини необхідно враховувати як нормативні положення вказаної Конвенції, так і їх інтерпретації Європейським Судом з прав людини.

У внутрішнє право трансформуються і інші міжнародні договори. Їх термінологія також потребує офіційного тлумачення, і перш за все в тому аспекті, чи це одна й та ж термінологія, яка і в національному праві, чи застосовується інший понятійний апарат. Тут необхідне в багатьох випадках узгоджувальне тлумачення норм права.

Пропозиції до практичних рекомендацій конференції

1. Надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства звертатися до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів (їх положень).

2. Надати право фізичним особам звертатися до Конституційного Суду України не тільки тоді, коли має місце наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України, але й тоді, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України. якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНИМИ ЗВЕРНЕННЯМИ

(Механізми захисту прав і свобод людини в Україні: матеріали науково-практичної конференції, 11-12 червня 1999 р. – К., 1999. – С. 6–13)

Фундаментальною основою діяльності сучасної демократичної, соціальної, правової держави є захист прав і свобод людини. В Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3 Конституції України). Згідно зі статтею 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Важливою ланкою в механізмі захисту і свобод людини є діяльність Конституційного Суду України з розгляду індивідуальних звернень. З урахуванням того, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародної організації, членом або учасником яких є Україна, розгляд звернень Конституційним Судом України в цих випадках є необхідним, обов'язковим елементом системи захисту конституційних прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Згідно з Законом України «Про Конституційний Суд України» громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи мають право на конституційне звернення, тобто письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою реалізації та захисту своїх конституційних прав і свобод (статті 42, 43). Законодавець надає право на звернення до Конституційного Суду України саме фізичним та юридичним особам, оскільки вони користуються конституційними правами й свободами, і саме їх права і свободи можуть бути порушені або порушуються. Конституційне звернення є приводом для розгляду справ про офіційне тлумачення положень Конституції або законів України Конституційним Судом України як єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, спеціально уповноваженим на офіційне тлумачення Конституції України та законів України (статті 147 і 150 Конституції України). Конституційне звернення повинно відповідати умовам (вимогам), передбаченим Конституцією України та Законом України «Про Конституційний Суд України».

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є лише чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Скасовані закони та закони, що втратили силу, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Не підлягають також офіційному тлумаченню закони України, які не набрали чинності.

Підставою для конституційного звернення громадян України та іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб до Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційної прав і свобод (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному, неоднаково у правозастосовній загальнодержавній практиці, тобто практиці країни в цілому. Конституційний Суд України повинен дійти правильного і однозначного розуміння закону для його однозначного застосування, тобто застосування завжди і всюди однаково, виходячи з одного і того ж змісту закону.

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України може бути обумовлена їх неясністю, двозначністю, розпливчастістю, неточністю, нечіткістю або неправильним їх розумінням і т. ін. Офіційне тлумачення якраз і покликане подолати ці обставини, зробити неясні положення ясними, зрозумілими, уточнити права і обов'язки осіб та установ.

Суб'єкт права на конституційне звернення повинен обґрунтувати необхідність в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України, навести конкретні факти і обставини, які свідчать, що його конституційні права й свободи порушені або можуть бути порушені в результаті наявності неоднозначного застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади. Тобто мова йде про ті положення Конституції України або законів України, які вже були застосовані або підлягають застосуванню в конкретній юридичній справі відносно суб'єкта права на конституційне звернення, і тому він безпосередньо, особисто зацікавлений, має конкретний інтерес. Адже саме йому спричинено шкоду або створено небезпеку її спричинення. Тим самим попереджується тлумачення в гіпотетичних, абстрактних справах, і Конституційний Суд України уникає консультативних висновків і занадто широких роз'яснень.

Тлумачення права завжди є більш виваженим, зрозумілим і переконливим у контексті конкретного фактичного матеріалу, стосовно конкретних питань, тих чи інших випадків (ситуацій). Правотворець, створюючи ту чи іншу норму, виходить з імовірних фактів, випадків. Тлумачення ж права завжди здійснюється стосовно конкретних фактів, випадків. Але, хоча офіційне тлумачення закону Конституційним Судом України дається в зв'язку з конкретними фактами, воно не обмежується рамками конкретної справи. Воно, як і норма права, також має загальний і абстрактний характер.

Підстава (причина) для конституційного звернення може бути усунена вже при судовому розгляді в суді загальної юрисдикції, і таким чином конституційні права і свободи будуть захищені. Якщо справа заявника розглядається в суді загальної юрисдикції і процес по ній не завершений, тобто суд ще не сказав свого «останнього слова» по справі, Конституційний Суд України повинен утриматися від розгляду конституційного звернення. Суди загальної юрисдикції мають значний досвід і спеціальні піз-

нання в галузевому законодавстві і виробляють кваліфіковану практику його застосування із спірних проблем. Тому, як правило, конституційне звернення повинно прийматися Конституційним Судом України після використання всіх звичайних заходів правового захисту, в тому числі й судового. Лише в тих випадках, коли закон неконституційний, дотримання цієї вимоги (умови) попереднього використання всіх інших правових засобів захисту конституційних прав і свобод не потрібно.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, які випливають з неправильного застосування державними органами або органами місцевого самоврядування положень Конституції України або законів України, а не з судових чи адміністративних рішень як таких, та не з договорів. Конституційний Суд України – це суд публічного права. Він оцінює лише рішення органів влади.

Якщо порушення прав тих чи інших суб'єктів випливає із закону, положення якого не відповідають Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи в окремій частині.

Якщо в процесі розгляду справи буде виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження в справі, і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Було б доцільним надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України саме щодо неконституційності законів (їх положень), які порушують їх конституційні права або можуть їх порушити. Чекати, поки складеться практика неоднозначного застосування таких законів, було б абсурдним. Адже вони підлягають якнайскорішому скасування. Тим більше, що в державі багато застарілого законодавства.

У практиці можуть зустрічатися й такі випадки, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи або створює можливість їх порушення. Так, всі суди України і після прийняття Конституції України відмовляли громадянам України в прийнятті скарг на рішення Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів, на дії посадових осіб органів прокуратури, посадових осіб щодо розподілу житла, а також відмовляли у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язання за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 року та відшкодування моральної шкоди. Тому Конституційний Суд України в своїх рішеннях визнав цю практику неконституційною (див. Вісники Конституційного Суду України за 1997 р., № 2, с. 27–30; 31–35, і за 1998 р., № 1, с. 3–7; с. 34–38).

Наведене свідчить про нагальну необхідність надати права фізичним та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України не тільки тоді, коли неоднозначно застосовуються положення Конституції України або закони України, але й тоді, коли існує хоча й однозначне, але неправильне застосування тих чи інших положень Конституції України або законів України, що, на думку заявника, може призвести або призвело до порушення його конституційних прав. Якщо неоднозначне застосування положень Конституції або законів судами, іншими органами державної влади може призвести до порушення конституційних прав і свобод, то тим більше це можливо при їх однозначному, але неправильному застосуванні.

Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією, тому неприпустимо звернення до Конституційного Суду України про тлумачення можливих протиріч, неузгодженостей між окремими положеннями Конституції України. Їх скасування є правом і обов'язком парламенту. Це питання не тлумачення, а правотворчості. Усунення протиріч і в інших законах також не входить у сферу тлумачення. Конституційний Суд України не має права тлумачити і поняття, розкриті (конкретизовані) в чинних законах.

У тих випадках, де існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд також не приймає звернення про тлумачення, бо тут немає предмета тлумачення. Особливо це стосується тих питань, які не тільки не врегульовані Конституцією України, але й спосіб їх правильного вирішення не може бути виведеним з її загальних засад і смислу.

Якщо можуть бути різні тлумачення тих чи інших положень Конституції або законів України, різні варіанти врегулювання тих чи інших суспільних відносин, які в той же час не суперечать Конституції та законам України, вирішувати ці питання, конкретизувати певні норми права повинна Верховна Рада України.

При оцінці офіційного тлумачення норм права Конституційним Судом України його не слід змішувати з застосуванням аналогії закону чи права, тобто в розповсюдженні дії правових норм на не передбачені ними обставини. Тут створюється нова норма і долається прогалина в законодавстві.

Нарешті, в тих випадках, коли Кабінет Міністрів України отримує доручення по визначенню механізму застосування закону, Конституційний Суд України повинен зачекати – не давати його тлумачення (як і не вирішувати питання його неконституційності), якщо не була порушена встановлена Конституцією України процедура його розгляду, ухвалення або набрання ним чинності, до видання відповідного правового акту.

Розгляд Конституційним Судом України справ про офіційне тлумачення Конституції України та законів України – це певний процес, який проходить декілька стадій. Перша стадія – звернення до Конституційного Суду суб'єкта права на конституційне звернення з письмовим клопотанням про необхідність офіційного тлумачення статей (окремих положень) Конституції України або законів України, тлумачення яких має бути дано Конституційним Судом України.

Друга – попередня підготовка суддею Конституційного Суду України питань для їх розгляду Колегією суддів Конституційного Суду України та Конституційним Судом України.

Третя – перевірка Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України на їх засіданнях конституційного звернення щодо необхідності в офіційному тлумаченні і прийнятті Колегією суддів Конституційного Суду України або Конституційним Судом України ухвали про відкриття провадження у справі.

Четверта, центральна, стадія (розгляд справи на пленарному засіданні Конституційного Суду України. На відкритому пленарному засіданні Конституційного Суду України розглядаються представлені суб'єктом права на конституційне звернення обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні окремих положень Конституції України або законів України, щодо яких було подано конституційне звернення. На закритому пленарному засіданні Конституційного Суду України застосовуються способи і прийоми тлумачення змісту вказаних правових, розробляється, мотивується, розглядається і приймається рішення Конституційного Суду, в резолютивній частині якого офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції України або законів України, щодо яких було подано конституційне звернення. При цьому офіційне

тлумачення законів України передбачає з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним.

Нарешті, остання стадія – офіційне оприлюднення рішення Конституційного Суду України. Рішення разом з окремими думками суддів Конституційного Суду України публікуються у «Віснику Конституційного Суду України», в інших офіційних виданнях України, зокрема «Офіційному віснику України», «Урядовому кур'єрі».

Офіційне тлумачення (його результат) Конституції України та законів України має зворотну силу. Справа в тому, що при тлумаченні права не створюється нова правова норма і не змінюється існуюча. Вона завжди має той зміст, який вклав у неї правотворець, а тлумаченням тільки з'ясовується і уточнюється цей зміст. Тому відповідно до такого змісту норма права і повинна застосовуватися. Якщо офіційному тлумаченню Конституційного Суду України положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, вони підлягають скасуванню.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНІВ УКРАЇНИ

(Відносини між Конституційним Судом та омбудсменом у контексті захисту прав і свобод людини. – К., 2001. – С. 97–104)

Велике значення в питаннях захисту прав і свобод людини і громадянина мають конституційні звернення (подання) до Конституційного Суду України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України (стаття 150 Конституції України, стаття 41 Закону України «Про Конституційний Суд України», абзац другий пункту 3 частини першої статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»).

Об'єктом офіційного тлумачення Конституційного Суду України є чинна Конституція України та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які втратили силу або не набрали чинності, офіційному тлумаченню Конституційним Судом України не підлягають. Але офіційному тлумаченню Конституційним Судом України підлягають ультраактивні закони або їх окремі положення, адже вони мають переживаючи силу і підлягають застосуванню.

Конституційне звернення (подання) до Конституційного Суду України Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про офіційне тлумачення положень Конституції України або законів України має відповідати вимогам, передбаченим Конституцією України та статтями 39 і 93 Закону України «Про Конституційний Суд України». В ньому зазначаються: клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України або законів України, повне найменування посадової особи, яка направляє звернення (подання), відомості про представника за законом або уповноваженого за дорученням, статті (окремі положення) Конституції України або законів України (повне найменування, номер, дата прийняття, джерело опублікування), які потребують офіційного тлумачення Конституційним Судом України, правове обґрунтування тверджень щодо необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції України або законів України, дані щодо інших документів і матеріалів, на які посилаються суб'єкти права на конституційне звернення (подання) (копії цих документів і матеріалів додаються) та перелік документів і матеріалів, що додаються.

Конституційне звернення (подання), яке відповідає цим вимогам (умовам) як за формою, так і за змістом, є (служить) приводом для розгляду справи про офіційне тлумачення Конституції України та законів України Конституційним Судом України.

Згідно зі статтею 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є відповідно **практична необхідність** у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Це головна, основна і найважливіша вимога Конституційного Суду України до конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Якщо наявність приводу для розгляду справи в Конституційному Суді України зобов'язує Суд прийняти конституційне подання до розгляду, то наявність підстави для конституційного подання зобов'язує Конституційний Суд України розглянути його в судовому засіданні і винести по ньому вмотивоване рішення.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право на конституційне звернення (подання) про офіційне тлумачення лише тих положень Конституції України та законів України, які стосуються питань, віднесених до його відання. Практична необхідність в офіційному тлумаченні Конституції України та законів України має бути пов'язана з компетенцією, функціями, призначенням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ця практична необхідність полягає в тому, що з приводу тих чи інших положень Конституції або законів України виникли суперечності, розбіжності на практиці, і це стосується суб'єкта права на конституційне подання, зачіпає його компетенцію.

Такий висновок впливає із статті 101 Конституції України, відповідно до якої змістом діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини. Згідно із Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 1). Сферою застосування Закону є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і громадянина лише між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами (стаття 2). Стаття 15 цього Закону кваліфікує конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в тому числі й конституційне подання про офіційне тлумачення Конституції України та законів України, як акти реагування Уповноваженого на порушення положень Конституції України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина.

До повноважень Конституційного Суду України не належать питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції. Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення положень Конституції України та законів України захищає конституційні права і свободи людини та громадянина, а також юридичних осіб у зв'язку з порушеннями, які випливають із неправильного застосування державними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими чи службовими особами положень Конституції України або законів України, а не із судових чи адміністративних рішень як таких та не з договорів.

Практична необхідність в офіційному тлумаченні Конституції України або законів України має місце при їх неоднозначному або хоча й однозначному, але неправильному, застосуванні, яке може призвести або призвело до порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Неоднозначність (множинність, взаємовиключність) застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади полягає в тому, що за юридично однакових обставин у справах однієї і тієї ж категорії положення Конституції України або законів України застосовуються по-різному, неоднаково у правозастосовній загальнодержавній практиці, тобто практиці країни в цілому. Конституційний Суд України повинен дійти однозначного розуміння закону для його однакового застосування, тобто застосування завжди і всюди, виходячи з одного і того ж змісту закону.

Неоднозначність застосування положень Конституції України або законів України може бути обумовлена їх неясністю, двозначністю, розпливчастістю, неточністю, неточністю або неправильним їх розумінням тощо. Офіційне тлумачення якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясними, зрозумілими і усунути неоднозначність у застосуванні правових норм.

У практиці зустрічаються і такі випадки, коли ті чи інші положення Конституції України або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи людини і громадянина або створює можливість їх порушення. Так, всі суди України і після прийняття Конституції України відмовляли громадянам України у прийнятті скарг: на рішення Центральної виборчої комісії по виборах народних депутатів; на дії посадових осіб органів прокуратури, посадових осіб щодо розподілу житла, а також відмовляли у прийнятті позовних заяв до Кабінету Міністрів України (див. Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2, – С. 27–30; 31–35; 1998. – № 1. – С. 3–7; 34–38).

Конституційний Суд України в своїх рішеннях у цих справах визнав таку практику конституційною і дав відповідні роз'яснення: «З набуттям чинності Конституцією України, згідно з частиною другою статті 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 30); «Прийняття рішення Генеральним прокурором України по скарзі (частина п'ята статті 12 Закону України «Про прокуратуру») припиняє провадження по таких скаргах в органах прокуратури, але не може стати перешкодою для подальшого звернення до суду» (Там само, с. 35); «Частину другу статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що кожен, тобто громадянин України, іноземець, особа без громадянства, має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особи без громадянства вважають, що їх рішення, дії чи бездіяльність порушують або ущемлюють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняло рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду». (Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 6–7); «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв,

скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене. Частина другу статті 124 Конституції України необхідно розуміти так, що юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» (Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 1. – С. 37).

Усунення неправильного або неоднозначного застосування Конституції України та законів України є метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України цих нормативно-правових актів. Вішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України покликано запровадити єдино можливе їх тлумачення і застосування.

Конституційний Суд України не може розглядати подання про тлумачення положень Конституції та законів України після того, як загальнодержавна практика їх застосування стала однозначною і правильною, і таким чином суть спорту вичерпано.

Конституційний Суд України не наділений правотворчою функцією, тому неприпустимо звернення до Конституційного Суду України про тлумачення можливих суперечностей, неузгодженостей між окремими положеннями Конституції України. Їх скасування є правом і обов'язком парламенту. Це питання не правотлумачення, а правотворчості. Усунення суперечностей і в інших законах також не входить до завдання тлумачення. Конституційний Суд України не має права тлумачити ті конституційні поняття, які вже розкриті (конкретизовані) законодавцем.

Рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України – це інтерпретаційний акт. Він має нормативний зміст, але не є нормативно-правовим актом. Адже головною функцією останніх є встановлення нових норм права або відміна чи зміна раніше діючих. Такої функції, такої якості рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції України та законів України не мають.

Правова природа рішень Конституційного Суду України про офіційне тлумачення полягає у з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації змісту правових норм, їх конкретизації, а не в змінах чи доповненнях. Тому в тих випадках, де існують прогалини в Конституції або необхідне видання законів для врегулювання певних відносин, Конституційний Суд України відмовляється від тлумачення, адже немає об'єкта тлумачення. Так, Конституційний Суд України 10 березня 1998 року виніс Ухвалу про припинення конституційного провадження у справі, в якій зазначив, що «...заповнення прогалин у законах Конституційному Суду України не підвідомче» (Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 40). У Рішенні від 25 березня 1998 року Конституційний Суд України у справі щодо офіційного тлумачення частин одинадцятої та тринадцятої статті 42 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про тлумачення Закону України «Про вибори народних депутатів України») також відмітив, що «Заповнення прогалин у законах, окремі положення яких Конституційним Судом України визнані неконституційними, не належить до його повноважень. Згідно зі статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Виходячи з цього і відповідно до частини другої статті 19 Конституції України вирішення зазначених питань є прерогативою органу законодавчої влади – Верховної Ради України» (Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 26). Якщо є різні тлумачення тих чи інших положень Конституції або законів України, які в той же час не суперечать Конституції України або законам України, вирішувати ці питання, конкретизувати певні норми права повинна Верховна Рада України.

У разі якщо при тлумаченні (з'ясуванні) закону України (його окремих положень) буде встановлена його невідповідність Конституції України, Конституційний Суд України приймає рішення про неконституційність такого закону повністю чи окремих положень. Інакше кажучи, офіційному тлумаченню підлягають лише ті закони, які відповідають Конституції України.

Так, Рішенням Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» визнано «...неконституційним положення частини четвертої статті 12 Закону України «Про прокуратуру» щодо можливості оскарження прийнятого прокурором рішення до суду лише у передбачених законом випадках, оскільки винятки з конституційних норм встановлюються самою Конституцією, а не іншими нормативними актами» (Вісник Конституційного Суду України. – 1997. – № 2. – С. 35).

Можуть бути і такі випадки, коли закон витлумачений як конституційний, але одночасно певні дії посадових або службових осіб, здійснені на його виконання, можуть бути визнані неконституційними. Саме такий висновок можна зробити зі змісту частини 3 статті 152 Конституції України, згідно з якою «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку».

При даванні офіційного тлумачення офіційного тлумачення Конституції або законів України Конституційний Суд України може дійти висновку і про необхідність правового врегулювання тих чи інших відносин, зокрема, порядку застосування того чи іншого закону.

Конституційний Суд України приймає рішення в межах конституційного звернення (подання). Але якщо в процесі розгляду справи буде виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі, і які впливають на прийняття рішення у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Конституційний Суд України має право вийти за межі конституційного подання і в тих випадках, якщо в процесі розгляду справи буде виявлена необхідність офіційного тлумачення інших положень Конституції та законів України, які впливають на прийняття рішення, крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі.

17 липня 1997 року Україна, член Ради Європи, ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 року та деякі протоколи до неї, визнала юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування цієї Конвенції. Тому при з'ясуванні і роз'ясненні Конституції України та законів України щодо прав і основних свобод людини необхідно враховувати як нормативні положення вказаної Конвенції, так і їх інтерпретації Європейським Судом з прав людини.

У внутрішнє право трансформуються й інші міжнародні договори України. Їх термінологія також потребує офіційного тлумачення, і перш за все, в тому аспекті, чи відповідає ця термінологія термінології національного права, чи застосовується інший понятійний апарат. Тут необхідне в багатьох випадках узгоджувальне тлумачення норм права. Але за всіх обставин юридичне тлумачення повинно бути адекватним незалежно від того, чи воно буквальне, обмежувальне, чи розширене.

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ (рецензія)

(*Право України*. – 2013. – № 3-4. – С. 534–537)

Українська держава, прийнявши у 1996 р. Конституцію, визнала і взяла під свій захист основні права і свободи людини і громадянина. Україна вперше на конституційному рівні закріпила положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнано головним обов'язком держави.

У вирішенні зазначеного завдання особливе місце належить єдиному органу конституційної юрисдикції – Конституційному Суду України, чиї правові позиції відіграють важливу роль у забезпеченні конституційних прав і свобод людини і громадянина. У зв'язку з цим рецензована монографія Голови Конституційного Суду України Анатолія Сергійовича Головіна «Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні» є своєчасним цінним для українського суспільства і держави науковим дослідженням.

Новизна монографії полягає у комплексному та системному аналізі проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України, зокрема й тих прав і свобод, які реалізуються під час проведення досудового розслідування правоохоронними органами та здійснення судового провадження судами загальної юрисдикції, а також дослідження цієї проблеми в контексті зазначених питань взаємодії національного і міжнародного законодавства.

Автор монографії, звертаючись до проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина, успішно вирішує складне наукове завдання – досліджує з урахуванням генези конституційно-правових відносин і специфіки конституційного судочинства в Україні загальнотеоретичні та практичні аспекти цієї проблеми.

Вказане послідовно реалізується у трьох розділах монографії, які в цілому відображають логічну структуру праці. Перший розділ монографії присвячений проблемі встановлення змісту, специфіки та правового регулювання прав і свобод людини і громадянина, які пов'язані зі здійсненням правосуддя. Цю проблему автор розглядає у контексті загальноновизнаних міжнародних стандартів щодо права на рівність громадян перед законом, права на правову допомогу, права на свободу і особисту недоторканність, права на судовий захист. Автор аргументовано доводить, що рівність громадян перед законом необхідно розуміти і як право, і як конституційний принцип. Останні є важливими складовими елементами цілісної системи забезпечення гідного

конституційно-правового статусу особи у її відносинах з державою. А. Головін підтримує, ґрунтуючись на власних на власних доводах та аргументах, висловлені в юридичній літературі погляди щодо необхідності удосконалення теоретико-правового змісту та практики застосування конституційного права на свободу та особисту недоторканність з метою зміцнення законності у діяльності правоохоронних органів і недопущення порушень основного права людини, що стосується її індивідуальної свободи. Положення першого розділу праці є важливою теоретичною основою всього подальшого дослідження.

У другому розділі монографії автор звертається до глибокого аналізу конституційного принципу презумпції невинуватості (підрозділ 2.1), який розглядає під кутом зору важливого елемента правового статусу особи щодо якої вирішується питання про кримінальну відповідальність.

Автор слушно стверджує, що кримінальна відповідальність становить правовий інститут у межах якого здійснюється реагування держави на вчинений злочин та який передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної. У цьому сенсі на беззаперечну підтримку заслуговує висновок автора про те, що зміст кримінальної відповідальності полягає, з-поміж інших елементів, також у відновленні справедливості, зокрема й шляхом відшкодування у повному обсязі моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам діями або бездіяльністю, визнаними судом злочинними (підрозділ 2.2). Абсолютно правильною є думка автора про те, що у демократичній правовій державі справедливою буде така правова ситуація, за якої потерпілий матиме право звертатися з вимогою про відшкодування заподіяної йому шкоди не тільки до обвинуваченого чи підсудного, а й до держави, оскільки він перебуває під захистом відповідних положень Конституції України (підрозділ 2.3).

Третій розділ рецензованої монографії присвячений актуальним проблемам забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина при здійсненні судочинства. У цьому контексті, безумовно, інтерес становить аналіз взаємодії національного законодавства та міжнародних гарантій справедливого і незалежного правосуддя. Такий аспект дослідження може стати цінним науковим надбанням для юридичної науки. У цьому розділі автор багато уваги приділяє аналізу проблем визначення правової природи актів Конституційного Суду України. Конструктивно-критичний аналіз наукових позицій з цього приводу дозволив авторові сформулювати власну думку в аспекті цієї проблеми. Він наголошує, що акти Конституційного Суду України не є нормативно-правовими, а швидше за все – постановлювально-роз'яснювальними, тобто такими, що на підставі аналізу змісту та обсягу правової норми визначають її конституційний статус (підрозділ 3.2). І хоча запропонований термін – «постановлювально-роз'яснювальні» щодо актів Конституційного Суду України певною мірою є дискусійними, сутність останніх не викликає сумніву.

У монографії набули ґрунтовного висвітлення гарантії дотримання права особи на розгляд її справи справедливим, незалежним і безстороннім судом; низка спірних питань, які пов'язані з превентивним і конституційним контролем; проблеми захисту прав людини і громадянина при здійсненні інтерпретаційної діяльності Конституційного Суду України, а також питання щодо запровадження інституту конституційної скарги як засобу захисту громадянина від порушення його прав державою.

Відповідають вимогам практики та є теоретично обґрунтованими висновки автора про необхідність законодавчого затвердження і прикладного застосування, удосконалених відповідно до міжнародних стандартів, таких складників механізму реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, як розгалужена мережа надання правової допомоги щодо осіб, які стали жертвами протиправних дій; система ефектив-

них процедур поновлення порушених прав громадян; комплекс заходів щодо підвищення рівня правової культури і свідомості всіх суб'єктів права.

Слушною є пропозиція автора щодо доцільності підготовки Державної комплексної програми з посилення захисту прав і свобод людини і громадянина при здійсненні правосуддя в Україні, в якій необхідно передбачити підвищення рівня захисту цих прав і свобод при здійсненні досудового слідства та судового провадження у судах загальної юрисдикції, а також засоби приведення законодавства України про захист прав і свобод у конституційному судочинстві відповідно до європейських стандартів.

Позитивним аспектом монографії є солідна джерельна база (численні рішення Конституційного Суду України, нормативно-правові акти з аналізованої тематики, праці вітчизняних та іноземних учених, зокрема й опубліковані іноземними мовами), яку використав автор у процесі дослідження. Загалом застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів проведеного автором дослідження забезпечило достовірність і обґрунтованість його результатів.

У цілому монографія А. С. Головіна «Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні» є ґрунтовним науковим дослідженням, підготовленим на високому теоретичному рівні, а тому заслуговує позитивної оцінки. Поява такої книги своєчасна, особливо в аспекті євроінтеграційних процесів, коли права і свободи людини та громадянина кладуться в основу розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Дослідження набуває також виняткового значення в контексті сучасної конституційної реформи, науково-практичне забезпечення якої визначено головним завданням Конституційної Асамблеї, адже зміст монографії насичений корисними пропозиціями щодо модернізації багатьох положень Конституції України.

Рецензована монографія А. С. Головіна – людини, яка з власного професійного багаторічного досвіду вирішує проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина на чолі з Конституційним Судом України – не лише зацікавить вітчизняних і зарубіжних науковців і практиків, викличе наукову дискусію, а й стане настільною книгою для всіх, хто не байдужий до розв'язання вказаних проблем в Україні.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

(Організація судових та правоохоронних органів : підручник / І. Є. Мафочкін, Л. М. Москвич, П. М. Каркач та ін. ; за ред. І. Є. Мафочкіна. – Х. : Право, 2013. – С. 130–162)

§ 1. Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні

Для гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави існує *конституційна юрисдикція (конституційний контроль)*, сутність якої полягає в юридичній перевірці судом законів та інших нормативно-правових актів на відповідність Конституції і визнанні їх у разі неконституційності нечинними.

За світовою практикою конституційний контроль здійснюється або судами загальної юрисдикції, або спеціалізованими. У першому випадку конституційність нормативно-правових актів перевіряють або всі суди загальної юрисдикції за звичайною процедурою при розгляді конкретних судових справ (децентралізований контроль), або тільки найвищий суд загальної юрисдикції (централізований контроль). У другому випадку конституційний контроль здійснюють конституційні суди (централізований контроль) через процедуру конституційного судочинства.

В Україні конституційний контроль здійснює Конституційний Суд України. Згідно зі ст. 147 Конституції України *Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні*, він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Основи його статусу визначені Конституцією України (розд. VIII «Правосуддя» і розд. XII «Конституційний Суд України»). Конституційний Суд України – це орган судової влади. Він має правосудну природу і за характером своєї діяльності здійснює правосуддя – конституційне правосуддя у певній, визначеній законом формі – формі конституційного судочинства.

Відповідно до ст. 2 Закону України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України» завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Відповідно до Конституції в Україні визнається та діє *принцип верховенства права* (ч. 1 ст. 8), основою Конституції України є права і свободи людини, вони визнаються найвищою соціальною цінністю, разом із гарантіями визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3). У зв'язку з цим основне соціальне призначення Конституційного Суду України – забезпечення верховенства права, захист прав і свобод людини, розв'язання юридичних (конституційно-правових) спорів (суперечок, конфліктів) між більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України і опозицією, між законодавчою і виконавчою гілками влади,

функція правового арбітра і противаги можливого зловживанню ними своїми повноваженнями.

Конституційний Суд України здійснює судову владу у формі розгляду відповідних справ. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень.

§ 2. Порядок формування і структура Конституційного Суду України

Відповідно до Конституції *Конституційний Суд України* (далі – КСУ) *складається з вісімнадцяти суддів* (ч. 1 ст. 148). Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають (у рівній кількості) по шість суддів Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 148).

Порядок призначення суддів визначений Законом України «Про Конституційний Суд України» (статті 7, 8). Президент України проводить консультації з Прем'єр-міністром України та Міністром юстиції України щодо кандидатур на посади суддів цього Суду. Призначеною на посаду судді КСУ вважається особа, про призначення якої видано Указ Президента України.

Верховна Рада України призначає суддів КСУ таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів.

Пропозиції щодо кандидатур на посади суддів КСУ вносить Голова Верховної Ради України. Також таке право мають не менше 1/4 народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України, при цьому депутат має право поставити підпис під пропозицією про висунення лише однієї кандидатури і ці підписи депутатів не відкликаються. Відповідний комітет Верховної Ради України подає Верховній Раді свої висновки щодо кожної кандидатури на посаду судді КСУ, внесеної у встановленому порядку.

Призначеними на посади суддів КСУ вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але це має бути більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Якщо кілька кандидатів набрали однакову кількість голосів і після їх призначення була б перевищена необхідна для призначення кількість суддів, щодо цих кандидатів проводиться повторне голосування.

У разі припинення повноважень судді, який призначався Верховною Радою України, вона у місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування Головою Верховної Ради України підписуються постанови Верховної Ради України про призначення суддів КСУ.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів з'їзду визначає кандидатури на посади суддів КСУ для включення в бюлетені для таємного голосування.

Призначеним на посаду судді КСУ вважається кандидат, який у результаті таємного голосування одержав більшість голосів від кількості обраних делегатів з'їзду суддів України.

Якщо голосування проводиться щодо кандидатур, кількість яких перевищує квоту для призначення на посади суддів КСУ, призначеними вважаються кандидати, які набрали більше голосів, ніж інші кандидати на ці посади.

У разі припинення повноважень судді КСУ, який призначався з'їздом суддів України, з'їзд у тримісячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

За результатами голосування головою і секретарем з'їзду підписується рішення з'їзду суддів України про призначення суддів КСУ.

Згідно з ч. 5 ст. 148 Конституції України *Голова Конституційного Суду України* обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі

складу його суддів шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк. Голова КСУ очолює КСУ та організовує його діяльність. Він має двох заступників, які обираються за пропозицією Голови лише на один трирічний строк таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів у тому ж порядку, в якому відбуваються й вибори Голови КСУ.

Порядок виборів Голови КСУ та його заступників детально врегульований Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України.

У складі КСУ утворюються *колегії суддів* для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за *конституційними поданнями* та колегії суддів для розгляду питань щодо відкриття провадження у справах за *конституційними зверненнями*.

Рішення про утворення колегій суддів, затвердження складу та призначення секретарів колегій приймається на засіданні КСУ протягом першого місяця кожного календарного року. Один і той самий суддя КСУ не може входити на постійній основі до складу двох і більше колегій. Суддя КСУ однієї Колегії може бути залучений за рішенням КСУ до участі у роботі іншої Колегії у разі відсутності в ній кворуму.

Секретар Колегії суддів призначається з числа суддів, які входять до складу Колегії, та очолює її.

Секретар Колегії суддів:

- очолює Колегію та організовує її роботу з питань розгляду конституційних подань та конституційних звернень, що надійшли до Колегії суддів;

- головує на засіданні Колегії суддів;

- вносить пропозицію на засіданні КСУ про заміну судді-доповідача у справі в разі неможливості його участі у підготовці та розгляді матеріалів справи за конституційним поданням, конституційним зверненням;

- вносить на розгляд КСУ пропозицію щодо тимчасового введення до складу Колегії судді КСУ з іншої Колегії у разі неможливості проводити протягом тривалого часу засідання Колегії через відсутність кворуму;

- звітує щоквартально про роботу Колегії суддів на засіданні КСУ;

- вирішує інші питання організації роботи Колегії суддів.

КСУ може утворювати на своїх пленарних засіданнях тимчасові комісії для додаткового дослідження питань, пов'язаних із конституційним провадженням у справі, за участю фахівців у відповідних галузях права.

На засіданнях КСУ розглядаються всі питання, що потребують вирішення КСУ, крім тих, що вирішуються на його пленарних засіданнях.

Організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності КСУ покладено на *Секретаріат Конституційного Суду України* на чолі з керівником Секретаріату. Суддя КСУ має наукового консультанта та помічника, які є державними службовцями. Науковий консультант і помічник виконують доручення судді КСУ зі справ конституційного провадження.

КСУ на своєму засіданні утворює із суддів КСУ *постійні комісії*, що є його допоміжними робочими органами з питань організації внутрішньої діяльності.

Матеріали діяльності КСУ зберігаються в *Архіві Конституційного Суду України*.

Для забезпечення КСУ нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою утворюється *бібліотека Конституційного Суду України*. Друкованим органом КСУ є «*Вісник Конституційного Суду України*».

Регламент КСУ передбачає створення *Науково-консультативної ради при Конституційному Суді України* (§ 73). Однак вона до цього часу не створена.

§ 3. Статус судді Конституційного Суду України

Статус судді КСУ визначається Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Судді КСУ мають майже однаковий статус із суддями загальної юрисдикції з окремими особливостями, обумовленими специфікою конституційної юрисдикції.

Суддею КСУ може бути громадянин України, який на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за фахом не менше десяти років, проживає в Україні протягом останніх двадцяти років та володіє державною мовою.

Суддя КСУ призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк.

Судді цього Суду, як й інші судді, не можуть належати до політичних партій та профспілок, мати представницький мандат, брати участь у будь-якій політичній діяльності, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Заступає суддя на посаду з дня складення ним присяги судді Конституційного Суду України такого змісту: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина».

Складає присягу суддя на засіданні Верховної Ради України, яке відбувається за участю Президента України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду України або його заступника, не пізніше як через місяць після призначення суддею КСУ.

Повноваження судді КСУ та його конституційні права і свободи не можуть бути обмежені при введенні воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях.

Суддя КСУ здійснює попередню підготовку питань для їх розгляду Колегією суддів, КСУ, бере участь у розгляді справ. Окрім того, він має право витребувати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, окремих громадян необхідні документи, матеріали та іншу інформацію з питань, що готуються до розгляду Колегією суддів КСУ, Конституційним Судом України.

Ухилення від надання пояснень або відмова від надання документів, матеріалів, інформації судді КСУ тягне за собою відповідальність винних осіб згідно із законом.

Суддя КСУ має право публічно висловлювати свою думку з питань, що стосуються провадження у КСУ, лише щодо тих справ, у яких цим Судом прийнято рішення чи наданий висновок.

Суддя-дповідач у справі вивчає порушені в конституційному поданні, конституційному зверненні питання та готує матеріали на розгляд Колегії суддів КСУ.

Суддя-дповідач у справі:

- вирішує питання щодо витребування від суб'єктів конституційного подання, конституційного звернення, відповідних органів, посадових осіб, громадян необхідних документів, матеріалів, інших відомостей, що стосуються справи;

- дає керівникам відповідних структурних підрозділів Секретаріату КСУ доручення та встановлює строки їх виконання;

- залучає для консультації, проведення перевірок, дослідження документів відповідних спеціалістів;

- вносить пропозиції на засідання Колегії суддів щодо призначення експертизи у справі чи залучення до участі в конституційному провадженні експертів, виклику посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом чи уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Суддя-дповідач вирішує питання про направлення копії конституційного подання, конституційного звернення, інших документів керівникові органу, посадовій особі, які видали оспорюваний правовий акт, з пропозицією викласти свої пояснення щодо порушення у поданні, зверненні питань.

Усі судді КСУ є рівноправними під час розгляду справ на засіданні Колегії суддів, на засіданні, пленарному засіданні КСУ.

Головуючий на засіданні Колегії суддів, на засіданні або пленарному засіданні КСУ не має права обмежувати суддів у можливості ставити запитання учасникам засідань, знімати поставлені суддям запитання, коментувати висловлювання та запитання суддів, учасників засідання, одночасно судді під час засідань повинні утримуватися від коментарів та реплік, від втручання у дії головуючого.

Судді КСУ беруть участь у розгляді справи безпосередньо, тому лише з поважних причин вони можуть бути відсутніми на пленарному засіданні КСУ.

Суддя КСУ не може брати участь у розгляді справи, якщо є сумніви щодо об'єктивності судді у вирішенні справи внаслідок його родинних або подружніх відносин із учасниками конституційного провадження, їх представниками чи інших обставин, які дають підстави для сумнівів у об'єктивності судді.

За таких обставин суддя КСУ заявляє самовідвід до початку розгляду справи. Про самовідвід судді виноситься ухвала.

При справлянні своїх обов'язків суддя КСУ на пленарному засіданні, на засіданні КСУ та в Колегії суддів повинен бути одягнений у мантию.

Голова КСУ очолює цей судовий орган та організовує його діяльність. До повноважень Голови КСУ належать:

- організація роботи колегій суддів КСУ, комісій та Секретаріату КСУ;
- скликання і проведення засідань, пленарних засідань КСУ;
- розпорядження бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності Суду відповідно до кошторису, затвердженого КСУ;
- здійснення інших повноважень, передбачених законом і актами КСУ, що регламентують організацію його внутрішньої роботи.

Голова КСУ крім повноважень, визначених Законом України «Про Конституційний Суд України»:

- видає розпорядження;
- призначає на посади радників та помічників Голови КСУ, наукових консультантів та помічників;
- присвоює ранги державного службовця працівникам Секретаріату КСУ;
- застосовує до працівників Секретаріату заходи заохочення та дисциплінарного стягнення;
- звітує протягом січня кожного року на пленарному засіданні КСУ про діяльність Суду, а також щоквартально на засіданні КСУ інформує суддів про свою діяльність;
- представляє КСУ у зносинах з органами державної влади України та органами інших держав і міжнародних організацій;
- виступає від імені КСУ з офіційними заявами.

Текст офіційної заяви КСУ затверджується на його засіданні з ініціативи Голови Суду або не менше трьох суддів КСУ.

Голова КСУ не може ухилитись від виступу з офіційною заявою КСУ.

Судді, які залишилися у меншості при затвердженні тексту офіційної заяви, не мають права прилюдно заявляти про незгоду з нею.

Заступники Голови КСУ виконують за дорученням Голови Суду окремі його повноваження. У разі відсутності Голови КСУ або неможливості здійснення ним своїх повноважень його обов'язки виконує заступник, який є старшим за віком.

Повноваження судді КСУ припиняються у разі:

- 1) закінчення строку призначення;
- 2) досягнення суддею 65-річного віку;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею вимог, передбачених ч. 2 ст. 16 Закону «Про Конституційний Суд України»;

Суд України»;

- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням.

Рішення про припинення повноважень судді КСУ у випадках, передбачених пп. 1–3, 6–9, приймається на засіданні КСУ, а у випадках, передбачених пп. 4, 5, – Верховною Радою України.

Повноваження судді припиняються у разі його смерті.

Голова КСУ та його заступник звільняються з посади за їх заявами Конституційним Судом України.

Звільнення з посади Голови Суду, його заступника не позбавляє їх повноважень судді КСУ.

Невід'ємною складовою статусу суддів КСУ є їх незалежність і недоторканність. Конституція України не встановлює в окремих нормах гарантії незалежності та недоторканності суддів КСУ. Відповідно до ст. 149 Конституції України на суддів Конституційного Суду України поширюються гарантії незалежності та недоторканності, підстави щодо звільнення з посади, передбачені ст. 126 Конституції України, та вимоги щодо несумісності, визначені в ч. 2 ст. 127 Конституції України.

У ст. 126 Конституції України поряд із переліком найважливіших гарантій незалежності та недоторканності суддів передбачено, що такі гарантії встановлюються також й іншими нормами Конституції та законів України.

Таким чином, системне тлумачення Конституції України свідчить, що на суддів КСУ поширюються всі гарантії незалежності та недоторканності, установлені для суддів загальної юрисдикції як Конституцією, так і законами України, зокрема Законом України «Про судоустрій і статус суддів». У зв'язку з цим на суддів КСУ поширюється визначення незалежності і недоторканності суддів, що сформулював КСУ у своєму Рішенні від 1 грудня 2004 р. у справі № 11/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо офіційного тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів»¹.

Поряд із зазначеними законодавець установлює й додаткові гарантії незалежності і недоторканності лише для суддів КСУ. Їх перелік міститься в Законі України «Про Конституційний Суд України». Так, у Законі передбачено, що судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними і підкоряються лише Конституції України та керуються Законом України «Про Конституційний Суд Укра-

¹ Вісн. Конституц. Суду України. – 2004. – № 6. – С. 16–22.

їни», іншими законами, крім тих законів або їх окремих положень, що є предметом розгляду Конституційного Суду України (ст. 27). Судді Конституційного Суду України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у Конституційному Суді України та в його колегіях, за винятком відповідальності за образу чи наклеп при розгляді справ, прийнятті рішень та наданні висновків Конституційним Судом України (ч. 3 ст. 28).

§ 4. Повноваження Конституційного Суду України

Повноваження КСУ визначаються лише Конституцією України, а порядок організації й діяльності та процедура розгляду ним справ – як Конституцією, так і законами України, зокрема Законом України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України».

КСУ приймає акти, що регламентують організацію його внутрішньої роботи. На цей час діє Регламент Конституційного Суду України від 5 березня 1997 р. (з відповідними змінами), який визначає питання його внутрішньої діяльності.

Згідно з Конституцією України до повноважень КСУ належать:

- 1) вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність):
 - законів та інших правових актів Верховної Ради України;
 - актів Президента України;
 - актів Кабінету Міністрів України;
 - правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150);
- 2) надання висновку:

– про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151);

– про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України (ст. 159);

– про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85);

3) перевірка справи про усунення Президента України з посади у порядку імпичменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151);

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150).

Поняття законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим передбачені відповідно ст. 91, ч. 3 і ч. 4 ст. 106, статтями 117, 135 і 137 Конституції України.

Згідно з підп. 1 п. 3 розд. IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» юрисдикція КСУ з питань про відповідність Основному Закону держави (конституційність) правових актів поширюється на закони України та інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради АР Крим, прийняті після набуття чинності Конституцією України.

Відповідно до підп. 2 п. 3 розд. IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» та Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 р. «У справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 п. 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно правових актів органів Верховної Ради України» юрисдикція Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України (кон-

ституційність) правових актів поширюється також і на закони та інші правові акти Верховної Ради України, нормативні акти Президії Верховної Ради України, правові акти Верховної Ради АР Крим, прийняті до набуття чинності Конституцією України (справа про акти органів Верховної Ради України)¹.

При цьому КСУ виходить із того, що на підставі п. 1 розд. XV «Перехідні положення» Конституції України правомірним є поширення юрисдикції КСУ з питань про відповідність Конституції України правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України, тільки на нормативні правові акти, ураховуючи, що за своєю природою ненормативні правові акти, на відміну від нормативних, установлюють не загальні правила поведінки, а конкретні приписи, звернені до окремого індивіда чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію².

Об'єктом конституційного контролю можуть бути не тільки письмові акти, але й дії або бездіяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим (наприклад, невиконання вимог ст. 138 Конституції України про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим). Термін «правовий акт» має два значення. Він охоплює як дії (бездіяльність) – юридичний факт, так і офіційний документ, в якому відбиваються й закріплюються ті чи інші дії. Такі вищевказані способи порушення Конституції України не виключаються, і тому згідно з п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України за наявності висновку Конституційного Суду України про це Верховна Рада України може достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Перевірки відповідності Конституції України (конституційності) підлягають лише ті закони та інші правові акти, які набрали чинності, тобто оцінка законів та інших правових актів здійснюється КСУ тільки в порядку наступного (репресивного) конституційного судового контролю.

Стосовно надання висновку про відповідність Конституції України міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, та про відповідність вимогам статей 157, 158 Конституції законопроектів про внесення змін до Конституції України конституційний контроль з боку КСУ має попередній (превентивний) характер.

Згідно зі ст. 159 Конституції України об'єктами конституційного контролю не можуть бути проекти правових актів, окрім законопроектів про внесення змін до Конституції України. Виходячи із принципу поділу влади (ст. 6 Конституції), повноваження КСУ не дозволяють йому втручатися у стадії правотворчого (законодавчого) процесу, здійснювати попередній контроль.

Відповідно до змісту статей 150 і 152 Конституції України об'єктом конституційного контролю можуть бути тільки закони та інші правові акти, які не втратили чинності. Якщо на момент розгляду справи КСУ правовий акт втратив чинність, цей судовий орган здійснює його перевірку на предмет конституційності лише у тих випадках, коли неможливо поновити конституційні права і свободи людини та громадянина, порушені його застосуванням.

До повноважень КСУ не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

КСУ також не уповноважений вирішувати питання конституційності актів органів влади, не зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України. Це рішення органів місцевого самоврядування (ст. 144 Конституції України), акти міністерств та інших цен-

тральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, акти органів прокуратури України, акти судів загальної юрисдикції тощо.

КСУ перевіряє відповідність законів та інших правових актів чинній Конституції України і не уповноважений перевіряти відповідність правових актів колишній Конституції України і Конституційному договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України», дія яких припинилася одночасно з набуттям чинності Конституцією України, тобто з дня її прийняття (ст. 160 Конституції України, Закон України «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» від 28 червня 1996 р.).

Об'єктом конституційного контролю з боку КСУ є лише ті акти, що мають правове значення, стосуються права, тягнуть за собою юридичні наслідки. Отже, не можуть бути об'єктом конституційного контролю такі акти, як звернення, заяви, акти політичного характеру тощо, які не мають юридичного значення, не породжують жодних юридичних наслідків.

КСУ не має права перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ані за якими параметрами, і вони не можуть бути визнані неконституційними. Проте розд. XIII Конституції встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження щодо цієї процедури. Отже, об'єктом конституційного контролю є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159), але й закони про внесення таких змін.

Не можуть бути об'єктом конституційного контролю закони, прийняті всеукраїнським референдумом. Але акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень, установлених Конституцією України, про призначення референдуму визнаються об'єктами судового конституційного контролю.

КСУ вирішує питання про відповідність Основному Закону держави (конституційність) правових актів у вигляді як абстрактного, так і конкретного конституційного контролю. Абстрактний контроль не пов'язаний із застосуванням правового акта, а конкретний контроль, навпаки, здійснюється у зв'язку з конкретними випадками застосування правового акта чи з конкретною діяльністю органів держави і посадових осіб.

Окрім зазначених, КСУ вирішує також питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів як із точки зору матеріальної, тобто змістовної їх перевірки, так і формальної, тобто перевірки відповідності встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності та дотримання конституційних повноважень при їх прийнятті.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного тлумачення Конституції та законів України належало Верховній Раді. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до самостійних повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою КСУ і самостійним напрямом його діяльності. Про це свідчать не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, але й п. 6 розд. XV «Перехідні положення», згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

¹ Вісн. Конституц. Суду України. – 1997. – № 2. – С. 19–22.

² Там само. – С. 21–22.

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін до змісту цих нормативно-правових актів із метою надання їм зворотної дії, але й позбавляло б остаточності рішення КСУ, вело б до їх перегляду та скасування, підривало б стабільність законодавства, робило б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б цей загально визнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити за допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням КСУ про тлумачення тих чи інших положень закону він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким або зовсім інакше (але відповідно до Конституції) врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Об'єктом офіційного тлумачення КСУ є чинні Конституція та закони України, прийняті як до, так і після набуття чинності Конституцією України. Закони, які не набрали чинності, та закони, які втратили силу, офіційному тлумаченню КСУ не підлягають. Проте об'єктом офіційного тлумачення можуть бути закони або їх окремі положення, які застосовуються у зв'язку з їх переживаючою (ультраактивною) силою.

Офіційному тлумаченню підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому процедурі тлумачення передують з'ясування питань їх відповідності Конституції (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма наслідками, що випливають із цього.

Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції або законів України і ці тлумачення не суперечать Основному Закону держави, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. Інакше своїм тлумаченням указаних положень Конституції або законів України КСУ обмежував би повноваження Верховної Ради України.

§ 5. Конституційне провадження (провадження у справах у Конституційному Суді України)

КСУ здійснює конституційне правосуддя (конституційну юрисдикцію) за конституційними поданнями і конституційними зверненнями певних суб'єктів.

Конституційне подання або конституційне звернення є приводом для розгляду справи у КСУ, тобто зобов'язує цей Суд прийняти її до розгляду.

Конституційне подання – це письмове клопотання до КСУ про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з посади в порядку імпічменту.

Суб'єктами права на конституційне подання з питань конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим є: Президент України; не менше сорока п'яти депутатів Верховної Ради України (тобто десята частина загального складу, встановленого ч. 1 ст. 76 Конституції); Верховний Суд України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Верховна Рада Автономної Республіки Крим (абз. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції, п. 1 ст. 13 та ст. 40 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Якщо Президент України зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з мотивів їх невід-

повідності Конституції України, він повинен одночасно звернутись до Конституційного Суду України щодо неконституційності вказаних актів (п. 15 ч. 1 ст. 106, ч. 2 ст. 137 Конституції).

Конституція України не передбачає прямого права громадян, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб звертатися до КСУ з питань неконституційності законів та інших правових актів (право на конституційну скаргу). Фізичні та юридичні особи можуть із цих питань звертатися до Президента України, який є гарантом прав і свобод людини та громадянина (ч. 2 ст. 102 Конституції України), до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини») або інших суб'єктів права на конституційне подання.

Було б доцільним надати таке право фізичним та юридичним особам стосовно неконституційності нормативно-правових актів, що порушують їх конституційні права або можуть їх порушити. Фізичні та юридичні особи краще за всіх знають, чи порушені або чи можуть бути порушені їхні права і свободи тим чи іншим нормативно-правовим актом.

Суб'єктами права на конституційне подання з питань надання висновків КСУ є:

1) щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість, – Президент України, Кабінет Міністрів України (ч. 1 ст. 151 Конституції України, п. 2 ст. 13 та абз. 2 ст. 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

2) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справ про усунення Президента України в порядку імпічменту – Верховна Рада України (ч. 6 ст. 111 та ч. 2 ст. 151 Конституції України, п. 3 ст. 13 та абз. 3 ст. 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

3) щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України – Верховна Рада України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України);

4) щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України – Верховна Рада України (статті 154, 159 Конституції, Рішення КСУ від 9 червня 1998 р. у справі № 126/98 щодо внесення змін до Конституції України);

5) щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України – Президент України, не менше сорока п'яти народних депутатів України (підпис депутата не відкликається), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховний Суд України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (абз. 4 ст. 41 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставою для конституційного подання про неконституційність закону або іншого правового акта є наявність спору щодо його неконституційності. Наявність підстави для розгляду справи зобов'язує КСУ розглянути її по суті в судовому засіданні і винести по ній умотивоване рішення.

Для деяких категорій конституційно-правових справ, а саме: щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування; відповідності положень чинних правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина, а також справ щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, Закон України

«Про Конституційний Суд України» встановлює додаткові вимоги для підстав конституційного подання.

Так, підставою для конституційного подання у справах щодо конституційності правових актів, що викликають спір про повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, є наявність спору стосовно повноважень цих органів, якщо один із суб'єктів права на конституційне подання вважає, що правові акти, якими встановлено повноваження зазначених органів, не відповідають Конституції України (ст. 75 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставами для порушення питання про відкриття провадження у справі щодо відповідності норм чинного законодавства принципам і нормам Конституції України стосовно прав і свобод людини і громадянина є:

1) наявність спірних питань щодо конституційності прийнятих і оприлюднених у встановленому порядку законів, інших правових актів;

2) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених у процесі загального судочинства;

3) виникнення спірних питань щодо конституційності правових актів, виявлених органами виконавчої влади у процесі їх застосування та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини у процесі його діяльності (ст. 82 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У разі виникнення у процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі зупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження, і справа розглядається Конституційним Судом України невідкладно (ст. 83 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставою для конституційного подання щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, є наявність спірних питань щодо конституційності норм двох чи більше законів або актів міжнародного права, визнаних обов'язковими на території України, котрі встановлюють різний порядок реалізації одних і тих самих конституційних прав та свобод, чим суттєво обмежуються можливості їх використання (ст. 84 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Конституційне звернення – це письмове клопотання до КСУ про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи.

Суб'єктами права на конституційне звернення є громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи (ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Підставами для звернення до КСУ про офіційне тлумачення Конституції та законів України у формах конституційного подання і конституційного звернення є відповідно: практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції та законів України (ч. 1 ст. 93 Закону України «Про Конституційний Суд України») або наявність неоднозначного застосування положень Конституції чи законів судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (ст. 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Практична необхідність офіційного тлумачення Конституції або законів України може бути обумовлена неясністю (двозначністю, розпливчастістю, неточністю, нечіт-

кістю) їх окремих положень, або неоднозначним застосуванням, або хоча й однозначним, але неправильним їх розумінням і застосуванням. Офіційне тлумачення Конституції або законів України якраз і покликане подолати ці обставини, зробити, зокрема, неясні положення ясними, зрозумілими.

Неоднозначність тлумачення і застосування положень Конституції України викликана тим, що вона була прийнята в результаті взаємних поступок, компромісів. При її прийнятті згладжувалися і зближувалися різні теоретичні підходи до тих чи інших проблем, їм надавалося загального забарвлення, однаково прийняттого для різних політичних сил. До того ж значна частина норм Конституції України сформульована досить загально й абстрактно, у багатьох випадках із використанням оціночних понять.

Неоднозначність тлумачення і застосування законів України викликана також динамічністю розвитку суспільства та неможливістю своєчасного врегулювання відповідних суспільних відносин, змушеністю законодавця регулювати також ті відносини, природа і закономірності яких недостатньо досліджені, реформуванням усіх сфер суспільного життя, нестабільністю законодавства в перехідний період, його суперечливістю, наявністю колізій і прогалин, недоліками законодавчої техніки тощо.

Необхідність однаковості практики застосування положень Конституції та законів України, а отже, визначеність правових відносин впливає з вимог правової держави, і зокрема законності, правової безпеки, рівності конституційних прав і свобод громадян та їхньої рівності перед законом (ст. 24 Конституції України), а також і того, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України). До того ж одними з основних засад судочинства є законність та рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом (пп. 1 і 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України), а це неможливо без однозначного (однакового) застосування положень Конституції та законів України до всіх однаково, без однакової судової практики.

Підставою для офіційного тлумачення Конституції та законів України за конституційними поданнями органів державної влади, не передбачених ст. 150 Конституції України, і органів місцевого самоврядування є тільки ті положення вказаних нормативно-правових актів, які стосуються питань, віднесених до відання цих суб'єктів.

Підставою для офіційного тлумачення Конституції або законів України за конституційними зверненнями фізичних та юридичних осіб є тільки ті положення цих нормативно-правових актів, які застосовані або підлягають застосуванню щодо суб'єкта конституційного звернення в конкретній справі і це призвело чи може призвести до порушення його конкретного конституційного права. Суб'єкт конституційного звернення повинен указати конкретні факти й обставини, які б свідчили про це.

Підстава для розгляду в КСУ відсутня, якщо суб'єкт права на конституційне звернення звертається до цього Суду не у зв'язку з порушенням (можливістю порушення) його конституційних прав і свобод, а на захист певних положень Конституції або законів України.

На практиці трапляються такі ситуації, коли ті чи інші положення Конституції або законів України застосовуються хоча й однозначно, але неправильно, і це порушує конституційні права і свободи людини та громадянина або створює можливість їх порушення. КСУ у цих випадках також розглядає справи за зверненнями фізичних або юридичних осіб та приймає щодо них відповідні рішення. Так, усі суди в країні вже після прийняття Конституції відмовляли громадянам України у прийнятті скарг (позовів): 1) на рішення ЦВК по виборах народних депутатів; 2) на дії посадових осіб ор-

ганів прокуратури; 3) на бездіяльність посадових осіб щодо розподілу житла; 4) Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язання за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 р. та відшкодування моральної шкоди. КСУ визнав таку практику антиконституційною і дав офіційне тлумачення відповідних положень Конституції та законів України¹.

Було б логічним, правильним і справедливим надати право громадянам України, іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам звертатися до КСУ не тільки у випадках неоднозначного застосування положень Конституції та законів України, як це передбачає Закон України «Про Конституційний Суд України», але й при однозначному, але неконституційному їх застосуванні.

Відкриття провадження у справі в КСУ за конституційним поданням чи конституційним зверненням ухвалюється Колегією суддів або КСУ на його засіданні.

Справа, за якою відкрито конституційне провадження, розглядається в КСУ на пленарному засіданні в порядку та в строк, установлені Законом України «Про Конституційний Суд України».

Дата розгляду справи КСУ визначається його Головою.

Колегія суддів КСУ у справах за конституційними поданнями більшістю голосів суддів, які входять до її складу, приймає процесуальну ухвалу про відкриття провадження у справі або про відмову у такому провадженні.

У разі прийняття Колегією суддів процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі вона вноситься Головою КСУ на розгляд пленарного засідання КСУ.

У разі прийняття Колегією суддів процесуальної ухвали про відмову у відкритті провадження у справі секретар Колегії направляє матеріали Голові КСУ для розгляду справи на засіданні КСУ.

У разі прийняття на цьому засіданні процесуальної ухвали про відкриття провадження у справі вона вноситься Головою Суду на розгляд пленарного засідання КСУ.

Колегія суддів під час підготовки справи, а КСУ у процесі провадження у справі мають право виступати від Верховної Ради України, Президента України, Прем'єр-міністра України, Генерального прокурора України, суддів, органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, політичних партій та інших об'єднань громадян, а також від окремих громадян необхідні документи, матеріали та інші відомості, що стосуються справи.

Також Колегія суддів під час підготовки справи, а КСУ у процесі провадження за необхідності призначають експертизу у справі та вирішують питання щодо залучення до участі в конституційному провадженні експертів.

Окрім того, Колегія суддів КСУ під час підготовки справи, а КСУ у процесі провадження мають право викликати посадових осіб, експертів, свідків, представників за законом та уповноважених за дорученням, громадян, участь яких повинна забезпечити об'єктивний і повний розгляд справи.

Ухилення без поважних причин від явки до Колегії суддів або до КСУ, а так само відмова надати необхідні документи, матеріали та інші відомості або їх умисне приховування тягнуть за собою відповідальність винних осіб за законом.

Розгляд справ, прийняття рішень і надання висновків у справах проводяться КСУ колегіально.

Розгляд справ на пленарному засіданні КСУ може проводитись у формі:

– усних слухань, тобто шляхом безпосереднього заслуховування на пленарному засіданні всіх учасників конституційного провадження;

– письмових слухань, тобто шляхом заслуховування та аналізу зібраних на попередніх стадіях конституційного провадження та залучених додатково в ході пленарного засідання матеріалів, документів, необхідних для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи.

§ 6. Рішення та висновки Конституційного Суду України

КСУ за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України приймає рішення, а у справах з інших питань – дає висновки.

Рішення приймаються, а висновки надаються тільки тими суддями КСУ, які брали участь у розгляді матеріалів справи, самої справи на засіданні або пленарному засіданні КСУ.

Тимчасова відсутність судді на засіданні, пленарному засіданні КСУ, на якому розглядалися матеріали справи, сама справа, не перешкоджає участі такого судді з правом вирішального голосу в прийнятті рішень, наданні висновків у справі, за винятком тих випадків, коли рішення приймалися, а висновки надавалися в межах процесуальних дій, що виконувалися за відсутності судді.

У разі, якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), окрім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення чи надання висновку у справі, КСУ визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними.

Рішення приймаються, а висновки надаються КСУ поіменним голосуванням шляхом опитування суддів.

Пропозиції суддів до проекту рішення чи висновку голосуються у порядку надходження, при цьому судді не мають права утримуватися від голосування.

Рішення і висновки КСУ мотивуються письмово, підписуються окремо суддями, які голосували за їх прийняття та які голосували проти, й оприлюднюються. Вони є остаточними і не підлягають оскарженню.

Підписання суддею рішення, висновку КСУ є обов'язковим.

Рішення у справі приймається, а відповідно висновок надається КСУ на закритій частині пленарного засідання за участю суддів, які брали участь у розгляді справи.

На закриту частину пленарного засідання вноситься проект рішення, висновку у справі, підготовлений суддею-доповідачем на підставі матеріалів справи, досліджених судом у процесі її розгляду.

Кожний суддя КСУ, який бере участь у розгляді справи, має право подати власний проект рішення, висновку у справі або перелік питань, які визначають суть рішення, висновку.

У разі надходження кількох проектів рішень, висновків у справі КСУ бере за основу один із них.

Схвалені більшістю суддів відповіді на питання, які визначають сутність рішення, висновку у справі, становлять підґрунтя для доопрацювання суддею-доповідачем проекту рішення, висновку.

На закритій частині пленарного засідання судді КСУ вільно викладають свої думки з питань, що обговорюються, вносять пропозиції, поправки до проекту рішення, висновку у справі. Тривалість та кількість виступів суддів на закритій частині пленарного засідання не обмежуються. Їхні пропозиції та поправки до проекту рішення, висновку у справі вносяться у письмовій формі, голосування з кожної з них відбувається окремо.

¹ Вісн. Конституц. Суду України. – 1997. – № 2. – С. 27–30, 31–35; 1998. – № 1. – С. 3–7, 34–38.

Суддя КСУ може на будь-якій стадії обговорення проекту рішення, висновку у справі зняти свою пропозицію чи поправку.

На голосування в цілому ставиться проект рішення, висновку у справі, підготовлений з урахуванням пропозицій та поправок, які одержали найбільшу кількість голосів. Голосування проходить поіменно шляхом опитування.

Рішення, висновок КСУ підписується всіма суддями не пізніше семи днів від дня прийняття рішення, надання висновку у справі.

Підписання суддею КСУ прийнятого рішення, висновку, наданого КСУ за його участю, є обов'язковим.

Закрита частина пленарного засідання КСУ стенографується і протоколюється.

Протокол і стенограма закритої частини пленарного засідання не розголошуються і зберігаються окремо від матеріалів справи. У протоколі фіксуються лише питання, які ставилися на голосування, та результати голосування. Для ведення такого протоколу запрошується секретар судового засідання.

Протокол підписується всіма суддями КСУ, які були присутні на закритій частині пленарного засідання.

Виступи суддів КСУ на закритій частині пленарного засідання не протоколюються, не фіксуються технічними засобами і не можуть бути розголошені суддями КСУ.

Необхідно зауважити, що суддя КСУ, який підписав рішення, висновок КСУ, має право незалежно від того, голосував він «за» чи «проти» прийняття рішення або надання висновку, викласти у письмовій формі свою окрему думку у справі у семиденний строк від дня голосування.

У змісті рішень та висновків КСУ мають міститися відомості, передбачені відповідно статтями 65, 66 Закону України «Про Конституційний Суд України».

Рішення і висновки КСУ офіційно оприлюднюються наступного робочого дня після їх підписання. Ці документи разом з окремою думкою суддів КСУ публікуються у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях України.

КСУ відкриває нове провадження у справі при виявленні нових обставин, які не були предметом його розгляду, але які існували на час розгляду і прийняття рішення або надання висновку у справі.

КСУ після офіційного оприлюднення рішення може з власної ініціативи або за завою однієї із сторін конституційного провадження виправити неточності, припущені у рішенні, описки, редакційні або технічні огріхи. Рішення КСУ також можуть бути роз'яснені ним за клопотанням однієї зі сторін конституційного провадження.

Ухвала КСУ про виправлення неточностей у рішенні або про його роз'яснення приймається на пленарному засіданні і підлягає опублікуванню в тих виданнях, де було оприлюднене саме рішення¹.

Рішення і висновки КСУ рівною мірою є обов'язковими до виконання. Їх невиконання тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Рішення і висновки КСУ діють безпосередньо і не потребують підтвердження з боку будь-яких органів державної влади, посадових та службових осіб.

У разі необхідності КСУ може визначити у своєму рішенні порядок та строки його виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення.

Конституційний Суд України також має право вимагати від цих органів письмового підтвердження виконання рішення суду (ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

¹ Рішення Конституційного Суду України «Про внесення доповнень до § 57 Регламенту Конституційного Суду України» від 6 березня 2002 року № 3-Р/2002 [Текст] // Вісн. Конституц. Суду України. – 2002. – № 2. – С. 5.

КСУ роз'яснив, що положення ч. 2 ст. 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо порядку виконання рішень КСУ треба розуміти як право КСУ у разі необхідності визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки його виконання та покласти на відповідні державні органи обов'язок забезпечити це виконання. При цьому незалежно від того, чи визначено в рішенні КСУ порядок його виконання, відповідні державні органи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України¹.

Додаткове визначення у рішеннях КСУ порядку їх виконання не скасовує і не підмінює загальної обов'язковості їх виконання.

Рішення і висновки КСУ є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту ухвалення (проголошення) і ніхто, у тому числі й КСУ, скасувати або змінити їх не може.

Рішення і висновки КСУ не можуть бути оскаржені. Разом із тим відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових органів чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а отже, й оскаржувати до них рішення КСУ. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи ні в якому разі не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

У рішенні КСУ щодо відповідності Конституції (конституційності) правових актів вони визнаються чинними чи нечинними на майбутнє.

У разі якщо ці акти або їх окремі положення визнаються такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), вони оголошуються нечинними і втрачають чинність від дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність (ч. 2 ст. 152 Конституції України, ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Ці акти фактично скасовуються і не мають юридичної сили з моменту ухвалення КСУ відповідного рішення. І саме з цього часу закони, інші правові акти або їх окремі положення, які рішеннями КСУ визнані неконституційними, не підлягають виконанню (застосуванню) як такі, що втратили чинність на підставі рішення КСУ.

Як роз'яснив сам Суд, «положення частини другої статті 150 Конституції України щодо виконання рішень Конституційного Суду України необхідно розуміти так, що закони, інші правові акти або їх окремі положення, визнані за цими рішеннями неконституційними, не підлягають застосуванню як такі, що відповідно до частини другої статті 152 Конституції України втратили чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність»².

Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, посадові та службові особи, громадяни та їх об'єднання, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи не вправі застосовувати чи використовувати правові акти або їх положення, що визнані неконституційними³.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України) [Текст] // Вісн. Конституц. Суду України. – 2000. – № 6. – С. 21.

² Рішення Конституційного Суду України по справі про порядок виконання рішень Конституційного Суду України [Текст] // Вісн. Конституц. Суду України. – 2000. – № 6. – С. 21.

³ Там само. – С. 20.

Юридична сила рішення КСУ про визнання правового акта неконституційним не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта.

Указані рішення КСУ мають силу нормативно-правового акта. Визнаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, КСУ виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення фактично створюють нові правові норми. Вони поширюються на всіх суб'єктів права і породжують нові права та обов'язки.

Рішення КСУ про визнання закону чи іншого правового акта неконституційним позбавляє його обов'язкової сили, але юридична сила такого рішення не може бути прирівняна до юридичної сили звичайних законів, оскільки для перегляду положень цього рішення необхідне внесення змін до Конституції України.

Рішення та висновки КСУ мають пряму і негайну дію, а у випадках, передбачених Конституцією України, і зворотну дію. Згідно зі ст. 58 Конституції України рішення КСУ, яке скасовує або пом'якшує відповідальність особи, має зворотну дію.

Визнання правового акта неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення.

Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта (ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Стосовно змісту рішень КСУ у деяких конституційно-правових справах, а саме: щодо конституційності правових актів, що викликають спір про повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим, відповідності положень чинних правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина, та справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, Закон «Про Конституційний Суд України» передбачає додаткові вимоги.

У резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у справах щодо конституційності правових актів, яким встановлено повноваження конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також у справах щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим дається висновок щодо конституційності цих актів (ст. 77 і ч. 2 ст. 81 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У рішенні Конституційного Суду України у справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, визначається, норми якого закону є конституційними, а якого неконституційними і нечинними (ст. 85 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

У резолютивній частині рішення КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції або законів України офіційно тлумачаться (роз'яснюються) положення Конституції та законів України, з приводу яких було подано конституційне подання чи конституційне звернення. У разі якщо при тлумаченні (з'ясуванні) закону України (його окремих положень) була встановлена його невідповідність Конституції (неконституційність), він (його окремі положення) визнається неконституційним.

Правова природа рішень КСУ щодо офіційного тлумачення положень Конституції та законів України є похідною від місця цього Суду в системі механізму держави і його компетенції. Правова природа офіційного тлумачення Конституції та законів

України полягає в їх з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації, установленні дійсного змісту, тобто у певній констатації, а не в їх поправках, змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення КСУ положень Конституції та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння, застосування на всій території держави та надання роз'яснення щодо цього.

Змістом офіційного тлумачення КСУ положень Конституції та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це нормативне тлумачення, норми-роз'яснення, які сприяють правильній реалізації Конституції та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер виявляється й у тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції та законів України, а діють лише разом із положеннями, що тлумачилися, і не можуть бути нормативним підґрунтям правозастосовних актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на їх офіційні роз'яснення КСУ.

Функціональне призначення рішень КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України – це юридичний засіб забезпечення їх правильного й однакового розуміння й застосування, а отже, й один з юридичних засобів укріплення конституційної законності, охорони Конституції України.

Юридична сила офіційного тлумачення КСУ положень Конституції та законів України полягає в тому, що воно (роз'яснення) має державний загальнообов'язковий характер, який за юридичною силою наближає його до роз'яснюваних положень Конституції та законів України.

Офіційні тлумачення КСУ положень Конституції та законів України мають за своєю обов'язковістю вищу юридичну силу порівняно з тлумаченнями, що здійснюються іншими державними органами, посадовими та службовими особами. Це вищий вид тлумачення Конституції та законів України, адже Конституція України не передбачає автентичного тлумачення ні її положень, ні законів України.

Рішення КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України як допоміжний акт за своєю юридичною силою розташовується (знаходиться у підпорядкованому стані) за актом, що роз'яснюється, у такій послідовності: тлумачення положень Конституції – за Конституцією, тлумачення законів – слідком за законами.

Сфера дії (територія, коло осіб і коло випадків) рішень КСУ щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України збігається зі сферою дії останніх, і вони є нормативними.

Чинність у часі офіційного тлумачення Судом Конституції та законів України визначається чинністю норми права, що тлумачиться. Причому тлумачення однієї і тієї самої норми не може змінюватися протягом цього часу, якщо ця норма безпосередньо або опосередковано не змінювалася.

Офіційне тлумачення Конституції та законів України має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом набрання чинності самими положеннями Конституції та законами України, що інтерпретуються, адже в процесі застосування правової норми, яка не змінювалася, її зміст залишається тим самим (незмінним) і офіційними тлумаченнями тільки встановлюється те розуміння, яке вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають той зміст, який розкрито офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватись відповідно до цього змісту. Якщо офіційному тлумаченню положень Конституції або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню.

При «переживанні» положень законів України, які інтерпретуються, має місце і «переживання» їх офіційного тлумачення КСУ.

Тлумачення Конституції, законів України та інших актів здійснюється КСУ також: при вирішенні питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України); при перевірці справи та наданні висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпічмент (ч. 5 ст. 111, ч. 2 ст. 151 Конституції України); при наданні висновків: про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України), про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151 Конституції України), а також щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Справа в тому, що застосування Конституції, інших норм права неможливе без їх тлумачення. Без тлумачення Конституції, законів України та інших актів неможливо прийняти рішення (висновок), без цього немає і самої конституційної юрисдикції. Але якщо *спеціальною метою* і результатом офіційного (нормативного) тлумачення Конституції та законів України за конституційними поданнями чи конституційними зверненнями є саме офіційне (нормативне) тлумачення цих актів, то *безпосередньою метою* тлумачення положень Конституції та актів, що перевіряються на конституційність (казуальне тлумачення), є правильне вирішення конкретного питання про їх відповідність Конституції України.

Тут не ставиться спеціальна мета тлумачення (роз'яснення) Конституції та законів України, воно є невід'ємною складовою застосування Конституції, засобом вирішення конкретного конституційно-правового спору, аргументом обґрунтування рішення (висновку), супроводжує цей процес, фігурує тільки у мотивувальній частині рішення (висновку) і як самостійне явище не існує.

Незважаючи на те, що це тлумачення норм права має найменування «казуальне», воно далеко виходить за межі конкретної справи. Такі рішення КСУ у конкретних справах є прецедентами як зразки, приклади розуміння і застосування положень Конституції та законів України. У цих рішеннях нерідко формулюються загальні правові позиції (положення) стосовно інтерпретації тих чи інших норм права. Ці інтерпретації як офіційні (нормативні) тлумачення Конституції та законів України є обов'язковими для виконання, у тому числі і для КСУ. Тому висновки, сформульовані КСУ при нормативному тлумаченні положень Конституції та законів України, мають у принципі застосовуватися і до їх казуального тлумачення.

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом конституційної юрисдикції?
2. Назвіть принципи організації та діяльності Конституційного Суду України.
3. Охарактеризуйте склад, структуру та порядок формування Конституційного Суду України.
4. Назвіть компетенцію Конституційного Суду України.
5. Охарактеризуйте правовий статус судді Конституційного Суду України.
6. Хто має право ініціювати конституційне провадження?
7. Розкрийте зміст процедури конституційного провадження.
8. У чому відмінності конституційного звернення та конституційного подання?
9. Сформулюйте значення судової практики Конституційного Суду України.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

(Конституційні аспекти судової реформи: Матеріали наук.-практ. конф., 26-27 черв. 2008 р. – Х.: Право, 2008. – С. 42–44)

Згідно зі ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 року (зі змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом із Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу розподілу влад. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України.

На наш погляд, об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України повинні бути не тільки нормативно-правові акти, але й певні дії (бездіяльність) Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради автономної Республіки Крим. Такі способи порушення Конституції України без прийняття відповідного нормативно-правового акта не виключаються. Так згідно з п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України, Верховна Рада України може достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею будь-яким способом Конституції України або Законів України. Конституція України також передбачає, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому законом порядку (ч. 3 ст. 152).

Конституційний Суд України не вправі перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ні за якими параметрами, і вони не можуть бути визнані неконституційними. Проте розділ XIII Конституції України «Внесення змін до Конституції України» встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження при внесенні змін до неї. Тому об'єктом конституційного контролю Конституційного Суду України є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159 Конституції України), але й закони про внесення змін до Конституції України. Ураховуючи те, що повноваження Конституційного Суду України визначаються лише Конституцією України, Закон України від 4 серпня 2006 року «Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України», яким Верховна Рада України виключила з юрисдикції Конституційного Суду України питання про відповідність (кон-

ституційність) «законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності», суперечить Конституції України (є неконституційним).

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного тлумачення Конституції України та законів України належало Верховній Раді. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України і самостійним напрямком його діяльності. Про це свідчить не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, але й п. 6 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й позбавляло б остаточності рішення Конституційного Суду України, вело б до їх перегляду та скасування, підривало б стабільність законодавства, робило б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б цей загальновизнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи інших положень закону він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким, чи зовсім по-іншому, але відповідно до Конституції України врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Офіційному тлумаченню Конституційного Суду України підлягають закони, які відповідають Конституції України. Тому офіційному тлумаченню законів України передують з'ясування питання їх відповідності Конституції України (конституційності). Якщо виявиться, що закон не відповідає Конституції України, суперечить їй, він визнається неконституційним з усіма впливаючими з цього наслідками.

Якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. У противному разі своїм тлумаченням вказаних положень Конституції або законів України Конституційний Суд України обмежував би повноваження Верховної Ради України.

ПРОБЛЕМИ ПОВНОВАЖЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

(Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. 14 травня 2010 р. / ред. колегія: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 402–405)

Конституційний Суд України вирішує не тільки питання, передбачені статтями 147 та 150 Конституції України, але й інші не менш важливі конституційно-правові питання. Тому частину 2 ст. 147 Конституції України необхідно доповнити положенням про те, що Конституційний Суд України здійснює і інші повноваження, визначені Конституцією України, а у ст. 150 Конституції України вказати, що він (Конституційний Суд України) надає висновки у передбачених Конституцією України випадках.

Конституційний Суд України вирішує конституційно-правові питання. Відповідно до Конституції України юрисдикція (повноваження) Конституційного Суду України визначається тільки Конституцією України. Законом України визначається лише порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ (ст. 153 Конституції України). У зв'язку з цим є неконституційним положення ст. 3 Закону України «Конституційний Суд України» про те, що повноваження Конституційного Суду України визначаються і цим Законом.

Відповідно до ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 р. (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу розподілу влад. Інтереси верховенства права, захисту прав і свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи зазначеним органам судової влади.

Певною мірою суперечливим є положення частини 2 ст. 137 Конституції України, яка передбачає право Президента України з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України на їх зупинення з одночасним зверненням до Конституційного Суду України лише щодо їх неконституційності.

В той же час до повноважень Верховної Ради України належить дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

З наведеного випливає, що Конституційний Суд України в цих випадках вирішує питання як конституційності, так і законності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Проте незаконними акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим можуть визнаватися і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України не вправі перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ні за якими параметрами і вони не можуть бути визнані неконституційними. Разом з тим розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституція України встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження при внесенні змін до неї. Тому об'єктом перевірки Конституційного Суду України є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159 Конституції України), але й закони про внесення змін до Конституції України.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (частина 1 ст. 5 Конституції України), тобто в Україні вся влада належить народу (Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. по справі № 1-5/2005 про здійснення влади народом). Влада народу є первинною, єдиною і невід'ємною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення, зокрема, через референдуми, результати яких є обов'язковими. Отже, не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України закони, прийняті всеукраїнськими референдумами. Але правові акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень про призначення референдуму, є об'єктами перевірки Конституційного Суду України.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного (владного) тлумачення Конституції та законів належало Верховній Раді. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до самостійних повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України і самостійним напрямком його діяльності. Про це свідчить не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, але й п. 6 розділу XV Перехідних положень Конституції України, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного (автентичного) тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, але й позбавляло б остаточності рішень судів, вело до їх перегляду та скасування, підривало стабільність законодавства, робило парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало цей загально визнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити за допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи інших положень закону, він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким чи зовсім інакше, але відповідно до Конституції України, врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Тлумачення Конституції та законів України, як і інших норм права, це функція суду, адже застосування норм права неможливе без їх тлумачення. При цьому суди, розглядаючи і вирішуючи конкретні справи, здійснюють офіційне казуальне тлумачення норм права і створюють однозначну прецедентну практику правозастосування.

Тлумачення завжди є більш виваженим, зрозумілим і переконливим з урахуванням конкретного фактичного матеріалу, стосовно конкретних питань. Зміна суспільства, і відповідно законодавства, веде і до змін прецедентів. Може виявитись, що попередній прецедент є недійсним або неправдивим, але його скасування вимагає від судів обґрунтування нового, який відповідає сучасному реальному розвитку суспільства. При застосуванні прецедентів виключається зворотна дія нормативно-правових актів.

На наш погляд, принципи правової, демократичної держави, верховенство права, гарантування захисту прав і свобод людини і громадянина виключають офіційне нормативне тлумачення законів. Інше вирішення цього питання порушує принцип незалежності суддів, гарантований Конституцією і законами України (ч. 1 статті 126). Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 статті 129). Тому необхідно внести відповідні зміни в Конституцію України і позбавити Конституційний Суд України повноважень офіційного (нормативного) тлумачення законів України.

Одночасно необхідно надати Конституцією України фізичним і юридичним особам право на звернення до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів. В протилежному випадку позбавлення Конституційного Суду України повноважень з офіційного (нормативного) тлумачення законів автоматично скасовує право фізичних і юридичних осіб на звернення до Конституційного Суду України за захистом своїх конституційних прав і свобод шляхом офіційного тлумачення законів України.

ПРАВОВА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПОВНОВАЖЕНЬ

(Правова держава. – Випуск 21. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 151–157)

У статті висвітлюються актуальні проблеми правосуб'єктності Конституційного Суду України. Розкриваються особливості правової природи актів Конституційного Суду України. Показано місце Конституційного Суду України у конституційному механізмі організації державної влади в Україні.

Ключові слова: Конституційний Суд України, правосуб'єктність, конституційний механізм, організація державної влади.

В статті освещаются актуальные проблемы правосубъектности Конституционного Суда Украины. Раскрываются особенности правовой природы актов Конституционного Суда Украины. Показано место Конституционного Суда Украины в конституционном механизме организации государственной власти в Украине.

Ключевые слова: Конституционный Суд Украины, правосубъектность, конституционный механизм, организация государственной власти.

The article is devoted to the modern issues of legal capacity of the Constitutional Court of Ukraine. Here have been substantiated the special features of legal nature of the acts enacted by the Constitutional Court of Ukraine/ The place of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional mechanism of the state power organization in Ukraine has been explained.

Key words: Constitutional Court of Ukraine, constitutional mechanism.

Необхідною ознакою демократичної, соціальної, правової держави є здійснення судової конституційної юрисдикції, сутність якої полягає в юридичній перевірці судом правових актів вищих органів держави на відповідність конституції і визнанні їх у разі неконституційності нечинними.

Згідно з Конституцією України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України (ч. 1 ст. 147). Саме він вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (ч. 2 ст. 147 Конституції України).

Конституційний Суд України є одним із вищих органів державної влади в Україні. Це не наглядовий і не контролюючий, а юрисдикційний судовий орган (підгілка), невід'ємна частина єдиної судової влади, спеціалізований, не включений до системи судів загальної юрисдикції суд для розгляду конституційноправових спорів. Згідно

з Конституцією України Конституційний Суд України має правосудну природу і правосудний статус, і за характером, принципами і змістом своєї державної діяльності здійснює не нагляд чи контроль, а судову владу – правосуддя – конституційне правосуддя [вирішує питання (розв'язує) конституційно-правові спори], у певній визначеній законом формі – у формі (шляхом) конституційного судочинства (ст. 6, 124, 127, 147).

Відповідно до Конституції Україна є демократична, соціальна, правова держава (ст.1), людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (ч. 1 ст. 8), Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 2 ст. 8), закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 3 ст. 8).

В зв'язку з цим основне соціальне призначення Конституційного Суду України – гарантування верховенства права і Конституції України, захист прав і свобод людини, розв'язання юридичних (конституційно-правових) спорів (суперечок, конфліктів) між більшістю народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України і опозицією, між законодавчою і виконавчою гілками влади, бути їх правовим арбітром і противагою можливому зловживанню ними своїми повноваженнями¹.

Конституційний Суд України має всі види юрисдикційних повноважень, притаманних європейським конституційним судам. Згідно з Конституцією України до повноважень Конституційного Суду України належать:

1) вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150);

2) надання висновку: про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151); про відповідність вимогам ст. 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України (ст. 159); про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85);

3) перевірка справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту і надання висновку щодо додержання конституційної процедури її розслідування і розгляду (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151);

4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150). Таким чином, Конституційний Суд України вирішує не тільки питання, передбачені ст. 147 та 150 Конституції України, а й інші не менш важливі конституційно-правові питання. Тому ч. 2 ст. 147 Конституції України необхідно доповнити положенням про те, що Конституційний Суд України здійснює і інші повноваження, визначені Конституцією України, а у ст. 150 Конституції України вказати, що він (Конституційний Суд України) надає висновки у передбачених Конституцією України випадках.

Наведене свідчить, що Конституційний Суд України вирішує конституційно-правові питання. Відповідно до Конституції України юрисдикція (повноваження) Конституційного Суду України визначаються тільки Конституцією України. Законом України визначається лише порядок організації і діяльності Конституційного Суду України,

¹ Тихий В. П. Проблеми інституціалізації конституційної юрисдикції // Концепція розвитку законодавства України: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 178.

процедура розгляду ним справ (ст. 153 Конституції України). В зв'язку з цим неконституційним є положення ст. 3 Закону України «Конституційний Суд України» про те, що повноваження Конституційного Суду України визначається і цим Законом.

Закон України від 4 серпня 2006 р. «Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України», яким з юрисдикції Конституційного Суду України виключено питання про відповідність (конституційність) «законів України про внесення змін до Конституції України, які набрали чинності», також суперечить Конституції України (є неконституційним).

Відповідно до ст. 103 Конституції (Основного Закону) України 1978 р. (із змінами і доповненнями) Конституційному Суду України і Верховному Суду України належало право законодавчої ініціативи. Практика показала, що при здійсненні цього права Верховний Суд України ставав безпосереднім учасником законодавчої процедури і повинен був разом з Верховною Радою України нести відповідальність за конституційність прийнятих законів. При наданні права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України та Верховному Суду України вони стають порушниками конституційного принципу поділу влади. Інтереси верховенства права, захисту прав та свобод людини і громадянина, авторитету, незалежності, безсторонності і неупередженості суду свідчать про неможливість надання права законодавчої ініціативи Конституційному Суду України і Верховному Суду України¹.

Об'єктом конституційної юрисдикції можуть бути не тільки письмові акти, а й дії або бездіяльність Верховної ради Автономної Республіки Крим (наприклад невиконання вимог ст. 138 Конституції України про призначення виборів депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим тощо). Такі способи порушення Конституції України або законів України не виключаються, і тому згідно з Конституцією України Верховна Рада України може достроково припинити повноваження Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85).

Як показує практика, не зайвим було б передбачити як об'єкт юрисдикції Конституційного Суду України і бездіяльність вищих органів влади України.

Певною мірою суперечливим є положення ч. 2 ст. 137 Конституції України, яка передбачає право Президента України з мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України на їх зупинення з одночасним зверненням до Конституційного Суду України тільки щодо їх неконституційності.

В той же час до повноважень Верховної Ради України належить дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України (п. 28 ч. 1 ст. 85 Конституції України).

З цього випливає, що Конституційний Суд України в цих випадках вирішує питання як конституційності, так і законності актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. в той же час незаконними акти Верховної Ради автономної Республіки Крим можуть визнаватися і судами загальної юрисдикції.

Конституційний Суд України не має права перевіряти конституційність положень чинної Конституції України ні за яким параметрам і вони не можуть бути визнані неконституційними. Проте розділ XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України встановлює порядок внесення змін до Конституції України і передбачає певні обмеження при внесенні змін до неї. Тому об'єктом перевірки Конституційного Суду України є не тільки законопроекти про внесення змін до Конституції України (ст. 159 Конституції України), а й закони про внесення змін до Конституції України.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ч. 1 ст. 5 Конституції України), тобто в Україні вся влада належить народу (Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 р. у справі № 1-5/2005 про здійснення влади народом). Влада народу є первинною, єдиною та невід'ємною і здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення, зокрема, через референдуми, результати яких є обов'язковими. Тому не можуть бути об'єктом перевірки Конституційного Суду України закони, прийняті всеукраїнськими референдумами. Але правові акти Верховної Ради України та акти Президента України, прийняті відповідно до їх повноважень про призначення референдуму, є об'єктами перевірки Конституційного Суду України.

Об'єктом конституційної юрисдикції може бути як будь-який міжнародний договір України, так і відповідні акти нашої держави про приєднання до них, визначення їх міжнародними договорами України. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України).

Норми міжнародного договору можуть мати практику їх офіційного тлумачення міжнародними органами, яка у зв'язку з цим також є об'єктом перевірки Конституційного Суду України. Так, юрисдикція Європейського Суду з прав людини відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування конвенції». Врахування таких тлумачень є частиною виконання зобов'язань за міжнародними договорами¹.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, право офіційного (владного) тлумачення Конституції та законів належало Верховній Раді. Конституція України закріпила розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6) і з відання Верховної Ради України право офіційного тлумачення Конституції та законів України передала до самостійних повноважень Конституційного Суду України (ч. 2 ст. 147, п. 2 ч. 1 ст. 150), який визнала єдиним органом конституційної юрисдикції України (ч. 1 ст. 147). Офіційне тлумачення Конституції та законів України є виключною прерогативою Конституційного Суду України і самостійним напрямом його діяльності. Про це свідчать не тільки ч. 2 ст. 147 та п. 2 ч. 1 ст. 150 Конституції України, а й п. 6 розділу XV Перехідних положень Конституції України, згідно з яким Верховна Рада України мала право здійснювати тлумачення законів лише до створення Конституційного Суду України.

Збереження за Верховною Радою України функції офіційного (автентичного) тлумачення (роз'яснення) Конституції України та законів України не тільки створювало б небезпеку внесення змін у зміст цих нормативно-правових актів з метою надання їм зворотної дії, а й позбавляло б остаточності рішення судів, вело б до їх перегляду та скасування, підірвало б стабільність законодавства, робило б парламент суддею у своїй (власній) справі, чим порушувало б відповідний загально визнаний принцип. Якщо Верховна Рада України має намір створити нові правові норми, то вона може це зробити з допомогою прийняття закону. При незгоді парламенту з рішенням Конституційного Суду України про тлумачення тих чи тих положень закону він може внести до нього поправки, щоб зробити його більш чітким чи зовсім по-іншому, але відповідно до Конституції України, врегулювати ті чи інші суспільні відносини.

Тлумачення Конституції та законів України, як і інших норм права, – це функція суду. адже застосування норм права неможливе без їх тлумачення. При цьому суди,

¹ До речі, в жодній демократичній державі суди не мають права законодавчої ініціативи.

¹ Тихий В. П. Правова природа практики Європейського Суду з прав людини // Вісник Академії прокуратури. – 2006. – № 2. – С. 81–84.

розглядаючи і вирішуючи конкретні судові справи, здійснюють офіційне казуальне тлумачення норм права і виробляють однозначну прецедентну практику правозастосування, застосування права.

Тлумачення завжди є більш вираженим, зрозумілим і переконливим з урахування конкретного фактичного матеріалу стосовно конкретних питань. Зміна суспільства і відповідно законодавства веде і до змін прецедентів. Може виявитися, що попередній прецедент є недійсним або неправдивим. Але його скасування вимагає від судів обґрунтування нового прецеденту, який відповідає сучасному реальному розвитку суспільства. При застосуванні прецедентів виключається зворотна дія нормативно-правових актів.

На наш погляд, принципи правової, демократичної держави, верховенство права, гарантування захисту прав та свобод людини і громадянина виключають офіційне нормативне тлумачення законів. Інше вирішення цього питання порушує принцип незалежності суддів, гарантований Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126); судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129). Тому необхідно внести відповідні зміни в Конституцію України і позбавити Конституційний Суд України повноважень офіційного (нормативного) тлумачення законів України.

Одночасно необхідно надати Конституцією України фізичним і юридичним особам право на звернення до Конституційного Суду України щодо неконституційності законів¹. В іншому разі позбавлення Конституційного Суду України повноважень з офіційного (нормативного) тлумачення законів автоматично скасовує право фізичних і юридичних осіб на звернення до Конституційного Суду України за захистом своїх конституційних прав та свобод шляхом офіційного тлумачення законів України.

Конституційний Суд України за результатами розгляду на пленарних засіданнях справ щодо конституційності законів та інших правових актів і щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення, а в справах з інших питань – дає висновки². Конституційний Суд України виносить рішення і висновки тільки стосовно того, що може бути обґрунтовано положеннями Конституції України.

Незважаючи на відмінності за формою, вішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою обов'язкові до виконання. Це передбачено як ч. 2 ст. 150 Конституції України, так і ч. 3 ст. 124 Конституції України, відповідно до якої судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції, а також ч. 5 цієї статті, згідно з якою всі судові рішення, незалежно від їх конкретних форм, що ухвалюються судами іменем України, є обов'язковими до виконання на всій території України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України є остаточними. Це означає, що вони набирають чинності з моменту їх ухвалення (проголошення) і ніхто, в тому числі і Конституційний Суд, скасувати або змінити їх не можуть. Але зміни до Конституції України тягнуть за собою і відповідні зміни рішень Конституційного Суду України.

Рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть бути оскаржені. Разом з тим у відповідності з частиною четвертою ст. 55 Конституції України, якщо особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна,

а отже, і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але, незалежно від наслідків розгляду такої скарги, міждержавні органи ні в якому випадку не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави.

Рішення Конституційного Суду України, якими закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення визнано неконституційними, мають силу нормативно-правового акта і вона не може бути подолана повторним прийняттям такого ж нормативно-правового акта.

Визнання правового акту неконституційним є підставою для скасування інших правових актів, які відтворюють або конкретизують його положення. Рішення судів та інших органів, в основу яких була покладена норма, визнана згодом неконституційною, не підлягають виконанню і повинні бути переглянуті.

Визнання закону неконституційним поновлює дію «старого закону», якщо він існував і не суперечить Конституції України, або веде до прогалин у законодавчому регулюванні тих чи інших суспільних відносин.

Конституційний Суд України приймає рішення щодо конституційності того чи іншого правового акта, але не висловлює свою позицію щодо можливості його застосування в конкретній справі судом загальної юрисдикції, що було б втручанням в її розв'язання.

Правова природа офіційного тлумачення Конституції України та законів України полягає в їх з'ясуванні і роз'ясненні, інтерпретації, встановленні дійсного змісту, тобто у певній констатації, а не в їх змінах чи доповненнях.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього, визначення прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин.

Змістом офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме інтерпретаційні норми, в яких даються приписи, як розуміти той чи той термін, вислів або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – нормативні тлумачення, норми-роз'яснення, вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватись окремо, самостійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути самі по собі нормативною основою правозастосовчих актів. При вирішенні конкретних справ необхідно посилатися на правові норми Конституції України та законів України як на юридичні підстави для рішення і лише додатково – на офіційні роз'яснення їх Конституційним Судом України.

Невиконання рішень і висновків Конституційного Суду України тягне передбачену законом відповідальність.

¹ Докладніше див. Тихий В. П. Деякі проблеми конституційної юрисдикції в Україні // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. – Х.: Національна юридична академія України, 1995. – С. 298–299.

² Всупереч ч. 2 ст. 150 Конституції України, яка зазначає, що з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України Конституційний Суд України ухвалює рішення, Закон України «Про Конституційний Суд України» називає ці акти висновками Конституційного Суду України (ст. 62).

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ВПЛИВУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

(Юридична Україна. – 2010. – № 3. – С. 107–110)

У статті надається аналіз і рецензія монографії К. Бабенка, присвяченої дослідженню конституційних основ регулювання політико-правових відносин. Автор характеризує наукову актуальність монографії, визначає дослідницький внесок у становлення сучасної науки конституційного права, вказує на можливі напрями подальшого наукового вивчення даної проблеми.

Ключові слова: конституційне право, Конституція України, конституційне регулювання, політико-правові відносини, верховенство права.

Монографія К. Бабенка¹ не лише представляє собою цікаве і фундаментальне дослідження сучасних процесів конституційно-правового регулювання, а й дозволяє в новому ракурсі сформулювати і всебічно проаналізувати цілий ряд важливих проблем, які нині постали перед наукою конституційного права. Справді, сьогодні конституції відіграють одну з основоположних ролей в процесі суспільного розвитку. Цей фактор, як доводить К. Бабенко, виявляється не менш значимим, ніж, скажімо, етнічний склад того чи іншого суспільства, спосіб його територіальної організації, специфіка історичного розвитку, економічний потенціал тощо. Тому адекватне розуміння складних та багатовимірних процесів суспільного розвитку передбачає активне залучення науки конституційного права, яка має своїм предметом суспільні відносини, що забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу, статус людини і громадянина, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади і місцевого самоврядування.

Перелік проблем, аналіз яких здійснено у книзі, засвідчує її наукову та практичну актуальність. Адже, по суті, тематика осмислення конституційних засад розвитку і регулювання політико-правових відносин стосується практично всіх без виключення державотворчих процесів, які на сьогоднішній день відбуваються в Україні. Більше того, теоретико-методологічна фундаментальність проведеного автором монографії аналізу робить значний внесок у формування цілісної картини процесу конституційного регулювання, що дозволяє утворити спільний для різних підходів ґрунт, який би дозволив узгодити безпосередню практичну діяльність, пов'язану з державним будівництвом у сучасній Україні.

¹ Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні: монографія / К. А. Бабенко. – К.: Ін Юре, 2008. – 480 с.

Фактично, представлена К. Бабенком монографія дозволяє принципово по-новому подивитися на розвиток інститутів конституційного права, окремих органів державної влади та її гілок. Адже якщо відійти від усталеного способу аналізу конституційно-правового статусу Президента України, парламенту України, виконавчої влади, судової влади, органів прокуратури, Конституційного Суду України, місцевого самоврядування тощо, який передбачає послідовне висвітлення загальної характеристики того чи іншого інституту, порядку його обрання, функцій і повноважень, складу, підстав для дострокового припинення повноважень, то залишається шлях аналізу всіх цих інститутів конституційного права України та органів державної влади в процесі їх взаємодії, коли вони розглядаються через призму політико-правових відносин. Саме це, на нашу думку, відкриває цікаву перспективу для аналізу взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства як рівноправних учасників політико-правових відносин.

Наукова новизна роботи К. Бабенка пов'язана з тим, що в ній практично вперше у вітчизняній науці конституційного права ставиться проблема системного конституційного регулювання політико-правових відносин. Через призму цієї проблематики автором всебічно досліджуються основи конституційного ладу України, сучасний стан конституційного законодавства, політичні права і свободи людини і громадянина, а також їх об'єднань, проблеми регулювання конституційно-правового статусу основних органів державної влади, актуальні питання реалізації Конституції України, забезпечення її стабільності та дотримання принципу верховенства конституції.

Загальна структура монографії К. Бабенка цілком відображає послідовність тих основних завдань, які були визначені автором як пріоритетні. Так, у першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження конституційного регулювання політико-правових відносин» автор всебічно аналізує джерельну базу вивчення проблематики конституційного регулювання політико-правових відносин, характеризує політико-правові відносини як специфічний вид соціальної взаємодії і предмет конституційного права України та досліджує функції Конституції України в світлі проблеми політичної детермінації конституційного регулювання. При цьому особливий інтерес викликає спроба К. Бабенка застосувати обґрунтований академіком АПрН України О. Скрипнюком методологічний підхід в аналізі функцій конституції до процесів конституційного регулювання політико-правових відносин (С. 74–88). Це видається слухним і цікавим, оскільки дозволяє практично застосувати запропоновані вітчизняними конституціоналістами методологічні моделі в процесі вивчення впливу Конституції України на розвиток усього спектру суспільних відносин.

Логічним продовженням цього розділу стало безпосереднє звернення автора до визначення ролі Конституції України в регулюванні політико-правових відносин. У даному контексті К. Бабенко досліджує політико-правовий вимір у визначенні основ суспільного ладу України, характеризує конституційні принципи державного ладу України в регулюванні політико-правових відносин, пояснює специфіку конституційного регулювання політико-правових відносин у зв'язку з розвитком громадянського суспільства в Україні, і нарешті – пропонує визначення конституційно-правового статусу людини і громадянина як суб'єкта політико-правових відносин. Після чого, у розділі третьому «Конституційна реформа і розвиток системи конституційного регулювання політико-правових відносин», К. Бабенко обґрунтовує роль конституційної реформи як засобу демократизації системи державної влади і політико-правових відносин, аналізує реформування основ взаємодії законодавчої і виконавчої гілок державної влади як основний напрям конституційної трансформації політико-правових відносин та визначає специфіку впливу політичних партій на розвиток політико-правових відносин.

Нарешті останній розділ монографії присвячено вивченню та розв'язанню конкретних теоретичних і практичних проблем функціонування системи конституційно-правового регулювання політико-правових відносин. Цей розділ має найбільшу цінність у суто практичному плані, оскільки в ньому автор викладає та аргументує власне бачення процесів конституційного розвитку України. В цьому сенсі особливий інтерес викликає дослідження автором проблем стабільності Конституції України (підрозділ 4.2), а також фундаментальний аналіз ролі конституційного правосуддя і Конституційного Суду України в забезпеченні конституційного регулювання політико-правових відносин (підрозділ 4.4).

Переконливим свідченням фундаментального характеру представленого у монографії К. Бабенка дослідження є той значний джерельний масив, що залучено в роботі. Насамперед це роботи таких визнаних в Україні та за її межами фахівців, як В. Авер'янов, Л. Воронова, Р. Гринюк, М. Козюбра, В. Копейчиков, М. Корнієнко, В. Мамутов, В. Опришко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, О. Ющик та інших. Водночас автор міцно спирається на широку нормативно-правову базу, яка формуює основу конституційного права сучасної України.

Крім того, хотілося б привернути спеціальну увагу до стилю авторського викладу матеріалу. Безумовно, монографія К. Бабенка являє собою типовий зразок строго науково-юридичного викладу, в якому елемент описовості зведено до мінімуму. Утім, попри це, в ході ознайомлення з роботою не виникає відчуття «термінологічної перенасиченості», адже практично всі без винятку теоретичні положення, які обґрунтовуються автором, ілюструються на конкретному матеріалі конституційно-правових відносин в сучасній Україні. Також дослідник вдало звертається до історико-правового матеріалу, використовуює чимало прикладів з історії конституційного розвитку України початку 90-х років минулого століття, надає цікавий аналіз різних проектів конституційного розвитку, які обговорювались у науково-юридичному середовищі середини 90-х років у процесі підготовки проектів Конституції України 1996 р. Паралельно з цим К. Бабенко широко застосовує прийоми конституційної компаративістики, що засвідчує не тільки його вміння знаходити слушні аргументи на користь власної авторської позиції, а й наявність у автора глибоких знань у галузі сучасного конституційного права зарубіжних країн. Завдяки цьому той широкий нормативно-правовий матеріал, який представлено в монографії (це не тільки закони та інші нормативно-правові акти, а й законопроекти, що нині представлено в парламенті України, а також рішення Конституційного Суду України, які змістовно аналізуються К. Бабенком з погляду їх впливу на конституційне регулювання політико-правових відносин), сприймається легко і утворює цілісну модель, яка відображає специфіку конституційного регулювання політико-правових відносин у сучасній Україні.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної наукової проблеми, в монографії К. Бабенка містяться певні дискусійні положення. Зокрема виглядає дещо спірною пропозиція автора врегулювати на нормативному рівні відносини, що виникають між політичними партіями та їх членами. До необхідності такого кроку автор приходив внаслідок аналізу окремих рішень Конституційного Суду України (С. 328–332). Дійсно, не можна не погодитися з тим, що широко застосовуваний нині «цивілістичний» підхід до тлумачення правового регулювання діяльності політичних партій має надзвичайно багато вад. Утім, на нашу думку, політичні партії все ж таки постійно зберігають свій специфічний «подвійний статус», коли вони є одночасно і суб'єктами конституційних відносин, і елементами громадянського суспільства, на які розповсюджується принцип автономності та самоврядності (в першу чергу, в частині визначен-

ня взаємовідносин між політичними партіями та їх членами). В цьому плані ті пропозиції, що висловлює автор монографії, мають здебільшого теоретичну спрямованість, тоді як об'єктивні реалії конституційного розвитку політико-правових відносин в Україні вимагають більш конкретних практичних заходів, які б дозволили завдяки позитивним юридичним нормам максимально чітко гарантувати демократизм внутрішньопартійних відносин.

Також дещо спірними виглядають окремі пропозиції автора в частині визначення напрямів продовження конституційної реформи в Україні. Насправді, ця проблема могла б стати окремим предметом для цілої монографії. Тому абсолютно виправданою виглядає позиція автора, коли він свідомо відмовляється аналізувати всі ті пропозиції, які нині висловлено як вітчизняними науковцями (насамперед фахівцями в галузі конституційного права), так і політиками в частині продовження конституційної реформи. Однак, разом із тим, для обраної К. Бабенком теми дослідження питання щодо перспектив зміни конституційної архітектури державної влади має винятково важливе значення. З огляду на це було б доречним більш чітко визначити власну авторську позицію в цьому питанні, а не обмежуватися критичним аналізом окремих положень, які нині є предметом жвавих наукових дискусій. Тут, як нам видається, деякі висновки автора є надто м'якими, а у ряді випадків він взагалі відмовляється від критичної оцінки того, що ми об'єктивно отримали у ході конституційного державотворення. Утім, з одного боку, це право самого автора. З іншого ж боку, це також позитивна властивість монографії, оскільки робота, яка не залишає поля для дискусії, навряд чи може викликати справжній науковий інтерес.

Таким чином, ознайомлення з роботою К. Бабенка засвідчує, що представлена цим науковцем монографія є цікавим, актуальним і ґрунтовним дослідженням у галузі конституційного права, яке містить наукову новизну і робить суттєвий внесок у сучасне осмислення теорії і практики конституційного регулювання. Водночас робота дає досить багато приводів для нових роздумів та дискусій, особливо це пов'язано з оцінкою сучасного стану конституційного розвитку України. Це дозволяє характеризувати монографію К. Бабенка як гідну уваги подію в науковому житті юридичної спільноти України, яка не лише заповнює певні прогалини, що об'єктивно були в сфері наукових досліджень процесів конституційно-правового регулювання, а й виступає важливим джерелом як для подальших теоретичних досліджень, так і для розробки чіткої програми наукового забезпечення конституційної реформи в Україні. Поза всяким сумнівом, ця робота становитиме інтерес як для фахівців, що досліджують проблеми конституційного права України, так і для більш широкого кола читачів, яке включає в себе політиків, державних службовців, студентів, аспірантів, наукових працівників – всіх тих, хто цікавиться проблемами державного будівництва і конституційного аналізу. В цьому контексті монографія К. Бабенка може виступити корисним джерелом інформації, оскільки в ній вдало поєднується наукова обґрунтованість викладу, авторська позиція дослідника та інформативність у подачі матеріалу.

Тихий Владимир. Актуальное исследование процессов влияния конституционного права на развитие политико-правовых отношений.

В статье дается анализ и рецензия монографии К. Бабенко, посвященной исследованию конституционных основ регулирования политико-правовых отношений. Автор указывает на научную актуальность монографии, определяет значение данной монографии для развития современной науки конституционного права, указывает возможные направления дальнейшего научного исследования данной проблемы.

Ключевые слова: конституционное право, Конституция Украины, конституционное регулирование, политико-правовые отношения, верховенство права.

Тукхий Володимир. An urgent research of processes of influence of the constitutional law on the development of the political-and-legal relations.

The article gives the analysis and review of the K. Babenko's monography, devoted to the research of constitutional bases of regulation of political-and-legal relations, the author specifies a scientific urgency of this monography, defines its importance for the development of a contemporary science of the constitutional law, specifies possible directions of the further scientific research of the given problem.

Key words: constitutional law, Constitution of Ukraine, constitutional regulation, political-and-legal relations, supremacy of law.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ І КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

(Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2004. – № 10. – С. 3–10)

На основі Конституції України в державі проведена реформа кримінального права, і оскільки згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України діяння, які є злочинами, та відповідальність за них визначаються виключно законами України, Верховна Рада 5 квітня 2001 року прийняла Кримінальний кодекс – перший КК незалежної України.

Кримінальний кодекс України (далі – КК) проголошує, що він ґрунтується на Конституції України та на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3). Кримінальний кодекс конкретизує ч. 1 ст. 9, п. 22 ч. 1 ст. 92 і ч. 5 ст. 94 Конституції України: закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 5 ст. 3 КК); Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК); законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України (ч. 1 ст. 3); закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності (ч. 2 ст. 3 КК); злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3 КК); закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено законом, але не раніше дня його опублікування (ч. 1 ст. 4 КК).

КК чітко слідує конституційним вимогам демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції), визнанню людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки¹ найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), конституційному принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8) зі всіма впливаючими з цього наслідками, притаманними кримінальному праву цивілізованих країн, зокрема, щодо законності, рівності громадян перед кримінальним законом, справедливості, гуманності кримінального закону та покарання, індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання тощо.

КК виходить зі своєї підлеглості Конституції України (підконституційності) і відтворює конституційний принцип «Nullum crimen, nulla poena sine lege» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі». З цього принципу випливає те, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК). Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно

¹ Докладніше див. Тихий В.П., Панов М.І. Право людини на безпеку (конституційно-правові аспекти) // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 51–61.

небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 КК)¹, тобто є передбаченого Кримінальним кодексом суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину (ч.1 ст. 11 КК)². Таким чином, відсутність в Особливій частині КК норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочином, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпечність.

КК криміналізує, тобто визначає злочинною і караною, тільки конкретну поведінку – діяння (дію або бездіяльність). Морально-психологічні якості людини, стан її свідомості, думки, погляди, переконання, якими б негативними вони не були, не можуть розглядатися як злочинне діяння і отже, не можуть тягти за собою кримінальної відповідальності. Це ще не діяння. «Cogitationes poenam nemo patitur» (ніхто не підлягає покаранню за думки) – думки не караються. Тому їх формування, прояв, виявлення умислу на вчинення злочину не можуть визнаватися злочином. Для настання кримінальної відповідальності недостатньо встановлення злочинного наміру, необхідно вчинення ще й злочинного діяння.

Однак від виявлення слід відрізнити такі самостійні злочини, як погроза вбивством (ст.129 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК), погроза щодо: працівника правоохоронного органу (ч. 1 ст. 345 КК), державного чи громадського діяча (ч. 1 ст. 346 КК), захисника чи представника особи (ч.1 ст. 398 КК), службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч.1 ст. 350 КК), судді, народного засідателя чи присяжного (ч.1 ст. 377 КК), начальника (ч. 1ст. 405 КК) та погроза вчинення нападу на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також погроза викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, які вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 2 ст. 444 КК). У цих випадках карається не сам умисел, а суспільно небезпечне діяння (погроза), навіть якщо у того, хто погрожує, і не було наміру в подальшому реалізувати погрозу, бо тут спричиняється безпосередня шкода безпеці життя, здоров'я, громадській безпеці, безпеці осіб, зазначених у законі, тощо.

Тільки суспільно небезпечні діяння забороняються і можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії злочину (ч. 1 ст. 11 КК)³.

Суспільна небезпечність, як обов'язкова матеріальна (змістова) ознака злочину згідно з ч. 2 ст. 11 КК, означає, що діяння (дія або бездіяльність) заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, тобто об'єктам кримінально-правової охорони, або створює реальну можливість (загрозу) заподіяння такої шкоди. Ця ознака є об'єктивною соціальною властивістю злочину, розкриває його соціальну природу (суть), дає його матеріальне визначення – відповідає на запитання, чому саме такі форми (види) поведінки людини забороняє законодавець під загрозою застосування такого державного примусу, як покарання.

Діяння (дія чи бездіяльність), яке не спричиняє істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони і не створює загрози заподіяння такої шкоди, не може роз-

¹ Докладніше про підставу кримінальної відповідальності див. Тихий В.П. Підстава кримінальної відповідальності // Вісник Конституційного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 50–52.

² Докладніше про поняття злочину див. Панов М.І., Тихий В.П. Поняття злочину // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 88–95. Тихий В.П. Коментар до статей 11, 12 Кримінального кодексу України // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. – 2004. – № 3. – С. 21–29). Тихий В.П. Закінчений та незакінчений злочин. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 104–109.

³ Докладніше про це див.: Тихий В.П. Стадії вчинення злочину. – Х., 1996.

глядатися як злочин, тому що воно позбавлено такої властивості, як суспільна небезпечність.

Не є злочином дія (або бездіяльність), яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст.11 КК).

Кримінальний кодекс декриміналізував, тобто виключив із своїх норм відповідальність за такі діяння, які не мали суспільної небезпечності, притаманної злочину, або втратили її. Так, за новим КК готування до злочину невеликої тяжкості, тобто підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення такого злочину, або інше умисне створення умов для його вчинення, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14)¹.

На підставі та в розвиток ст. 58 Конституції України – про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1); ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися правопорушеннями (ч. 2), – КК передбачив, що злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння (ч. 2 ст. 4 КК). Закон про кримінальну відповідальність, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотню дію у часі, тобто поширюється на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі й на осіб, які відбувають або відбули покарання, але мають судимість. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. Закон про кримінальну відповідальність, який частково пом'якшує відповідальність, а частково її посилює, має зворотню дію в часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність (ст. 5 КК). Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 2, 3 ст. 74 КК). Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості (ч. 3 ст. 88 КК).

Таким чином, в КК введені новели: у всіх випадках до особи застосовується та норма, яка більш сприятлива для неї.

При розробці і прийнятті КК були враховані рішення Конституційного Суду України з цього питання. Зокрема, рішення про податки від 5 квітня 2001 року, в якому Конституційний Суд України роз'яснив, що Конституція України закріпила принцип незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ч.1 ст. 58). Закріплення принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини і громадянина, довіри до держави. Винятки з цього конституційного припису, тобто надання закону або іншому нормативно-правовому акту зворотної сили, передбачено ч. 1 ст. 58 Конституції України, а саме: коли закони або інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи².

На основі положень Конституції України про те, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч.2 ст.61) та що особа вважається невинуватою

¹ Докладніше про це див.: Тихий В.П. Готування до злочину // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3. – С. 70–72.

² Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 2. – С. 34.

у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62), КК закріплює принципи індивідуальної відповідальності особи і лише при наявності її вини за вчинений злочин (ч. 1 ст. 11, ст. 23–25).

У зв'язку з цим виключається об'єктивне вмінення, зокрема, кримінальна відповідальність за казус (лат. casus – випадок), тобто за спричинення суспільно небезпечних наслідків без вини. Тут немає ні умислу, ні необережності, бо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності і за обставинами справи не могла їх передбачити. Казус межує із злочинною недбалістю, так як при казусі, як і при злочинній недбалості, особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності. Але в той час, як при злочинній недбалості особа мала і могла їх передбачити, при казусі вона не могла передбачити їх настання. А якщо не могла, то значить і не повинна була їх передбачити. Законодавець покладає обов'язок передбачення суспільно небезпечних наслідків тільки на тих, хто може їх передбачити. При вирішенні цього питання необхідно ретельно з'ясувати всі конкретні обставини справи. Неможливість передбачення суспільно небезпечних наслідків може бути викликана як суб'єктивними особливостями особи (відсутність необхідних знань, навичок, досвіду, захоплюванням тощо), так і обумовлена тією конкретною обстановкою, в якій було вчинене дане діяння (незвичайною, гострою ситуацією, втручанням випадкової події, протиправними діями інших осіб тощо).

Частина 3 ст. 2 КК передбачає, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Це положення конкретизує ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України, яка закріплює заборону вигнання громадян України за межі України і заборону видачі громадян України іншій державі, в ч. 1 ст. 10 КК передбачено, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні і які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Конституційний Суд України в Рішенні у справі про Римський Статут Міжнародного кримінального суду роз'яснив, що «заборона видачі (екстрадиції) громадян України іншій державі стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду та справедливості і законності покарань для своїх громадян».

Міжнародний кримінальний суд не може прирівнюватися до іноземного суду, оскільки створюється, як уже зазначалося, за участю та згодою держав-учасниць на основі міжнародного, а не національного права. Мета, якою пояснюється заборона видачі громадян однієї держави іншій, досягається у Міжнародному кримінальному суді шляхом застосування відповідних положень Статуту, розроблених (або схвалених) державами-учасницями. Ці положення базуються на міжнародних пактах про права людини, згода на обов'язковість яких для України вже надана»¹.

Закріплене в ст. 36 КК право кожного на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації конституційних положень про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України); кожен має право будь-якими не забороненими засобами захи-

щати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

У статті 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3). Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4). Ці положення конкретизують норму ч. 1 ст. 60 Конституції України, в якій передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Основою визначення в КК поняття покарання та його мети (ст. 50 КК) є положення ст. 28 Конституції України про те, що кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідам.

Кримінальний кодекс, базуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках. По-перше, він захищає конституційні цінності від злочинних посягань.

Кримінальне право за своєю природою виконує охоронну функцію. Воно охороняє найбільш важливі суспільні відносини від найбільш небезпечних злочинних посягань.

На основі Конституції України ч. 1 ст. 1 КК говорить: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».

Засоби вирішення вказаного завдання встановлені в ч. 2 ст. 1 КК: «Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

На відміну від КК 1960 року, на першому місці серед завдань нового КК передбачено правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 1).

Безпосередньому захисту людини і громадянина, їх конституційних прав і свобод від злочинних посягань присвячені не тільки норми Загальної частини КК, а й низка розділів Особливої частини. Це розділи: II – Злочини проти життя та здоров'я особи; III – Злочини проти волі, честі та гідності особи; IV – Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; V – Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Конституційні права і свободи людини і громадянина охороняються також нормами інших (практично всіх) розділів Особливої частини КК. Це норми розділів: VI – Злочини проти власності; VII – Злочини у сфері господарської діяльності; VIII – Злочини проти довкілля; IX – Злочини проти громадської безпеки; X – Злочини проти безпеки виробництва; XI – Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; XII – Злочини проти громадського порядку та моральності, XIII – Злочини проти здоров'я населення тощо.

Справа в тому, що, по-перше, усі цінності суспільства так чи інакше пов'язані з найвищою соціальною цінністю – людиною.

По-друге, кримінальне право служить запобіганням (профілактиці) злочинів, недопущенню злочинних порушень Конституції України.

По-третє, норми КК повинні не тільки прийматися, але й тлумачитися і застосовуватися відповідно до Конституції України. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосу-

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 4. – С. 35–44.

ванню в конкретній справі, суд за клопотаннями учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України. Останній відповідно до ст. 150 Конституції України може порушити перед Конституційним Судом України питання про відповідність законів Конституції України.

По-четверте, норми кримінального права з їх точними і вичерпними ознаками складів злочинів та встановленими видами і межами покарань гарантують людей від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. Норми КК чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також права цих осіб в процесі застосування державного примусу (покарання).

Нарешті, у деяких випадках норми Конституції України вимагають застосування норм кримінального права, і навпаки. Так, відповідальність народного депутата України (ч. 3 ст. 80, п. 2 ч. 2 ст. 81 Конституції України), що вчинив злочин, поєднує в собі конституційну і кримінальну відповідальність, а кримінальна відповідальність судді (п. 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України) обумовлює конституційну відповідальність судді – звільнення з посади органом, що його обрав або призначив.

Конституційний Суд України у рішенні у справі про депутатську недоторканність від 27 жовтня 1999 року вирішив, що кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину відповідно до чинного Кримінально-процесуального кодексу України. Депутатська недоторканність поширюється на народного депутата України з моменту визнання його обраним за рішенням відповідної виборчої комісії і до моменту припинення його повноважень народного депутата України. У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та/або його арешту до обрання народним депутатом України подальше провадження у кримінальній справі стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та/або перебування під вартою¹.

У рішенні від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 у справі про гарантії депутатської недоторканності Конституційний Суд України роз'яснив, що положення ч. 1 ст. 80 Конституції України, за яким народним депутатам України гарантується депутатська недоторканність, та відповідне положення ч. 1 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» треба розуміти так, що депутатська недоторканність як елемент статусу народного депутата України є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень і передбачає: звільнення його від юридичної відповідальності у визначених Конституцією України випадках та особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

Положення ч. 2 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» стосовно затримання народного депутата України у контексті положень ч. 3 ст. 80 Конституції України треба розуміти так, що затримання чи арешт народного депутата України можливі за згодою Верховної Ради України незалежно від наявності її згоди на притягнення цього народного депутата України до кримінальної відповідальності².

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 5. – С. 13.

² Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 3. – С. 21-22.

Стосовно Президента України відповідно до ст. 111 Конституції України і рішення Конституційного Суду України у справі щодо недоторканності та імпідменту Президента України кримінальна відповідальність можлива лише після конституційної відповідальності. Згідно з цим рішенням Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа, а конституційна процедура розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту здійснюється без порушення проти нього кримінальної справи. При цьому Конституційний Суд України виходив з того, що інститут Президента України ґрунтується на сукупності норм, що містяться у розділі V Конституції України. Згідно з ними Президент України визначений, зокрема, главою держави, виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. З огляду на це Президент України потребує і належного рівня правового захисту. Такому захисту слугує насамперед припис ч. 1 ст. 105 Основного Закону України про те, що Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. У цій статті передбачено також, що звання Президента України охороняється законом і зберігається довічно за особою, яка обіймала цей пост, а за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Встановлена Конституцією України процедура імпідменту є єдиним способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності і за своєю правовою природою не аналогічна обвинуваченню особи відповідно до норм Кримінально-процесуального кодексу України. Тому немає підстав вважати досудовим слідством проведення розслідування тимчасовою слідчою комісією, яка створюється парламентом. У разі порушення кримінальної справи проти глави держави на нього поширювалася б юрисдикція уповноважених органів протягом усього періоду досудового слідства та розгляду справи в судах, що позбавило б його права недоторканності та можливості належним чином виконувати покладені на нього конституційні повноваження. Отже, імпідмент у системі конституційних інститутів за своєю правовою природою є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого парламент у разі вчинення злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста¹.

¹ Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 6. – С. 6-7.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

(Теоретичні та прикладні проблеми реалізації Конституції України. Тези доповідей та наукових повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції (29-30 червня 2006 р.) / За заг. ред. М. І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 401–405)

Відповідно до Конституції України (ч. 2 ст. 8, ст. 18, п. 22 ч. 1 ст. 92) Кримінальний кодекс України (далі – КК України) передбачає, що він ґрунтується на Конституції України та на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3).

КК України чітко додержується конституційних вимог демократичної, соціальної, правової держави, визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, дотримується конституційного принципу верховенства права зі всіма впливаючими з цього наслідками, притаманними кримінальному праву цивілізованих країн, зокрема, законності, рівності громадян перед кримінальним законом, справедливості, гуманності кримінального закону та покарання, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання тощо.

Підпорядковуючись Основному Закону (підконституційності), КК України відтворює конституційний принцип «Nullum crimen, nulla poena sine lege» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі». Із сказаного випливає, що застосовувати закон про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК України). Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 КК України), тобто вчинення суб'єктом злочину, передбаченого цим кодексом винного суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) (ч. 1 ст. 11 КК України). Таким чином, відсутність в Особливій частині КК України норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочином, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпеку.

Даний кодекс криміналізує, тобто визначає злочинною і караною, тільки конкретну поведінку – діяння (дію або бездіяльність). Морально-психологічні якості людини, стан її свідомості, думки, погляди, переконання, якими негативними вони не були б, не можуть розглядатися як злочинне діяння і, отже, не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Думки – ще не діяння. «Cogitationes poenam nemo patitur» (ніхто не підлягає покаранню за думки) – думки не караються. Їх формування, прояв, а також виявлення умислу на вчинення злочину не можна визнавати злочином. Для настання кримінальної відповідальності недостатньо встановлення злочинного наміру, необхідно ще й вчинення злочинного діяння.

Тільки суспільно небезпечні діяння забороняються й можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони розглядаються як стадії злочину (ч. 1 ст. 11 КК України).

Суспільна небезпека як обов'язкова матеріальна (змістовна) риса злочину згідно із ч. 2 ст. 11 КК України означає, що діяння (дія або бездіяльність) завдає істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, тобто об'єктам кримінально-правової охорони, чи створює реальну можливість (загрозу) заподіяння такої шкоди.

Діяння (дії або бездіяльності), яке не спричиняє істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони і не створює загрози заподіяння такої шкоди, не розглядаються як злочин, тому що воно позбавлене такої властивості, як суспільна небезпека.

Не є злочином дія (або бездіяльність), яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України).

Кримінальний кодекс декриміналізував, тобто виключив із своїх норм, відповідальність за такі діяння, що не мали суспільної небезпеки, притаманної злочину, або втратили її. Так, за новим КК України підготовка до злочину невеликої тяжкості, тобто підшукування, пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення такого злочину, інше умисне створення умов для його вчинення, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК України).

На підставі та в розвиток ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1); ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися як правопорушення (ч. 2). КК України, у свою чергу, передбачив, що у всіх випадках до особи застосовується та норма, яка більш сприятлива для неї (ст. 5 КК України).

На основі положень Конституції України про те, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) і що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62), КК України закріплює принципи індивідуальної відповідальності особи за вчинений злочин лише за наявності її вини (ч. 1 ст. 11, ст. 23–25 КК України).

Частина 3 ст. 2 КК України передбачає, що нікого не притягують до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Це положення конкретизує ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої нікого не можна двічі притягувати до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України, яка закріплює заборону вигнання громадян України за межі України і заборону видачі громадян України іншій державі, у ч. 1 ст. 10 КК України зафіксовано, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні і які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Закріплене у ст. 36 КК України право на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації конституційних положень про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України); кожен має право будь-якими незабороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

У статті 41 КК України зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3). Особа, яка виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу чи розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4). Ці положення конкретизують норму ч. 1 ст. 60

Конституції України, в якій передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинних розпоряджень чи наказів.

Основою для визначення в КК України поняття «покарання» та його мети (ст. 50 КК України) є положення ст. 28 Конституції України: кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може піддаватися катуванню, жорстокому, нелюдському або такому поведженню чи покаранню, що принижує гідність. Жодна людина без власної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом.

Цей кодекс, базуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках. По-перше, він захищає конституційні цінності від злочинних посягань. Кримінальне право за своєю природою виконує охоронну функцію. Воно забезпечує найбільш важливі суспільні відносини від найнебезпечніших злочинних посягань.

По-друге, кримінальне право слугує запобіганню (профілактиці) злочинам, недопущенню злочинних порушень Конституції України.

По-третє, норми КК України повинні не тільки прийматися, але й тлумачитися і застосовуватися відповідно до Конституції України. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотаннями учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України. Останній відповідно до ст. 150 Основного Закону може порушити перед Конституційним Судом України питання про відповідність закону Конституції України.

По-четверте, норми кримінального права з їх точними і вичерпними ознаками складів злочинів та встановленими видами і межами покарань забезпечують людей від необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. Норми КК України чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також суб'єктивного права цих осіб у процесі застосування державного примусу (покарання).

У деяких випадках норми Конституції України вимагають застосування норм кримінального права і навпаки. Так, відповідальність народного депутата України (ч. 3 ст. 80, п. 2 ч. 2 ст. 81 Конституції України), що вчинив злочин, поєднує в собі конституційну і кримінальну відповідальність, а кримінальна відповідальність судді (п. 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України) обумовлює його конституційну відповідальність – звільнення з посади органом, що його обрав або призначив.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

(Від громадянського суспільства – до правової держави: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. – С. 334-340)

На основі Конституції України в державі проведена реформа кримінального права і Верховна Рада України 5 квітня 2001 року прийняла Кримінальний кодекс.

Кримінальний Кодекс України (далі – КК) ґрунтується на Конституції України та на загально визначених принципах і нормах міжнародного права і чітко слідує конституційним вимогам демократичної, соціальної, правової держави, визнанню людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, конституційному принципу верховенства права зі всіма впливаючими з цього наслідками, притаманними кримінальному праву цивілізованих країн, зокрема законності, рівності громадян перед кримінальним законом, справедливості, гуманності кримінального закону та покарання, індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання тощо.

КК виходить зі своєї підлеглості Конституції України (підконституційності) і відтворює конституційний принцип «Nullum crimen, nulla poena sine lege» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі». З цього принципу випливає те, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК). Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 КК), тобто є передбаченого Кримінальним кодексом суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК). Таким чином, відсутність в Особливій частині КК норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочином, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпечність.

Кримінальний кодекс криміналізує, тобто визначає злочинною і караною, тільки конкретну поведінку – діяння (дію або бездіяльність). Морально-психологічні якості людини, стан її свідомості, думки, погляди, переконання, якими б негативними вони не були, не можуть розглядатися як злочинне діяння і отже, не можуть тягти за собою кримінальної відповідальності. Це ще не діяння. «Cogitationes poenam nemo patitur» (ніхто не підлягає покаранню за думки) – думки не караються. Тому їх формування, прояв, виявлення умислу на вчинення злочину не можуть визнаватися злочином. Для настання кримінальної відповідальності недостатньо встановлення злочинного наміру, необхідно вчинення ще й злочинного діяння.

Тільки суспільно небезпечні діяння забороняються і можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії злочину (ч. 1 ст. 11 КК).

Суспільна небезпечність, як обов'язкова матеріальна (змістова) ознака злочину згідно з ч. 2 ст. 11 КК, означає, що діяння (дія або бездіяльність) заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, тобто об'єктам кримінально-правової охорони, або створює реальну можливість (загрозу) заподіяння такої шкоди. Ця ознака є об'єктивною соціальною властивістю злочину, розкриває його соціальну природу (суть), дає його матеріальне визначення – відповідає на запитання, чому саме такі форми (види) поведінки людини забороняє законодавець під загрозою застосування такого державного примусу, як покарання.

Діяння (дія чи бездіяльність), яке не спричиняє істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони і не створює загрози заподіяння такої шкоди, не може розглядатися як злочин, тому що воно позбавлено такої властивості, як суспільна небезпечність.

Не є злочином дія (або бездіяльність), яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК).

Кримінальний кодекс декриміналізував, тобто виключив із своїх норм відповідальність за такі діяння, які не мали суспільної небезпечності, притаманної злочину, або втратили її. Так, за новим КК готування до злочину невеликої тяжкості, тобто підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення такого злочину, або інше умисне створення умов для його вчинення, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14).

На підставі та в розвиток ст. 58 Конституції України – про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1); ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися як правопорушення (ч. 2), – КК передбачив, що у всіх випадках до особи застосовується та норма, яка більш сприятлива для неї (ст. 5).

На основі положень Конституції України про те, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) та що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62), КК закріплює принципи індивідуальної відповідальності особи і лише при наявності її вини за вчинений злочин (ч. 1 ст. 11, ст. 23–25).

У зв'язку з цим виключається об'єктивне вмінення, зокрема кримінальна відповідальність за казус, тобто за спричинення суспільно небезпечних наслідків без вини. Тут немає ні умислу, ні необережності, бо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності і за обставинами справи не могла їх передбачити. Казус межує із злочинною недбалістю, так як при казусі, як і при злочинній недбалості особа повинна була і могла їх передбачити, при казусі вона не могла передбачити їх настання. А якщо не могла, то значить і не повинна була їх передбачити. Законодавець покладає обов'язок передбачення суспільно небезпечних наслідків тільки на тих, хто може їх передбачити. При вирішенні цього питання необхідно ретельно з'ясувати всі конкретні обставини справи. Неможливість передбачення суспільно небезпечних наслідків може бути як викликана суб'єктивними особливостями особи (відсутність необхідних знань, навичок, досвіду, захворюванням тощо), так і обумовлена тією конкретною обставиною, в якій було вчинене дане діяння (незвичайною, гострою ситуацією, втручанням випадкової події, протиправними діями інших осіб тощо).

Частина 3 ст. 2 КК передбачає, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Це положення конкретизує ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України, яка закріплює заборону вигнання громадян України за межі України і заборону видачі громадян України іншій державі, в ч. 1 ст. 10 КК передбачено, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні і які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Конституційний Суд України в Рішенні у справі про Римський Статут Міжнародного кримінального суду роз'яснив, що заборона видачі (екстрадиції) громадян України іншій державі стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду та справедливості і законності покарань для своїх громадян.

Закріплене в ст. 36 КК право кожного на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації конституційних положень про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України); кожен має право будь-якими не забороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

У статті 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3). Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4). Ці положення конкретизують норму ч. 1 ст. 60 Конституції України, в якій передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Основою для визначення в КК поняття покарання та його мети (ст. 50 КК) є положення ст. 28 Конституції України про те, що кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Кримінальний кодекс, базуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках. По-перше, він захищає конституційні цінності від злочинних посягань.

Кримінальне право за своєю природою виконує охоронну функцію. Воно охороняє найбільш важливі суспільні відносини від найбільш небезпечних злочинних посягань.

На основі Конституції України ч. 1 ст. 1 КК говорить: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам».

Засоби вирішення вказаного завдання встановлені в ч. 2 ст. 1 КК: «Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

На відміну від КК 1960 року, на першому місці серед завдань нового КК передбачено правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 1).

Безпосередньому захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань присвячені не тільки норми Загальної частини КК, але й низка розділів Особливої частини. Це розділи: II – Злочини проти життя і здоров'я особи; III – Злочини проти волі, честі та гідності особи; IV – Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; V – Злочини проти виборних, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина.

Конституційні права і свободи людини і громадянина охороняються також нормами й інших (практично всіх) розділів Особливої частини КК. Це норми розділів: VI – Злочини проти власності; VII – Злочини у сфері господарської діяльності; VIII – Злочини проти довкілля; IX – Злочини проти громадської безпеки; X – Злочини проти безпеки виробництва; XI – Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; XII – Злочини проти громадського порядку та моральності, XIII – Злочини проти здоров'я населення тощо. Справа в тому, що, усі цінності суспільства так чи інакше пов'язані з найвищою соціальною цінністю – людиною.

По-друге, кримінальне право служить запобіганню (профілактиці) злочинів, недопущенню злочинних порушень Конституції України.

По-третє, норми КК повинні не тільки прийматися, але й тлумачитися і застосовуватися відповідно до Конституції України. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотаннями учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України. Останній відповідно до ст. 150 Конституції України може порушити перед Конституційним Судом України питання про відповідність закону Конституції України.

По-четверте, норми кримінального права з їх точними і вичерпними ознаками складів злочинів та встановленими видами і межами покарань гарантують людей від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. Норми КК чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також суб'єктивного права цих осіб в процесі застосування державного примусу (покарання).

Нарешті, у деяких випадках норми Конституції України вимагають застосування норм кримінального права, і навпаки. Так, відповідальність народного депутата України (ч. 3 ст. 80, п. 2 ч. 2 ст. 81 Конституції України), що вчинив злочин, поєднує в собі конституційну і кримінальну відповідальність, а кримінальна відповідальність судді (п. 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України) обумовлює конституційну відповідальність судді – звільнення з посади органом, що його обрав або призначив.